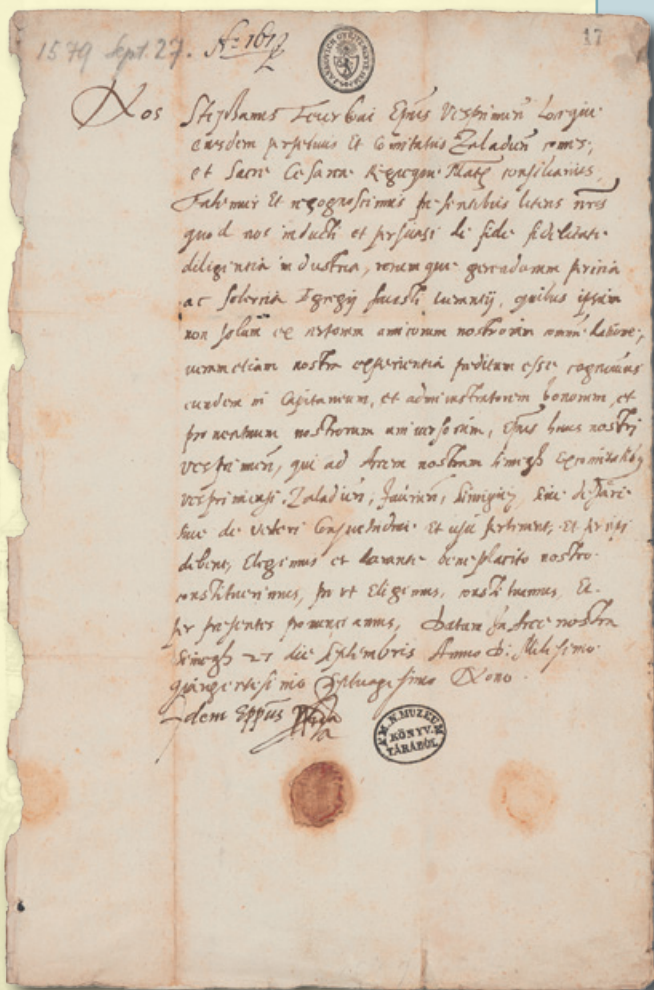

Veszprémi Szemle

27. évfolyam,
2025. 3.

78.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A legdélcegebb nemzetőrök. A szentgáli nemzetőrök az 1848. év második felében a Gál-család iratainak tükrében	3	Fábián Borbála
„Capitaneatus Arcis Sýmegh – Fausto Verancio”	35	Földesi Ferenc

KÖZLEMÉNYEK

Veszprém – Tihany – Baláca (A tihanyi kőtár története)	51	Palágyi Sylvia
A veszprémi püspök királyneői kancellársága az Árpád-korban	63	Solymosi László
Veszprém vármegyei egyesületek a polgári korból. Részletek egy ötéves országos kutatásból (Adatbázisok Veszprémben I.)	75	Kuglics Gábor
Mit és hol kereshetünk? A Veszprém Vármegyei Helyismere- reti Gyűjtemény állományának, adatbázisainak bemutatása (Adatbázisok Veszprémben II.)	89	Palkóné Jády Melitta

ÉVFORDULÓK

Jókai Mór balatonfüredi fürdői prédikációja a demokratizmusról a „cím utáni epekedések” ürügyén	99	Ács Anna
Jókai Mór meglátogatja a Herendi Porcelánmanufaktúrát	125	Praznovszky Mihály
Kopácsy József (1775–1847), Székesfehérvár és Veszprém püspöke, Esztergom prímás-érseke	134	Forgó András

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁSOK

Szűz Mária-szobor a Veszprémvölgy védelmében	144	Jákói Bernadett

KÖNYVSZEMLE

A veszprémi székesegyház és káptalan egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1739–1948	147	Kanász Viktor
Három új kötet Veszprém építészettörténetéről	150	Rácz Miklós

A szerzők szakmai véleményét a lap híven közli, azok tartalmáért a szerző felel! A szerkesztőség azonban fenntartja magának a jogot a cikkek rövidítésére, a szükséges nyelvi és formai javítások végrehajtására. A közölt tanulmányokban megjelenő vélemények nem feltétlenül azonosak a Veszprémi Szemle szerkesztőségének véleményével.

Várostartörténeti folyóirat

---

27. évfolyam, 78. szám   2025. 3. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)
Dr. Földesi Ferenc (2019–2024)
Dr. Karlinszky Balázs PhD

E számot lektorálta:
dr. Hermann Róbert DSc,
dr. Karlinszky Balázs,
dr. Rácz György,
dr. Vizi László Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Olvasószerkesztő:
Somogyi Boglárka

Technikai szerkesztő:
Klesitz Róbert

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: ÁCS ANNA muzeológus, Veszprém; FÁBIÁN BORBÁLA történész, Baja; FORGÓ ANDRÁS történész, egyetemi docens, Budapest–Pécs; FÖLDESI FERENC ny. ezredes, Veszprém; JÁKÓI BERNADETT helytörténeti kutató, Veszprém; KANÁSZ VIKTOR történész, Győr; KUGLICS GÁBOR történész, közmuvelődési szakember, Püspökmolnári; PALÁGYI SYLVIA régész, Veszprém; PALKÓNÉ JÁDY MELITTA könyvtáros, Veszprém; PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, könyvtáros, Nemesvámos; RÁCZ MIKLÓS régész, épületkutató, Budapest; SOLYMOSI LÁSZLÓ történész, professor emeritus, Budapest;

Illusztrációk: Boldog Gizella Főegyházmegei Gyűjtemény, Eötvös Károly Könyvtár, Földesi Ferenc, Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred, Jákói Bernadett, Kuglics Gábor, Laczkó Dezső Múzeum, MNL Bács-Kiskun Vármegei Levéltára, MNL Veszprém Vármegei Levéltára, Országos Széchényi Könyvtár, Palágyi Sylvia, Palkóné Jádó Melitta, Tamás Ákos

Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

MBH Bank Nyrt.:

73200189-11291268

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

ookpress
N Y O M D A

pbs
8200 Veszprém,
Hágytér út 1.

HALMAY GÁBOR
11. választókerületi
önkormányzati képviselő

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Lásd a 158. oldalon.

A Veszprémi Szemle szerepel az MTA II. Osztály, Régészeti Tudományos- és Történettudományi Bizottság folyóiratlistáján (MTMT azonosító: 10009273).

A borító képei:

Címlapon: *Verancsics Faustus kinevező okirata (OSZK Fol. Lat. 4006., IV. k., ff. 17–18.)*

2. oldal: *Kopácsy József püspök portréja az érseki palotában (BGFGy, ltsz. 2014.1.124.)*

3. oldal: *Az örvényesi kapurekonstrukció és a balácai mozaikrészlet (LDM F 67-638.)*

hátl: *Nemzetőr viselet (forrás: MNL VeML)*

TANULMÁNYOK

A legdélcegebb nemzetőrök

A szentgáli nemzetőrök az 1848-as év második felében
a Gál család iratainak tükrében

FÁBIÁN BORBÁLA

*„a szent-gáli nemzetőrök is, mikor el-kiszálltak
az ország határát megvédelmezni ...”
(Eötvös Károly: A takarékpénztár)*

Bizonyára minden település a maga nemzetőreit tartotta a legdélcegebbeknek, ám Eötvös Károly épp a szentgáliakat illette ezzel a jelzővel *A takarékpénztár* című írásában.¹ A Veszprém vármegyei nemzetőrök sorában a szentgáliak valóban sok minden miatt kitűntek. Ezek egyike volt, hogy a nemes községben élők, a királyi vadászok az elsők közt csatlakoztak a nemzetőrökhöz. Ez törvényi kötelezettségük is volt, hiszen a nemzeti őrseregről szóló törvénycikk szerint a 20 és 50 éves kor közötti, 200 ezüst forint évi jövedelemmel rendelkező férfiaknak csatlakozniuk kellett a nemzetőrökhöz.² Az 1848. március 30-i tudósítások szerint Veszprémben 600, Szentgálon 150 nemzetőr volt.³ Urbán Aladár az 1848-as nemzetőrség szervezéséről írt könyvében csak egy helyen említi a szentgáliakat.

A szentgáli nép a 19. század végén is az egyik érdekessége volt a Dunántúlnak. A millenniumi faluban bemutatott lakodalom kapcsán írta az újság róluk: „A legmagasabb, legvállasabb magyar fajta, rendkívül erősek és szépek a férfiai s valamenyny tele szakált hord. A szent-gáliak már Mátyás király idején s azóta sok századon

¹ *Pesti Hírlap*, 1906. dec. 14. 3.

² *Hetilap*, 1848. márc. 28. 388.

³ URBÁN 1973. 27.

keresztül udvari vadászok voltak, s még ma is vadásznak öltöznek, s nincs olyan ház Szent-Gálon, ahol egy-két vadászpuska ne volna. A lakodalomra is többnyire puskásan jönnek, vadászruhájukban.”⁴ 1841-ben gróf Eszterházy Károly a szentgáli nemes közösséghez tartozó minden családnak egy-egy puskát ajándékozott.⁵

A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára őrzi a Gál család iratait. Gál Péter (Balatonszőlős, 1823 – Baja, 1903) volt a szentgáli nemzetőrök kapitánya, ezért az állományban számos irat található a nemzetőrsegről. Családtagjainak, barátainak és leendő anyósának írt levelekből megismerhetjük, hogy mi történt 1848 nyarán és őszén a veszprémi nemzetőrség szentgáli századával. Gál Péter a pápai református kollégium és főiskola diákja volt, jogi tanulmányait itt folytatta. 1847-ben tette le az ügyvédi vizsgát. Az utolsó rendi országgyűlésen Hunkár Antal országgyűlési követ írnoka, titkára volt. Az iratok azért kerültek Bajára, mert 1854-ben a város lakosai közé való felvételét kérte, és családjával ebbe a városba költözött.⁶ Gál Péter őrmestert a pozsonyi második számú nemzeti őrseregből 1848. április 8-án azzal bocsájtották el a Szabadság levélben, hogy „ezután is mint nemzetőr a haza védelmére ezennel felszólíttatik”.⁷ Ennek a kötelességének tett eleget szentgáli nemzetőr kapitányként. A politikai átalakulásban is részt vett, hiszen 1848. május 1-jén Veszprém Vármegye Állandó bizottmányának tagjává választották.⁸

A veszprémi nemzetőrség megalakulásáról, hadgyakorlatairól és a horvátok elleni vonulásáról Pap Gábor⁹ számolt be az *Életképek* hasábjain. A

1.) Gál Péter a 19. század végén
(MNL BKML XIII. 5.a. fényképek)

⁴ *Pesti Napló*, 1896. máj. 28. 3.

⁵ *Jelenkor*, 1841. dec. 4. 399.

⁶ A korábbi tanulmányok szerint 1855-ben költözött Bajára. Tény, hogy legkisebb gyermeke, Klotild 1855-ben Baján született. Baja város tanácsánál 1854 októberében lakhatási jogot kért, amit megkapott. MNL BKML IV.1103.a. 1854. évi jkv. 858. sz. Gál Péterről a két világháború közt utcát neveztek el Baján. FÁBIÁN 2009. 15.

⁷ MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége.

⁸ Források 2001. 100.

⁹ Kovács / Pap Kovács Gábor (Vilonya, 1827 – Komárom, 1895): újságíró, szerkesztő, ref. lelkész, költő. A szabadságharc idején századosi rangig jutott. 1850-től ref. lelkész, 1874-től ref. dunántúli püspök. A Veszprém vármegyei honvédegyesület egyik alapítója. Írói álneve Vönöczky volt. SZINNYEI 1905. 281–284. hasáb

szerző szintén megjegyzi tudósításában a veszprémi nemzetőrökről, hogy „[gy]önyörű gyerekek voltak ezek, az ő Bakony által megedzett hős volt mindegyik, 's nem fogják megszégyeníteni a' szittyafajt, mellynek dicsőségeért 's fenmaradásáért küzdeniök kell. [...] Sajnálni lehet, hogy illy elszánt fiuknak, minők a' vámosiak, szabadiak és szentgáliak, a' ministerium minél előbb fegyvert nem szolgáltat, 's hadi cselekre be nem taníttatja”.¹⁰ Az egy-szerre induló szabadiak, vámosiak és szentgáliak közül az utóbbiak voltak a legjobban felszerelve lőfegyverekkel, és „[e]z utóbbiak jó lövők ... szeretnék Jellasicsot a' hies szentgáli vadászat szarvas-tempóira amugy magyarosan megtanítani”.¹¹

Gál Péternek 1848-ban édesapjához írt levelei nem maradtak fenn. Azért nem mindkét szülőjének írt, mert édesanyja, Somodi Zsuzsanna 1848. február 26-án meghalt.¹² A levéltári anyag bemutatását ezért Gál Lajosnak,¹³ a szentgáli lelkésznek fiához írt levelével kezdem, ugyanis ez a szöveg a korabeli levelezés nehézségeiről is beszámol. Gál Lajos 1848. augusztus 7-én küldött levelében is megemlíti, hogy fia július 26-i levele nem érkezett meg, az augusztus 2-i, Drávaszentmártonból küldött levelét pedig augusztus 6-án kapta meg. A korábbi, július 26-i levelében arról is szó van, hogy a Drávához küldött 150 nemzetőrön felül több mint 400 fő otthon tartózkodott. Hermann Róbert a *Pákozdtól Schwechatig* című művében – hivatkozva Urbán Aladár könyvére – azt írja, hogy a 4234 veszprémi nemzetőr július 8-án indult el a Drávához. Gál Péter Boda Lászlónénak¹⁴ küldött első levelében július 6-i indulást említ, július 8-án már Veszprém vármegye területét hagyták el a nemzetőrök. Urbán Aladár szerint a veszprémi nemzetőrök gyülekezőhelyei Tapolca, Keszthely és Siófok voltak, és ezekről indultak el július 8–9-én a Drávához, illetve Pécsre. Ő Havranek Lajos őrnagynak Csány László kormánybiztoshoz írt levele alapján ugyanazokat a dátumokat említi, mint amelyek Gál Péter levelében is szerepelnek. A nemzetőrök július 15-én érkeztek Szigetvárra, három nappal később pedig Vajszlóra. Az egy hónappal később érkező váltócsapat keletebbre került Siklós és Beremend központtal.¹⁵ Utóbbi helyről írta Zámbo

¹⁰ *Életképek*, 1848. júl. 30. 160.

¹¹ Uo.

¹² MNL BKML XIII.5. Gál család iratai.

¹³ Gál Lajos (Kiliti, 1792 – Szentgál, 1866): 1833–1866 között volt szentgáli lelkész.

¹⁴ Kissághy Boda Lászlóné született Draskóczi Moravcsik Borbála (? , 1806 – Baja, 1886) Boda Lászlóval (? , 1798 – Cece, 1872) kötött házasságából hat gyermek született, közülük három: István, Vilmos és Klotild érte meg a felnőttkort. Klotild lánya férje Gál Péter lett. KEMPELEN 1911. 260.

¹⁵ URBÁN 1973. 163.

István¹⁶ levelét. Ez a csapat is egy hónapig maradt, és szeptember 16-án ért haza; újabb csapatokat nem indítottak a Drávához.¹⁷

1.) Gál Lajos levele fiához, Gál Péterhez:¹⁸

A' Szent Gáli N.Örsereg Kapitányának t. c. Gál Péter Urnak
atyai indulattal

N. Csány

Édes Fiam Péter!

Bár ohajtva vártuk leveledet mind eddig; mindazonáltal ohajtott várásunk be nem tellyesedett . – Én két okát gondolom ennek, vagy 1^{ször} küldött leveled az uton valahol eltévedt vagy 2^{ször} valami egységbeli változásod történvén, önként tudositani nem akarnál. – Édes fiam végy ki a' bizonytalanság kétség' és aggodás örvenyeiből mint létedről környülállásossan értesits. – Mi minket illet meglehető egészségbe vagyunk – a' nyári gondok elfoglalnak bennünket naponként, - aratásunknak vége van, mind itt Szent Gálon, mind Antalfán silányaratásunk volt, két magot is alig ad meg az őszi – egyébaránt oltsás¹⁹ van megyénkben, a' risztának kilája²⁰ 8-9 fl vo. a' róse 5-6 fl. – a' szőlő szépenmutatja magát gazdag szüretet és jó bort reménylenek a Szőlős Gazdák. – Vá[z]sonyban 25diken volt az ismételt követ választás, – a' vissza küldött Követ Molnár Dienes Úr ismét megvalasztatott 131 mint hallottam Szavazat többséggel. – a' Szent Gáli Örsereg és meg ezenkívül a be nem irtak is el mentek négy százan felyül 2 dobbal zászlóval, s ott a' helyszinén a' rendes katonaság lattára gyakorlatott tartottak 's a' Kapitány megdicsérte a' Szent Gáli örsereget ügyességeröl. – Hallottam hirböl hogy a' Zala megyeiek Örserege a' jövő Kedden az elsőbb el mentek fel váltására. – Többet írnék de éppen csak három négy pertz engedődött

¹⁶ A Pápai Református Kollégiumban Gál Péter egyik iskolatársa Zámbo István (Aba, 1823 – ?) volt 1840-ben. KÖBLÖS 2006. 878.

¹⁷ HERMANN 2023. 60.

¹⁸ MNL BKML XIII.5.b. 13. d.

¹⁹ oltsás¹⁹ = olcsóság

²⁰ kilája = kilója

az írásra, most ad éppen Gombás Móses²¹ k. hisz hogy lovai be vannak fogva, indul Veszprém[be]. Legelső alkalommal válaszodat elvárom. – Levelem bezárom azon jó kívánnással hogy az isten legyen őriződ 's oltalmazod – Vezéreljen az Őrsereggel együtt 's hozzon vissza mennél előbb ohajtja SzentGálon júl 26kén /1848

Kedves fiam

szerető édes atyád

Gál Lajos

út most Bakanbeli Cupot ur
t a Sárkány Ur éppen most
van nálam – tisztel
helybeli Pleb²² Ur[ ]is

2.) Gál Péter első levele Boda Lászlóné, sz. Moravcsik Borbálához:²³

Kis Sz. Márton Julius 23. 1848.

Tisztelt Asszonyság!

Felveszem tollamat valahára ígéretemet beváltani; azért hogy a' viszon ígérlet által én is szerencséltessem. – majd 3 heti hallgatásomnak oka azon bizonytalan helyzet melyben eddiglé állék – valahára már megvagyok telepedve századommal együtt, a' sok viszontagság után. – Gondolom, hiszem sőt meg is győződöm felőe hogy nem leendek alkalmatlan, ha válásom ótai eseményeim körülményes rajzolatát közlendem. –

Folyóhó 6^{án} délután hazulról megindulo estvére Leányfaluba szállásolánk, másnap 7^{én} Tapolca vala állomásunk, hol a' veszp-rémből indulokkal találkozáánk – utunkat innen 8^{án} reggel 1 orakor Keszthelynek vevénk, hol a szőlőhegy aljában, – a' forró nap heve ellen még hűvös árnyéket sem kapva, – tábort ütve megte-

²¹ Valószínűleg kisfaludi Gombás Móses (? , 1793 – Pápa, 1873), a pápai járás alszolgabírája, később a pápai református eklézsia főkurátora.

²² Pleb = Plébános. Ebben az időben 1847 és 1855 között Szilvásy Ede (Nagyvázsony, 1812 – Balatoncsicsó, 1869) volt a katolikus plébános Szentgálon. PFEIFFER 1987. 989.

²³ MNL BKML XIII.5.c.1.d. Boda Lászlóné, sz. Moravcsik Borbála (Gál Péter anyósa) iratai.

lepedénk, az éjjel is a' puszta ég alatt töltve, másnap 9^{én} bevonulánk a' városba, hol az nap nyugidőt tartánk, hanem rám nézve ki századomnál, kapitánytól fogva utolsótizedesig minden voltam, ez nap sem szolgált nyugalomul – bokros teendőim közepette azon szerencsés ötletre jövök, hogy egy olly őrmesterre kellene szert tennem, ki legalább a' századnál számadás és más irományok körül segítségem legyen, – ezen utóbb határozattá vált ötlet következtében az őrnagy urat felszólítám, és kívánságom teljesülve lett, mert a veszprémi századból Dinit²⁴ - kit kívántam – oldalam mellé nyerém segédül, ki az óta velem van, utaz és szállásol folytonosan. – Keszthelyről 10^{én} reggel 1 órakor folytatánk tovább utunkat, hanem én, ki eddig – századomnak kedvet szerzendő 's jó példát mutatandó – gyalog utazám – bár mint kapitánynak mindenütt külön előfogat járt – már fél állomásra kocsin kelle mennem, gyenge egészségem 's terhes foglalkozásaim miatt nem bírva tovább a' gyaloglás terhét, így érkezénk Marcaliba, hol szívesen fogadtattánk, – innen 11^{én} reggeli 2 órakor megindulánk 's eső-zápor közt érénk Sárdra, hol délután átázásom következtében a' hideg elborzogatott – bár jobb, részint kocsin menék. – Sárdról 12^{én} kocsin indulék Kaposvár felé, hol még 13^{án} is nyugvás végett megmaradnánk. 14^{dikén} Nagyharsányba 15^{dikán} pedig Szigetvárra vonulánk, de hova már én kocsin vitettem, mert N.Hársádon²⁵ csömör következtében rosszul levék, annyira hogy Szigetváron nyulva öntudatlan feküdtem, de Csirke és Sáy orvos urak segedelmével annyira felépültem, hogy már 16^{án} estve felé ágyamat elhagyhatán 's századomat megtekinthetém, melly szinte e' nap a' zászlóaljal együtt itt nyugvást tartott. – 17^{én} gyengeségem miatt orvosi rendelet következtében csak reggeli ½ 7kor indulék meg kocsin a' ki-rendelt állomás Kis Telek felé, bár századom 3 orakor megindult, ezen állomáson már erősülni kezdék annyira hogy 18^{án} virradóra félutamat Vájszló felé ismét gyalog tehetém meg. – Vájszlón levén Zászlóaljunk főhelye itt csak az nap késénk, másnap reggel az az 19^{én} századommal Nagy Csányba – mint rendeltetési he-

²⁴ Valószínűleg Pap Dénes/Dienesről (Veszprém, 1826 – Győr, 1869) van szó, mert ő szerepel a szentgáli nemzetőrök 1848. júliusi fizetési listáján mint őrmester. Más Dénes nem fordul elő a szentgáli nemzetőrök névsorában. MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége, a szentgáli nemzetőrök névsora. Lásd a Függelékben!

Pap Dénes író, ügyvéd, történész volt, Kossuth Lajos mellett futár. MÉL: Pap Dénes.

²⁵ Valószínűleg elírás, Nagyharsány a helyes településnév.

lyemre vonultam, e' helység legtávolabb fekszik a' Drávától mind azon helyek közt, melyekbe zászlóaljunk elszállásolva volt, - én őrnagy Urat felszólítám, hogy bátor századommal mért helyez e' legtávolabbi helyre, azt felelte, szükség levén reám, majd helyet jelölend, erre nem is soká kelle várakoznom, mert 22^{én} a' zászlóalj rendezése alkalmával a' Dráva túl partján mutatkozó mozgalmak következtében Kis Szent Mártonba a' Drávától ½ orányira rendelt hová ma 23^{án}-reggel megis érkeztem, innen írom ezen leveletem, 's éppen most kapom a' parancsnoki rendeletet, mely szerint 26^{án} ezen jó és kényelmes helyet ismét el kell hagynom 's Vejtiba vonulnom, a' Drávánni átjárás és kikötő őrzésére, e' hely a' Drávától már csak 3-4 puskalövés távolságra esik, 's itt foglalkozásunk az éjjeli és nappali folytonos töltött fegyverrel kémlélődés. –

visszatérve a' rendezésre megjegyzem hogy 12^{én} vagyunk kapitányok 's csak 6ra adnak fizetést, miből a' lett hogy két kapitányság egyesítetett és én Kajárral²⁶ köttetém össze, mindenikünk azért viszi százada kormányzását csak hogy a fizetést osztjuk meg a' mi naponta 2 f²⁷ 48 xr²⁸ ezüst, így egyikünkre esik 1 f 24 xr. –

Hála az égnek egészségem Szigetvártól folytonosan erősbül, 's csak így bírtamki azon terhes munkát mely naponta nyomja vállomat, hozzá tudva még azt is hogy hiányzik a' Tek asszony boldogító házi köre, hova levertségem közepette menekülhetnék újerő és nyugvás keresése végett, hiányzik kedves Klotildkám²⁹ ki borus napjaim ködfátyolát arca sugarával szétűzze, 's kinek keblén bűm elolvadjon, – mind ezeket nélkülözni 's mellette elfoglalva lenni szokatlan és terhes munka által, mindenestre nagy feladat 's nagy erőbe kerül, és mivel én ezt képes vagyok kitartani bátran hiszem hogy ép, erős, és egészséges vagyok, 's még kétszeres erőre verekedem ha a' levelemre nyerendő válaszból megértendem hogy távozásom óta kedves körökben semmi baj nem volt, 's hogy rólam hű tisztelőjőkről sokszor de igen sokszor és jól emlékeznek, sőt

²⁶ Vámosi Kajári László (Veszprém, 1806. k. – ?): 1848. szeptember elején százados, részt vett a Jellasics elleni harcokban. BONA 2018. vámosi Kajári László. 1848 júniusában a veszprémi nemzetőrségből az első 60 fős vámosi csapatot Paál József főhadnaggyal vezette a horvátok ellen. *Életrajzok*, 1848. júl. 30. 159–160.

²⁷ f = forint

²⁸ xr = krajcár

²⁹ Boda Klotild (Veszprém, 1832 – Pest, 1859): Boda László és Moravcsik Borbála lánya, 1850-től Gál Péter felesége.

könyörgéseiket bocsátják az égura tronjához épségben maradáso-
mért. –

Hiszem, meggyőződöm felőle, hogy ez úgy van, úgy kell lennie,
mert különben nem lehetnék illy egészséges illy mostoha helyzet-
ben; – de még is ezt nyíltan kijelentve olvashatni sokkal megnyug-
tatóbb 's kielégítőbb leend rám nézve most itt eszembe jut a' Tek.³⁰
asszony állítása, 's bár magam ellen, de igazságot kell adnom azon
állításnak. – Hijjában a' tapasztalás bár akaratom ellen tanítvánnyá
tón! De hála! – Olly iskolában, olly tanító mellett 's olly körülmé-
nyek közt, tanítványnak lehetni szerencse és boldogság. –

Napi foglalkozásunk a' gyakorlat – eddigelé még a dolgok tör-
ténhető folyása felől teljes bizonytalanságban vagyunk, ellenség-
nek vagy ellenséges mozgalomnak hire sincs, a' drága időt tétlenül
vesztegetjük. –

Hosszura terjedt soraimat, a' mihamarább küldendő válasz alá-
zatos kérésével 's azon forró ohajtással zárom be, hogy a' jó Isten
áldja meg a' Tekintetes asszonyt egész családjával mind szellemi-
leg mind anyagilag. – Kedves Klotildkám nem különben a' Tens³¹
asszony kezeit ezer csókolva maradtam

a' tekintetes asszonyságnak

hív tisztelője
Gál Péter
százados

Levélcím: Gál Péter Urnak a' veszprémi
nemzetőrség 1^{ső} zászlóaljábani
századosnak

Fehérvár

Pécs

Siklós

Vejtiben

most már itt leendek

³⁰ tek. = tekintetes

³¹ Tens = tekintetes

3.) Gál Péter második levele Boda Lászlóné, sz. Moravcsik Borbálához.³²

Kis Sz. Márton Augusztus 10. 1848.

Tekintetes Asszonyság!

Jobb szempillanatban az ohajtott választ nyernem, nem lehetett mint ma, mert azon hatályos gyógyszerert találtam fel ezen sorokban, mit a' széles világ gyógyszerára, a' legügyesebb orvosi rendelet mellett, nem lett volna képes számomra előteremteni. –

Multkori tudósításom ótai eseményeim rövid rajzát bocsátom előre, aztán Tens asszony válaszára visszatérve egy pár jegyzést tennem legyen szabad. –

Multhó 26^{án} Vejtiba megérkeztem után 27^{én} Siklósra mentem, megtekintendő azon tájt, délután Harkányban fürdés végett megállapodtam, hol Kovasocinéval találkoztam, 's vele egy pár szót váltottam, időm nem lévén a' további ott maradásra – alig értem haza jött a' rendelet hogy ismét K Sz Mártonba³³ kell mennem, hova folyóhó 2^{án} visszavonultam – 3^{án} ismét Siklósra és Harkányba mentem, hol ujjolag találkoztam Kovasocinéval ki még mind eddig ott mulatott – tiszteletét kérte általam kijelentetni ha haza térendek, mit ez uttal én hamarabb teljesítek. – Megérkezve Siklósról 5^{én} már nem igen jól éreztem magamat 's már 6^{án} az epe láz³⁴ ágyba fektetett, 's még most is 5 keserves napóta betegen sinlődöm, bár Sey orvos mindent elkövet gyógyulásomra, egy kevésbé már erősülni kezdek 's hiszem hogy 12^{dikére} felkelve, századomat ha gyalog nem is, de kocsin képes leendek haza indultában kísérelhetni, mit annyival inkább hiszek mivel Tens asszony 's kedves Klotildkám sorai igen jótékonyan hatottak rám – 's mint a' tavaszi ujjászületett nap ragyogásától a' téli álomba szenderült természet felvirál és életre derül, úgy én a' betegség terhe alatt ellankadt ezen kedves soroknak hatásától megújulva erőt és kitartást nyerendek az utazás terhe elviselésére – annyival inkább mert utam olyan üdvös körökbe vezetend vissza, a' hol egyedül találhatok nyughelyet az irántam mostoha sors csapásai ellen. –

³² MNL BKML XIII.5.c.1.d. Boda Lászlóné, sz. Moravcsik Borbála (Gál Péter anyósa) iratai.

³³ Kísszentmártonba

³⁴ Epeláz: „elavult orvosi kifejezés, amellyel régebben olyan lázas betegségeket illeltek, amelyek epés hányással, vagy sárgasággal jártak.” A PALLAS Nagy Lexikona: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/032/pc003219.html#3> (A letöltés ideje: 2025. júl. 12.)

Rövid akarok lenni, azért legyen szabad Tens Asszony válaszárai megjegyzésekre térnem: Én egészségemet megtudodom, megakadrom becsülni, sok igen fontos okaim levén erre, mert hogy én már nem magamért élek pusztán érzem és tudom, valamint azt is tudom hogy illy esetben magamra vigyáznom kötelesség; kötelességemnek pedig, míg a' jó isten megtart, megfelelni el nem mulasztandom.

Továbbá nincs pillanat melyben Tens asszony 's Kedves Klotildkámra ne gondolnék, 's így nincs eset hogy szófogadatlan 's tett ígéreteiről megfélejtkező lehetnék. –

Kedves atyáimra figyelmeztetését Tens asszonynak, kézcsokkal fogadom, de nem hiszem hogy feltehetné bár ki is felőlem, annyival inkább Tens asszony ki úgy ismer, hogy én egy olly jó atyáról megfélejtkezni tudnék – tudosítám én őt már 2szer, csak hogy levelem valahol megakadt vagy elkésett. –

Zámbóvali³⁵ találkozásom valóban öröömre szolgált, annyival inkább mert véletlen a' reggeli gyakorlatnál lepott meg – ő itt léte nagyobb részét nálam és velem tölté. –

Mint felebb is érintém 12^{én} reggel indulandunk hazafelé, hanem másvonalon, mint a' hazulról indulandok jőni fognak, ezt sajnálom hogy velök nem találkozhatunk és csak egy istenhozzádot sem mondhatunk azon csapattal jövő barátainknak. –

Nem volt eddigelé pillanat, melly után jobban sovárogtam volna mint a' mostani viszontláthatásé, unalmas ágyban töltött óráim terhét azon édes boldogság előérzete rövidíti, melly a' visszatérés perceiben számomra várakozik 's melly az irántam kíméletlen sors mostohaságaért üdvös hatásával százszorosan kárpotlást nyújtand. –

Soraimat ezuttal nem végzem be, hanem majd csak ott hol póstára adhatom. –

Levelem bezárva nem vala 's ímé Pécsen zárombe, hova az estve azaz 12^{én} érkeztem Hernádfáról a' hazamenti első állomásról, ez az oka hogy Kedves Klotildkám levelének kelte Pécsről és 13^{dikáról} van. – Ide hivatalosan jöttem, hála az égnek, már annyira jól vagyok hogy a' kocsin utazás meg nem árt. – Meglátogatám Kovasocit, neje még nincs hon, hanem ma várja haza – ma aza az 13^{án} innen

³⁵ Valószínűleg barátjáról, Zámbó Istvánról van szó. Gál Péter testvére, Gál Lajos 1848. júl. 28-i levelében említi, hogy „az őrsereg megtekintésére menő s visszatérő Zámbó Pista barátomtól”. MNL BKML XIII.5.b. II.6. Levelek Gál Péternek, testvére, Gál Lajos.

Mósgóra³⁶ századomhoz menendek, 14^{kén} Sz. Balásra³⁷ 15^{én} nyugnap leend. 16^{án} Igalra 17^{én} Tabra 18^{án} Fokszabadira³⁸ hol ismét 19^{én} nyugvás leend – 20^{án} Kenesére 21^{kén} Veszprémbe ... de ha lehet a'nyugnapokat kiküszöböljük hogy hova hamarább érkezhessünk váró jóakaróink körébe. – Egy kérésem van ti: hogy megérkezve Veszprémbe legyen szives Tens asszony a' kulcsot szobám kinyit-hatása végett felküldeni mert az enyim nincs velem. –

A' jó Isten áldja meg a' Tens Asszonyt Kedves Klotildkámmal és egész családjával szívből kívánja

a' Tek. Asszonyságnak

hív tisztelője
Gál Péter
százados

Gál Péter leendő anyósának írt levelei bepillantást engednek a szentgáli nemzetőrök 1848 nyarán végzett tevékenységébe. A szentgáliak is várták vissza a nemzetőröket, ezt mutatja Hetesi Sándor szentgáli református káplán levele.

4.) Hetesi Sándor szentgáli református káplán levele:³⁹

A' sz.gáli őrsereg' Kapitánja'
T. c. Gál Péter urnak
méltányos tisztelettel Büdösfán

Vitéz Kapitány úr!

Önök irányabani commandirozó⁴⁰ szavai, a' sz.gáli[káplánnak e' következők: igazodj. . . . arczczal. . . . hazafelé . . . indulj. . .

És, még: a' 'vöröspezsgő' tiszteletére tüzelni fogunk... Szentgálon igyál . . .

Semmi bajunk egyéb mint önöktől elszakaszkodottságunk⁴¹

³⁶ Mozsó, község Baranya vármegyében.

³⁷ Szentbalázs, község Somogy vármegyében.

³⁸ Fokszabadi, község Veszprém vármegyében, neve 1917-től Balatonszabadi.

³⁹ MNL BKML XIII.5.b. II.6. Levelek Gál Péternek, vegyes küldők 1840–1849.

⁴⁰ commandirozó = kommandirozó = parancsolgató

⁴¹ Valószínűleg az „elszakaszkodottságunk” szóra gondolt a szerző.

Tiszteljük a' főhadnagy urat is ; 's kérjük hogy peseljen⁴² a' Drávába emlékezet okáért . Tiszteljük átalába, a' sz. gáli[Jéletet éhező 's szomjuhozó hadfiakat.

A' Zalamegyei n.őrök⁴³ felváltatnak jövő kedden % nyárutó 1 sején; 's hiszem önök is. –

Isten velök. A' harkányi fürdőt – most van alkalom reá, a' gyűdimáriával együtt, közelében van Siklósnak, mindegyik innét – el ne mulasszák Lőrincz⁴⁴ urral megspeculálni⁴⁵.

Magamat[ ]keservesen elsohajtva, ajánlom.

Vitéz Kapitány urnak

szíves barátja

Hetesi Sándor⁴⁶

Szentgál 7/26 1848.

A szentgáliak másik nemzetőrszázadának tevékenységéről Zámbo István⁴⁷ írt levelet a Gál család egyik tagjának, a levél megszólítása alapján nem Gál Péternek, hanem bátyjának, Gál Lajosnak.

⁴² peseljen = pisiljon

⁴³ n.őrök = nemzetőrök

⁴⁴ Tóth Lőrinc, a szentgáli nemzetőrök főhadnagya. 1851-ben bírónak választották. RÁKÓCZI 1973. 218.

⁴⁵ megspeculálni = megtekinteni

⁴⁶ Hetesi Sándor (Veszprém, 1821 – Tihany, 1854): 1848–49-ben Szentgálon volt segédlelkész. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 388. Pap Gábor írta róla halálakor: „Fénytelen, ismeretlen e név, mint általában a protestáns lelkészeké, kiknek sorsa parányi körben nélkülözve ápolni az ész világát, s eltűnni ismeretlenül!” *Hölgyfutár*, 1857. nov. 7. 975.

⁴⁷ Zámbo István járt Gál Péter szüleinél is, ahogy például Gál Péter 1847-ben írt levelében olvasható. HUNKÁR 2004. 172. Zámboról lásd a 16. sz. jegyzetet

5.) Zámbó István levele Gál Lajosnak(?):⁴⁸

Tisztelt ügyes ur!!!

Hon adott szavamat, mindeddig tárgyak hiánya miatt beváltani nem tudám; – parlagi tárgyakkal önt untatni nem akarám, mert először van szerentsém, ha másokra nem is, de talán önre, mint hogy különösen a’ most velünk megindult sz. gáli öröket különösen figyelmembe ajánlá, – néhány érdekes adatokat, ha nem is az egész kiindult örseregről; – delegáló annak spendó kapitányáról közleni:

Siklosra meg érkezésünkig is töb jeleit adá már felsőbb séget nem is merő, ’s durva modoru spendó⁴⁹ kapitány, ön elbizottságának ’s fejetlenségének⁵⁰; – de [ ] különösen ki azt Harkányba, ’s Tapoltzán midőn tudnilik az előbb nevez[e]tt helyre fő Parantsnok ur által mint szám feletti kapitány Pap Gábor urnak alárendeltetve siklósról harkányba szállásoltatott. Alig ötnapi nyugvásuk után, tisztelt ügyész ur előtt már is nevezetes oknál fogva, – ők is, mi is tovább vonulásra késztetvék, ők tudnillik szentgáliak ’s kádártaiak, mint hogy őrnagy ur által ezenkét ki nem egészített század össze olvasztva Pap Gábor százados ur vezérletire bizva Tapoltzán át Petárdára volt utasítva, a’ már meg alapított állomásuktól ki – indulni kéntelenítettek: ’s történik hogy midőn harkányba Pap Gábor százados ur indulora dobot üttet hosszas várákoszára is egy szentgáli [ ] sem jelenik meg, ’s várákozás közbe egy éppen ara menő szentgáli őrt meg kérdez Pap Gábor százados ur, hogy mi ért nem álnak már ki midőn már, rég várákozik utánnok; kitől azt a’ feleletett kapta, még a’ mi dobosunk nem[ ]dobolt, eszerint, a’ spendo kapitány nyilván meg hagyhatta nemzetinek a’ mint ő nevezni embereit szokta hogy Pap Gábor urnak ne engedelmeskedjenek, miutóbbi tényeiből ki is világlig : tudnilik tapoltzára érkezésük előtt midőn már a’ nevezett helyhez nem messze voltak ő az ismeretes nyakas ál kapitány kinek már Pap Gábor ur felette állt őrnagyi határozat szerint kotsira kap, ’s behalytat⁵¹ a’ faluba, ’s onnét kevés idő

⁴⁸ MNL BKML XIII.5.b. 14. d. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól 1840–1849.

⁴⁹ A „spendó” szó jelentését nem találtam, valószínűleg a „pszeudó” szó elírása lehet, melynek jelentése ’állítólagos, látszólagos, képzelt, ál’.

⁵⁰ fejetlenségének

⁵¹ behalytat = behajtat

mulva is mét midőn mint egy 200. lépésnyire lehetett a' már egybe olvasztott század eleibök megy 's a' szentgáliaknak, ezen szavakkal kivont kardal állý⁵² én nemzetem, a' kádártaiktól⁵³ elszakadást parantsol mellyet emberei a' zászló tartón 's néhányát kivéve mind engedelmeskedtek, kit is ezen szoval hoz vissza aszt a' zászlót mert az ide tartozik, visszaparantsolt, 's míg ő vallómása szerint *salva venia*⁵⁴ kényelmessen a' természet terhétől megvált állásba maradtak, – mialat az előb[ ]menő kádártaiak jól előre haladtak, s tsak midőn a' faluba értek akkor indította utánok a' sokszor nevezet alkaptány a' szentgáli öröket. Tapoltzára be érvén velök Pap Gábor százados ur ezen tettiért dorgálni kezdvén alkaptányát, ki motskos szavakra fakadva tintatojó Istenit szidalmazta Pap Gábor urnak 's Cseresnyés Ferdinánd⁵⁵ főhadnagy urnak kiszinte vele vitába eredet, 's azt válaszolta hogy ő neki illy tányér nyalok nem parantsolnak: 's Cseresnyés Ferdinándnak, Pap Gábor ur eltávozása után agyon vágást, othon lévő apjának pedig agyon lövést ígért; – /: de ezen tényt tsak egy bizonyással tudta Cseresnyés bizonyítani:/ Beremendre érkezvén hol ők is 2 1/3 napot töltöttek, századjukra került az őrs állás, 's midőn a' rendes örváltási időbe őrmesterünk őket felváltani akarná, a' vezényletett kezéből Tamás Dániel kivévén, 's embereinket az őrs állásra maga kivont kardal vezette melly tettéért éppen aramenő szolgálatba levő Suly⁵⁶ alhadnagyaknak őrmesterünk által bevádoltatott, 's a' nevezet hadnagyott fedésiért még annya valagába is bulytatta; 's később estve Suly hadnagy Atsády szállásra menvén, hol felszollítatott az az őrs álláson történtek elbezéllésire, – az elbeszélés megkezdésén már kin halgatozo Tamás Dániel /: meg jegyzendő hogy ezen udvarba bort is mérnek:/ feltet kalappal ezen dühös szavakkal, mit szarnak szapulnak az urak engem az ajton beróhant, 's Atsádiba is bele veszet ki őt ezen illetlen tettiért dorgálni kezdette. Inend ki indult a' nevezet Tamás 's az udvaron heverő szent-gáliakhoz illy szavakat intézett hadnagyok baszomateremtésit törjük bereájuk az ajtott, – mit ugyan kimiletből a' bent

⁵² állý = állj

⁵³ Kádárta, Veszprém melletti falu, 1973-tól Veszprém egyik városrésze.

⁵⁴ *salva venia*: latin kifejezés, magyarul 'engedelemmel legyen mondva'

⁵⁵ Cseresnyés Ferdinánd (Veszprém, 1828 – Veszprém, 1907): ref. joggyakornok, édesapja nagyvázsonyi birtokos. BONA 2018.

⁵⁶ Suly Gábor (Veszprém, 1821 – ?, 1882): pékmester. BONA 2018. Suly (Suli) Gábor, és MEZŐHEGYI 2019.

lévő urak elhalgattak: de ' beszélő hadnagy őt tüstént lezáratta; – 's egész a' mai alol irt napig zárvatartatot 's éppen ma mondatott kirá az ítélet; melly ekövetkező infámiter⁵⁷ a' nemzetőrök[ ]közül kitöröltetik 's nemzetőri ruhából kivetkeztetve faluról falura kísértette haza vitetik. Melly elsőrolásom után midőn Pétert 's az egész ismerős barátimat igen tisztelném mara[d]tam

s. ügyesz⁵⁸ urnak
Beremenden Aug 31/1848

barátja
Zámbó István

Ezt a levelet valószínűleg testvére, Gál Lajos kapta, aki megyei alügyész volt. Zámbó 1848. jan. 13-i Gál Péternek írt levelének megszólítása: „Édes Petikém!”⁵⁹

Gál Péter levéltárba került iratai közül kiválogatták az 1848/49-es tevékenységével kapcsolatosakat. Ezek közül a egkorábbit Tóth Lőrinc 1848. július 1-jén Szentgálon írta Gál Péter kapitány úrnak: „Tudósítását elvárom ' s annak nyomán a' legénységet gyakorlatra kirendelem, – valamint a' kocsit is Csákos⁶⁰ őrmester urért beküldöm.”⁶¹ A szentgáli nemzetőrök nemcsak a Dráva menti védvonal fenntartásában vettek részt, hanem a helyi közrend megőrzésében, illetve a Jellasics elleni harcokban is. Gál Péter 1848-ban Veszprémbe lakott, hogy közel legyen szerelméhez, Boda Klotildhoz. A Boda Lászlónénak küldött levele alapján a Boda-házban volt egy szobája. Ennek ismeretében érhető, hogy Tóth Lőrinc miért Veszprémbe küldi neki a levelét szeptember 28-án.

⁵⁷ infámiter = latin szó, jelentése 'becstelen (aljas, gyalázatos) személy'

⁵⁸ ügyesz = ügyész

⁵⁹ MNL BKML XIII.5.b. II.6.

⁶⁰ Csákós Mihály (Veszprém, 1812 – Nagykáta, 1849): katona, 1845-től tizedes. BONA 2018. Csákós Mihály.

⁶¹ MNL BKML XIII.5.b. II.6. Levelek Gál Péternek, vegyes küldők 1840–1849.

6.) Tóth Lőrinc levele Gál Péternek:⁶²

T. Gál Péter Nemzet Őrségi Százados Urn⁶³

tiszt

sietős   Veszprémbe

Kapitán[y] Ur!

Folyo ho 26^{án} kiadott parantsa következtében Kun István⁶⁴ Káplár tegnap reggeli 8 órára a' SzGáli összes nemzet öröket Kapitán ur nevében a' falu házához parantsolta, – azomba miután hosszas várakozás után meg nem jelent köztük, eltávoztak; – tegnap az az 27én Hetesi káplán ur ismét ezen hirt hozta, hogy ma az az 28^{án} tettzik ki jönni, – 's mind a két hivatalos izenetet⁶⁵ hoz azt is tudtunkra adta, hogy holnap Sept 29^{én} a' Nemzet öröknek Veszprémbe kell menni; – ezen kívül a' megyei Bizottmány illy tartalmu határozata is megérkezett, 's így a' Nemzet örök ma reggel össze doboltattak, 's a' holnapi indulás tudtokra adatot, – ugyan azért kérem ezen Levél vivőtől írásba tudositson kell e' menni vagy nem.

Tisz[.] vagyok   kész szolg[ája]

Toth Lőrinc

SzGálon

Sept 28e 1848

A szentgáli nemzetőrök az őszi hadi eseményekben, a Dunántúl védelmében is részt vettek. Jellasics seregének Székesfehérvár elleni támadása után a Veszprém vármegyei főszolgabíró, Cseresnyés István mozgósította a szentgáliakat.

---

⁶² MNL BKML XIII.5.b. 14. d. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól 1840–1849.

⁶³ Urn = Urnak

⁶⁴ Kun István tizedes szerepel a szentgáli nemzetőrök 1848. júliusi fizetési jegyzékében és egy másik jegyzékben is, de a „Tek: Gál Péter kapitánysága alatt lévő Szent Gáli Nemzet Őrsereg Név Jegyző Könyve”-ben nem. Lásd a Függelék! MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége.

⁶⁵ izenetet = üzenetet

7.) Cseresznyés István levele Gál Péternek:⁶⁶

Gál Péter nemzet Őri Százados Urnak tisz
Htbo!⁶⁷ SzGálon

Kapitány Úr!

Rót⁶⁸ 8000. Horvátal ma délután 4. Orakor meg támadta Fehér-
vár[t],⁶⁹ honnét kiveretett, és Palota[ ]felé⁷⁰ indut: ugyan azért hiva-
talosan megkeresem Kapitány urat, hogy semmit sem késve reggeli
5. Orára Weszprémbe Századját bevezesse, hol Kossik István⁷¹ féle
Vásárállási Ház előtt a' NVázsonyiakkal tsatlalazva, 5. Orakor
Weszprémből kiindulhasson.

Többire tisztelettel maradok
Weszp.⁷² 1848 October 4en
kész szolgálja
Cseresznyés István
Fő Biró⁷³

Nem láрма a' be jövetelés!!

A nagyvázsonyiakon kívül a márkói és bándi nemzetőrök is csatlakoztak a
350 szentgálihoz, és Várpalota védelmében vettek részt. Október végén ismét
a Dráva-vonal védelmében vettek részt, illetve a Muraközbe vezényelték őket.

⁶⁶ MNL BKML XIII.5.b. II. 2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége, Gál Péternek írott levelek és
üzenetek 1848.

⁶⁷ hivatalból

⁶⁸ Karl Roth cs. kir. vezérőrnagy, a Szlavóniából betört 9000 főnyi horvát hadoszlop parancsnoka.

⁶⁹ Fehérvárt = Székesfehérvárt. Október 3-án a székesfehérváriak fellázdáltak a horvát helyőrség
ellen, majd október 4-én a horvát tartalék hadtest megközelítette a várost, de nem foglalta el.
ERDŐS 1991. 30–35.

⁷⁰ Palotafelé = Várpalota felé

⁷¹ Kossik István nemesi származású kocsmáros volt Veszprémbe a reformkorban. FEKETE 2023. 412.

⁷² Weszp. = Veszprém

⁷³ Cseresznyés István 1848-ban és 1849-ben is főszolgabíró volt, tisztségét „megyei főbírónak” is
nevezték. SOMFAI 2013. 58., 67–70.

8.) Hetesi Sándor másik levele Gál Péternek:⁷⁴

Weszprémi nemzetőrség' 1s^ő zaszlóalja'

4^k századában vitézkedő

Kapitány

Gál Péter Urnak

méltányos[ ]tisztelettel

Nóván⁷⁵

Kapitány Úr

hazafi lé is kegyesen gondolkodó uram!

Motto

Sokat hallj, de keveset szólj.

Tóth Lőrinc Hadnagya.

Ön 's Lajos bátyjától, 22^{kén} estve – Z. Egerszegről, nagyörömünkre – kezünkbe jutott leveléből értjük, mikép: céljok – a' kézbelivel – mura-közt, az édesvéreink orrát, maga után vérihuzó náthától, a' horvátféle quadrupedesektől⁷⁶ megtisztogatni. Isten legyen irgalmas kegyelmes, azon bojtortját ragicskál állat anyja fiainak : de addig meg ne szünjenek ama poloskacsaládot öldösni, míg nem így kiálltanak fel: zsvió⁷⁷ magyar !!! Ámen. Perczel Móroczot⁷⁸ is látánk, mint a' vezénylet élén álló patriótát említetteti ama sorokban; kinek eszélyessége, vitézi 's elszánt bátorsága, maga elég garantiát nyújt nekünk – itthon érettek buzgóimáinkat a' magyarok 's népek' istenéhez nyújtóknak – ama dicsőgyőzelemre mellynek eredménye honunk 'szellemi 's anyagi fölvirulása leend. Ámen.

Lássunk most valamit a' szentgálíkörből is: hogy ama levele nyilvánosan, a' helység' házánál, fölolvastatott : bizonyos , fekete Tamás Dánielné, összevissza káromolva a' helység elöljáróit; igaztalanoknak nyilvánítván őket; miért – mondá – hogy el nem hajták az őrsereget általányosan, személyválogatás nélkül stbc. – míg nem, a' sok faluházához todúlt asszonyok lármája miatt, a' helység hadnagya sem csillapíthatván le őket, bosszúsággal telve: eloszlottak; a' következő határozattal : két kocsi menend az őrsereg után, ruhát viendő.

⁷⁴ MNL BKML XIII.5.b. 14. d. Gál Péternek írt levelek. (MNL BKML XIII.5.b. II.6. Levelek Gál Péternek, vegyes küldők 1840–1849.)

⁷⁵ Nova, község Zala vármegyében, Lenti és Zalaegerszeg közt.

⁷⁶ quadruped = francia szó, jelentése 'négy lábú'

⁷⁷ zsvió = szerb és horvát szó, jelentése 'éljen'

⁷⁸ Perczel Mór

Ferdinánd, az áruló, királyért nem szabad könyörögnöm; mert midőn egykor, a' r. c. plebánus⁷⁹ urhoz mentem le . ünnepélyesen tiltakoztak, többen köztük Csapó János is, az érdemben.

a' jelenet – a királyérti imádkozás eltiltása – pincze előtt – plebánus urhozi utamban – történvén, kérdém: ha valljon, vadásznak ő hunczfutságának⁸⁰, nem kell-e nekem akkor érette imádkozni ? 's mondának : akkor imádkozzam, mikor ők vadásznak. A' jelleme, azután, a' szentgálipatriotizmusnak; és megengedé érnünk , a' Jellasichok szigorúistene : hogy privilegialt⁸¹ szentgálból, szabad szentgál lelete már !!! Ámen.

Vitézvári Stardi Ferenc ferblirendű⁸² vitéz ; a' makaóféle lovagrend' equese⁸³; a' preferenz⁸⁴, és tárkli⁸⁵ társulat' tagja; velem s. t. c. plebánus urral együtt főfájásig sajnálja hogy az orániai[ ]szúzi rend' tiszteletbeli tagját ; a' bekötött szemű igazság' védasszonyának kedvenczét : t. c. Tóth Lőrincz főhadnagyurat, a' 32 levelű' magyarázatában, nem hallhatja. De annál inkább ohajtjuk, mindnyájokat , a' győzelem' babéraival megsértsen , szükségtelen - 's mondhatnám utálatos császár képét viselő – kálvinista olvasóik' terhétől – a' bon vivan⁸⁶ asztalánál – megkönnyíteni, 's szabadítani; mint a' kiknek a' fegyverhordozás ideje alatt elrepült erejüket csak azon esetben, lehet mielőbb visszanyerni. Ámen.

Ezek után édes mindnyájokat szívesen tisztelve , egészséget , 's győzedelmes[ ]fegyvert kívánva : kegyébe ajánlom magamat. Isten vele. October 22. 1848.

Kapitány Urnak

hazafelé is kegyesen gondolkodó uramnak

tisztelője

Hetesi Sándor

a' halberzvölff⁸⁷ rendének

kiskeresztése. Szentgálon,

érettök imádkozó káplán.

⁷⁹ r. c. plebánus = római katolikus plébános

⁸⁰ hunczfutságának = hunccutságának

⁸¹ privilegialt = privilegizált, kiváltságos

⁸² ferbli = magyar kártyajáték

⁸³ eques = latin szó, jelentése 'lovas vagy lovag'

⁸⁴ preferenz = preferansz: háromszemélyes kártyajáték

⁸⁵ tárkli vagy tartli = magyar kártyajáték

⁸⁶ ban vivván = bonviván, jelentése 'gavallér'

⁸⁷ halberzvölff = német szó, jelentése 'fél tizenkettő'

9.) Gál Péter nemzetőri tevékenységével kapcsolatos utolsó levél:⁸⁸

Toth Vázsony nov. 21. 848.

Tisztelt Kapitány Ur!

A Megyei Választmányi Gyűlés TothVázsonyi Udvarterken lakozo Zselléreknél tartozásuk törvénytelen megragadásáért hatalmi kart rendelt – a’ Megyei Pandurok ’s Katonák jelen elfoglaltatásuk véget elegendő számmal nem lévén hivatalosan felkérem Kapitány Urat rendeljen Szt Gali Nemzet örök közül csak 50 jol felfegyverkett egyént folyo ho 24en estvére Tothvazsonyban rendelni vezérlete alatt tisztelettel vagyok

igaz szivü

Balassa Mihály szolgálbiro

Gál Péter 1848-as nemzetőri tevékenységének utolsó hónapjaiból, 1848 őszéről néhány nyugta is megmaradt. Ezek közül az utolsó Havranek Lajos őrnagy,⁸⁹ a veszprémi nemzetőrség egyik parancsnokának nyugtája, aki november 5-én a veszprémi nemzetőrség 1. zászlóalja 3. századának öt napi díjazását (november 6–10.) fizette ki előre.⁹⁰ (Bona Gábor Havranek őszi tevékenységéről nem talált adatot, tehát ez a nyugta megerősíti, hogy ekkor szolgálatban volt.) A Baján őrzött levéltári iratok közt nem maradt fenn dokumentum 1849-ből. Hudi József a Veszprém megyei parasztmozgalmak című tanulmányában és Koppányi István *Városlőd története* című könyvében is szerepel az, hogy 1849. július elején Kislőd, Városlőd, Csehbánya, és Polány község megtagadták az adófizetést, nem dolgoztak az urasági földeken, ezért a szentgáli nemzetőröket is kérték rendteremtésre a karhatalom mellett. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint Városlődön Gál Péter nemzetőr százados és Tóth Lőrinc, Szentgál község jegyzője jelent meg és intézkedett.⁹¹ Jelenleg ez az utolsó ismert adat Gál Péter nemzetőri tevékenységéről. Gál Pétert a szabadságharc leverése után nem érte megtorlás, Enyingen lett uradalmi ügyvéd.

⁸⁸ MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége, Gál Péternek írott levelek és üzenetek 1848. Gál Péter felhívására Tóth Lőrinc vezérelte a nemzetőröket Tóthvázsonyba.

⁸⁹ Havranek Lajos őrnagy, korábban ny. cs. kir. huszárszázados, a Veszprém megyei nemzetőrség 1. zászlóalja, a Veszprém városi nemzetőrök parancsnoka volt, a Dráva-vonal védelmében vett részt július-augusztusban. Fia, szintén Lajos, is részt vett a szabadságharcban, BONA 2018. Havranek Lajos.

⁹⁰ MNL BKML XIII.5.b. II.2. Nyugták 1848.

⁹¹ HUDI 1984. 483–484. és KOPPÁNYI 1991.

UTAZÓ-LEVÉL

Utazó neve *Gál Péter*
 Életmódja *Nagy Magyar*
 Állapota *Nővér*
 Vallása *Református*
 Születés helye *Székely*
 Lakhelye *Székely*
 Életkora *25 éves*
 Termete *Nővér*
 Arcza *Székely*
 Haja *Nővér*
 Szeme *Székely*
 Orra *Székely*
 Különböztető jelei *Nővér*
 Utazási célja *Külföldi dolgaiért*
 Uti társa *Csörgő István*

Utaz Isten jóvoltából egészséges és minden ragadó nyavalyától szabad helyből.
 Magyarországnak és hozzá kapcsolt Tartományoknak külföldi helyeire.

Mellynek hiteléül és bátorságára kiadtam ezen Utazó-Leveletem
Mátyás 1849 Mátyás
 Kelt. *Cseresnyés István*
 T. N. Veszprém Vármegye Fő Szolgá Bírja.

2.) Gál Péter útlevele 1849-ből (MNL BKML XIII. 5.b. II/1. 4.)}

A csáktornyai táborból Gál Péter 1848. november 11-én érkezett Veszprémbe.⁹² A Gál család iratai között nem maradt fenn több dokumentum nemzetőri tevékenységéről, illetve arról, hogy más módon részt vett volna a szabadságharcban. „Naplója” alapján – mely az ügyvédi tevékenységéhez kapcsolódó leveleket, iratokat másolta Gál Péter – 1848 novembere után Veszprémben tartózkodott, és ügyvédként dolgozott. Az utolsó levélben (9. számú) például Ballassa Mihály kérte a szentgáli nemzetőröket a tótvázsonyi zsellérek ellen, és Gál Péter csak továbbította az utasítást, az 50 fős csapatot Tóth Lőrinc vezette oda.

Az 1848. október 5-én Veszprémből Székesfehérvárra induló szentgáli nemzetőröket másképp látta a kortárs borbélymester, Francsics Károly: „mintegy harmadfél százan valának, többnyire rozsdás, falusi nemes embereket illető hosszúcsövű vadászpuskák voltak fegyvereik, némelyek hosszú fanyelű vasdárdákkal, mások kiegyenesített kaszákkal, találkoztak többen, kik hegyesre köszörült trágyahányó vasvellákkal léptettek kevély lépésekkel a dobszó után.”⁹³ A szentgáliakra a későbbiekben is számítottak, például 1848 decemberében a szabadcsapatok felállításakor Csány kormánybiztos levelében úgy fogalmazott, hogy „a veszprémmegyei különösen s rettenthetetlen szentgáli népnek harcias szellemétől olly sokat vár”.⁹⁴

Gál Lajos fiához írt egyik levelének címzése: „Veszprémi Őrsereg 1^{ső} zászlóalja 8^{dik} százada Századosának Gál Péter Kedves Fiamnak atyai indulattal.”⁹⁵ A levelek címzéséből nemcsak Gál Péter rangja derül ki, hanem az is, hogy a szentgáli nemzetőrök a veszprémi őrseregben melyik században voltak.

⁹² MNL BKML XIII.5.b. II.3. Napló 1846–1850.

⁹³ FRANCICS 2001. 192.

⁹⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. dec. 30. 1225.

⁹⁵ MNL BKML XIII.5.b. II.6.

Nemzetőrségi öltözeti szabályok.

Lovas nemzetőr.

Csákó világosveres posztóból, elől 6" hátul 6½" magassága, — karimája felül mindenkor fél hüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a mely a fejnek nagyságához van alkalmazva; font fél hüvelyknyire a karima alatt egy nemzeti háromszínű zsinor van körülvarva. Jobbról hason nemzeti színekkel kevert sodrott barátesomói vitézkötés, mely egy hüvelykkel rövidebb legyen a csákó magasságánál.

Elöl font nemzeti rózsza, ennek átmérője 2" — alatta 3¼" hosszú pakfongból készült honi czimer, ez alatt pedig a szemernyő felől egy hüvelyk széles pakfongpánton római betűkkel a megye neve, és osztály száma.

A szemernyő leáll és másfél hüvelyk szélességű. — Hátul 3¼" magassága fényes védőbőr. Rohamszij egy hüvelyk szélességű fényes bőrből. —

Forgó alacsony, kötéseben 3 hüvelyk hosszúságú fekete kakastolból, fent pillangókkal megrakva felső karimája 6" átmérőjű.

Nyakra való fekete, egyenes, sima; minden fehér zegés nélkül.

Atilla buzavirág szín, egészen setétkék négyzetű eveszőrzsinórral. Gallérja 2" széles, 6 pakfong hosszú tekert somgomb, és ugyanannyi zsiór gombolóra, melyek közül a legfelső egyik oldala hossza 4¼", a legalsóé 2¼". — Aja 10" hosszú, jobbról balról zsinórozott zsebbel. Hátul egy szál zsinor fedezi a varrást. Uján két szírával együtt 7" hosszú vitézkötés legyen.

Nadrág világos szürke, elől egy hasadékkal, felül lacsos és csak szíjzárással, alul bő, lovagló nemű, alul 12 hüvelyknyire fekete bőrral körülbírtva, kívül mindkét oldali varráson egy szál négyzetletű veres zsinór. A talpalló 1¼" szélességű.

Csizma fekete, sarkantyus, melynek 1¼" hosszúnakában nyolcz águ taréj van.

Öv négy zöld és fehérrel vegyes gombbal, különben világos veres teveszőrből, 1¼" hüvelyk szélességű, jobbról barátesomós 2 bojtal.

Kard mint a huszár seregredeknel a régibb neműek (kosármarkolat nélkül) fekete markolatszíjjal.

Lőfegyverei két pisztolyból állanak.

Kardszija 1" széles fekete bagaria, két karika és ágal, fehér csatokkal. Ez az atilla felett köttetik föl.

Tokmány 5¼" hosszú, 1¼" széles, 3" magasságú ládácskával, fedele fekete bőrből, ez egy fél hüvelykkel köröskörül nagyobb a ládácskánál, — rajta 1¼" magas pakfongból készült honi czimer. — A tokmány vállról egy 1¼" széles fekete szíjjal függ, rajta a mell közepén a honi czimer és fél hüvelyk szélességű szíjaskán függő két bokrába dugott vas töltő vessző.

Altiszt.

Eppen mint a nemzetőr: a tizedes gallérán egy, őrmesterén két ¼" széles és 1¼" hosszúságú 3 színű nemzeti szalag van felvarva.

Főtiszt.

Szinte mint a nemzetőr, csak azon különbséggel, hogy csákó és atilláján levő zsinorzata és öve selyemből készült. A főhadnagy egy, a százados két fél hüvelyk széles és 1¼" hosszúságú háromszínű nemzeti szalagot visel gallérján.

Nadrág világos szürke mint a lovas nemzetőrnel, de alul bőr nélkül.

Kardszija fekete zománczos bőrből.

Kardbojt ezüst, a belső 2" hosszú, ¼" vastag sodrások zöld ezüst és veres zsinórokból készítrék.

Tokmány mint a seregredeknel, pakfongékesítéssel. A tokmány fedelén és szíján elől szintén pakfong honi czimer.

Forgó fekete strucc tollból oly módon kötött, mint a nemzetőröké.

Törzstiszt.

Atilla mint a főtisztké, hanem ezüst, zállakig erő széles zsinórzattal, a két ujján ezüst paszománt, mint a sereztörzstiszteknél.

Nadrág ezüst zsinórzatu, különben mint a főtisztéknél, vitézkötés és öve fehér helyét ezüsttel keverve. Kardszij veres bőrből ezüsttel himezve, a szerint, mint azt a sereztörzstisztek viselik. Lovassági köpenyeg általában világos szürke, ujjas, oly szabásu, mint a dzsidásoké.

Gyalog nemzetőr.

Csákó fekete posztóból, egyébiránt mint a lovasé, forgóval, de védbőr és vitézkötés nélkül. Nyakravaló mint a lovasé.

Atilla olyan, mint a lovasé, csak hogy alja hossza a leeresztett kar közép ujjá végeig erő.

Övet a gyalog nemzetőrök nem viselnek.

Nadrág mint a lovasé, bőr nélkül.

Tokmány $7\frac{1}{4}$ " hosszú, 3" széles, 4" magasságu ládácska, fekete bőrfedele egy hüvelykkel szélesebb és hosszabb a ládácskánál, formája különben mint a sorgyalogságnál. A tokmány vállról függve $2\frac{1}{4}$ " szélességű fekete bőrszíjra hordatik.

Szuronytok. Ezt a nemzetőr derekán másfél hüvelyk széles fekete szíjra, ennek kétágáról függve hordja, a tok különben pakfongkapcsolau.

Lőfegyver. Mint a sorgyalogságé, vágó szúrnyal.

Köpenyeg világos szürke, mint a sorgyalogságé.

Alászt,

mint a nemzetőr, szinte atilla, gallérán nemzeti zalagokkal.

Főtiszt,

mint a lovas nemzetőri főtiszt, csak hogy csákója védbőr és vitézkötés nem alkalmaztatik és tokmánya sincs. — A főhadnagy és százados ugyanazon megkülönböztető jeleket viselik gal-lérukon, mint a lovasok. — A főtisztek eylem lovas főtisztii övet viselnek.

Törzstiszt,

ez is szinte a lovas nemzetőri törzstiszt módjára főnebb a gyalognemzetőr főtiszténél említett kü-lönbözés megtartásával öltözve. — Tokmányt nem visel, kardszija veres, ezüsttel kivarva, öve mint a lovas törzstiszté.

Me g j e g y z é s. Az egyenlőség kedvéért ajánlató, hogy minden zászlóalj vagy századok a posztókat együtt öszvegen rendeljék meg.

A hadseregben használatban levő katonai posztók rőfinek ára 24 garastól pengőben 26-ig terjed.

30 pengő garasért pedig már igen jó színű yapjuban festett buzavirágzsin és szürke posztókat lehet venni.

Mint hogy az öltözködés itten csak közönségesen van előadva, tehát a tisztább előadás kedvéért egy szí-nezett rajz fog ezen szabályokhoz körzé becsátatni.

A lovasok nyeregszerszámaik leírása is rövid idő múlva rajzokkal kiadtnai fog.

Nyomatott Ramasetter Károly betűivel.

A nemzetőrök ruházatával kapcsolatban Gál Péter iratai közt fennmaradt nyomtatvány (3. ábra) a leírás alapján – bár kép nem maradt fenn róla – hasonlít a Magyar lovas nemzetőr és Magyar gyalog nemzetőr a kormány által megadott mintájához. Barta Tamás 2021-ben azt írta, hogy nem talált forrást arra, hogyan nézett ki a Veszprém megyei nemzetőrök ruházata.⁹⁶

4.) Nemzetőr viselet (forrás: BARTA 2021.)

A fent idézett levelek számos érdekességet tartalmaznak a korabeli mindennapokról. Többek között arról is szó esik, hogy a református lelkészek jóban voltak a helybeli katolikus plébánossal, amit nemcsak Gál Lajos említ fiának küldött levelében, hanem Hetesi Sándor is. Ő leírja, hogy éppen a katolikus plébánoshoz tartott, amikor az utcán megállították, hogy nem imádkozhat Ferdinánd királyért. Hetesi levelének érdekessége, hogy a máriagyúdi kegyhely megtekintését is ajánlotta barátjának a harkányi fürdő mellett. Az iratok közt Kajárynak⁹⁷ egy levele is fennmaradt, melyben „édes barátomnak” szólítja Gál

⁹⁶ BARTA 2021.

⁹⁷ vámosi Kajári László (Nemesvámos, 1806. k. – ?): nemzetőr százados

FEGYELMI ÉS BÜNTETŐ TÖRVÉNYEK,

mellyek a Veszprém Vármegyei Nemzetőrsereg számára ideiglenesen, míg a Minis terség által kidolgozott megérkezendék, megállapítottak e következendőkben:

Minden nemzetőr e következendő hűtelt tett le: Én N. N. esküszöm az élő Istenre stb. a királynak és alkotmánynak hűséget, — esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát, minden törvénytelen megtámadás ellen előjáróm felhívására oltalmazom, közszemélt, békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani sem engedem, általában minden szolgálati kötelességemet, midőn tölem megkívánatik pontosan teljesítem, és leszek polgári előjáróim vezérlete alatt hű őrző az alkotmánynak, a törvénynek és a hazának. Isten engem stb.

A nemzetőrsereg minden egyes tagjának kötelességei ezen lefett hiből folyván ki, egy a minál is az ellen vét fegyelmi vagy büntető törvény szigorú sulya alá esik.

A kisebb fegyelmi törvényeket a nemzet kötelekre és elítéltekre nézve gyakorolja a százados; a nagyobbakat, valamint a főtisztekre nézve általában minden fenyítéket az őrnagy és százados a hadügyész hozzájárulásával.

A mi a büntetéseket illeti a nemzetőrökre nézve is általában e megyének rendes büntető törvényeszeke, s ez gyakorolhatik itthon a megye külsőben az itthoni büntető törvényeszek által, a táborban, de hátról legyen az, mindenkor saját megyénket képező, s egyik őrnagy elnöksége alatt az őrsereg saját törvényindó s részrehajlatlan alakítandó büntető, hét személyből álló törvényeszeke által. E szerint

Az őrhádi szigorú rend és engedelmséggel fenntartatik a nemzetőr becsületességének eszélyes épölése s felhívása a hanyagoknak illető listjéke által való magános megrovása által, — azon kívül pedig fenntartatik következő fokozatu fenyítékek által

1. A század előtt a fenyítendőnek hibája, hanyagsága, vagy kihágása és neve kihirdetetik.

2. Ugyan az esküszölhetik az osztály előtt.

3. Az ily kihirdetés a fenyítendőnek a század és osztály elébe kiállításá mellett tétetik meg.

4. Fegyvere egy órára, egy vagy több naper elvételik.

5. ¼ óráról 6 óráig terjedhető szolgátsághoz le tartoztatik.

6. ¼ óráról 24 óráig terjedhető közhatóság magán börtönbe záratik, a fogság egész, vagy fél böjtel s csupán víz itallal is sonyartatásával.

A büntető törvényeszek elölbe tartoznak az 1807. évi s a felkelő nemes ezredek számára alkotott törvények szerint:

1. §. Minden nemzetőr törvényes királyi s hazája eránt hűséggel tartozván, a ki ezeknek békés fenmaradása ellenébe ígert, ízlalt, rossz szövegbe áll, vagy azt tudván fel nem jelenik felakasztatassék.

2. §. A ki az őrseregnél pátársere dolgozik, abban részi vesz, igen szigorúan fenyítessék s a merénylet nagyságához képest nyomban fel is akasztassék.

3. §. A melly nemzetőr törvényes felbőklésének saját tisztjeinek a helyi engedelmséget megtagadja, ellenek illetlen kikad, vagy fegyvert ramd hasonlóan szigorúan, s a körülmények egy kiváráván halállal is büntetessék.

4. §. A ki az őrhilót megtámadja vagy azon őrsöt hová állítva volt hűtelen elhagyja: halálra ítéltessék; vagy ha ott elaludt, tettéhez s okozott körülményekhez mért büntetéssel fenyítessék.

5. §. A melly nemzetőr az őrhilásra vagy egyéb szolgálatra részegen jelenik meg: éristemmal és vassal büntetessék.

6. §. Ha az ellenséggel szembeszélési parancsolatván ezen kiadott parancsolatnak az egész őrsereg ellenszégüne s nem engedelmeskednek, vagy honfai kötelességéről annyira megfellejkezo az ellenségnek hűtelt fordítana; — azon őrseregnak tisztjei tisztségeikből gyalgzzaltan fosztassanak meg, vagy a körülményekhez képest halállal is lakoljassák, a közörek pedig tüzetellessenek. Ezen kiadottás étegyenkint mindazokat is, kik a hadból az ellenséggel való szembeszélés terhe alól magokat félrevonják.

7. §. A melly nemzetőr ükőzet ideje alatt rabot s az őrsereg tábori pogyászati kifosztani merészli: felakasztassék.

8. §. Ha a nemzetőr zászlóját elhagyja: először két hónapi vasban, hetenkint kenyéren s vízen kiállandó két napi böjtre; — másodszor négy hónapi színét vasban hetenkint négy napi hasonló böjtel súlyosítandó fogságra ítéltessék; minden lovári tisztségre való léphetésűl örökre megfosztassák; harmadszor — ugy szinte ha az ellenséghez állászókik halállal büntetessék.

9. §. A ki az ellenséggel egyetért, ha annak saját hazájának káros legkisebb segéd kezét nyújt is: nyomban felakasztassék.

10. §. Ha a nemzetőr gyújtogat, rabol, utasítva fosztogat, erőszakkal polgártársait megtámadja: éristemmal, vassal, vagy az elkövetett gonokság nagyságához képest halállal is büntetessék; kisebb lopásoknál és megkírosásoknál a két megtérítésén fölül éristem és vas a büntetése.

Kyomatott Károly Károly kezével, nyáráb 3. 1848.

5.) A Veszprém vármegyei nemzetőrség fegyelmi és büntető törvényei (MNL BKML XIII. 5.b. II/2.)

Pétert, és kéri, hogy a két dob közül az egyiket adja kölcsön, mert az övét Pécsre kellett küldenie javításra.⁹⁸ A levelek kiegészítik a történeteket, és néhány esetben egymást is. Ilyen példának okáért Zámbó István levele, mely Tamás Dániel nemzetőrségtől való elbocsátásáról szól, s megvilágítja a Hetesi Sándor levelében olvasható Tamás Dánielné felháborodásának egyik okát, azaz hogy miért szidalmazta káromolva a község előljáróit. A távollevő szeretettüktől levelet várók érzéseit Gál Lajosnak testvéréhez, Péterhez írt egy, a válogatásban nem szereplő levelének első sora fejezi ki legjobban: „vágytelve vártunk minden postán 's minden alkalommal leveledet de várakozásunk meghiusult.”⁹⁹

A fenti kilenc levél kronologikus válogatás a Gál család leveleiből, mely nem csupán Gál Péter 1848-as nemzetőr századosi tevékenységét mutatja be, hanem bepillantást nyújt a szentgáli nemzetőrök történetének eddig még fel nem dolgozott 1848-as tevékenységébe, s ugyanakkor hozzájárul a Hetesi Sándor egyik levelében említett „szentgálipatriotizmus” megismeréséhez is.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára

IV.1103.a. Baja Város Községtanácsának iratai (1850–1865)

XIII.5.b. Gál család iratai (Baja) (1588–1952), Gál családtagok iratai (1818–1913)

II.2. Gál Péter 1848–49-es tevékenysége, a szentgáli nemzetőrök névsora

II.3. Napló 1846–50

II.6. Levelek Gál Péternek, vegyes küldők 1840–1849

XIII.5.c. 1.d. Gál család iratai (Baja) (1588–1952), Boda Lászlóné, sz. Moravcsik Borbála (Gál Péter anyósa) iratai

BARTA Tamás (2021): *Nemzetőrök és nyavalyák 1848-ban* (Veszprém megye kincsestára 15.) https://mnl.gov.hu/mnl/veml/hirek/veszprem_megye_kincsestara_15_nemzetorok_es_nyavalyak_1848_ban, (A letöltés ideje: 2025. aug. 14.)

BONA Gábor (2018): *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabarnokok-torzstisztek-1/ (A letöltés ideje: 2025. aug. 14.)

ERDŐS Ferenc (1991): *Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa 1848–1849*. Székesfehérvár.

⁹⁸ MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848–49-es tevékenysége, Gál Péternek írott levelek és üzenetek 1848.

⁹⁹ MNL BKML XIII.5.b. Gál Péternek írt levelek családtagoktól 1841–1903.

- FÁBIÁN Borbála (2009): A hálás utókor? A Gaál Péter utca elnevezésének története. *Bajai Honpolgár* 30 (2009/1) 15.
- FEKETE Tamás (2023): Veszprém város reformkori nemessége a vármegyei nemesi összeírások tükrében (1819–1846). *Veszprémi Szemle* 25 (2023/4) 102–122.
- Források (2001) = *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből*. HUDI József (szerk.), Pápa. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 2.)
- FRANCICS Károly (2001): *Francics Károly visszaemlékezései*. Szerk.: HUDI József. Pápa. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 3.)
- HERMANN Róbert (2023): *Pákozdtól Schwechatig. Az 1848. őszi hadműveletek a Dunántúlon és Alsó-Ausztriában*. [H.n.]
- HUDI József (1984): Veszprém megyei paraszttörmegyek 1848/49-ben. In: MADARÁSZ Lajos (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) 337–530.
- HUNKÁR Antal (2004): *Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai*. Szerk.: HUDI József. Pápa. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 6.)
- KEMPELEN Béla (1911): *Magyar nemes családok. II.* Budapest.
- KOPPÁNYI István (1991): *Városlőd története*. Városlőd.
- KÖBLÖS József [szerk.] (2006): *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9.)
- KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.) (2018): *A dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai II/1. 1761–1849*. Pápa. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 15–16.)
- MÉL = Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*. mek.oszk.hu/00300/00355/html/, (A letöltés ideje: 2025. febr. 22.)
- MEZŐHEGYI Gergő (2019): A Suly család rövid története. *Veszprémi Szemle* 21 (2019/2) 98–114.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.)
- RÁKÓCZI István (1973): A Szentgáli Olvasó Egylet könyvtára. *Könyvtáros* 23 (1973/4) 218–221.
- SOMFAI Balázs (2013): „Éljen a magyar király, éljen a szabadság, éljen a polgárság, éljen Kossuth!” Néhány forrás Veszprém város 1848–1849. évi történetéből. *Veszprémi Szemle* 15. (2013/1) 55–75.
- SZINNYEI József (1905): *Magyar írók élete és munkái*. 10. Budapest.
- URBÁN Aladár (1973): *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest.

Kulcsszavak: 1848, nemzetőrök, Szentgál, levelezés, Dráva vonal védelme

The smartest national guards

The national guards of Szentgál in the second half of 1848 in the light of the archived documents of the Gál family BORBÁLA FÁBIÁN

Summary

Péter Gál was son of the Calvinist pastor of Szentgál, lawyer, later entrepreneur and member of the Parliament. The documents of his family have been preserved in the Archives of Bács-Kiskun County, far from Veszprém County, since Gál moved there with his wife and children in 1854. The discussed nine selected letters were written between 23 July and 21 November. Péter Gál has led the national guards of Szentgál among the first troops from Veszprém sent to the banks of the Drava river in 1848. He reported his experiences not only to his lover Klotild Boda but also to Klotild's mother. The humorous letters of Sándor Hetési, Calvinist chaplain and friend also provide information about the people back home. Another friend, István Zámbo reports on the second group of Szentgál citizens defending the border along the Drava. Some official letters inform us about the autumn events. The study concludes with a census of the national guards of Szentgál by Péter Gál. These documents reveal an unknown side of the history of national guards of the village in 1848.

Key words: 1848, national guards, Szentgál, correspondence, defence of the Drava line

* * *

Függelék

Tek: Gál Péter kapitánysága alatt lévő Szent Gáli Nemzet Őrsereg Név Jegyző Könyve¹⁰⁰

A' Szent Gáli Nemzet Őrsereg Név Jegyzéke rendel úgy következik

Kapitány Tttes Gál Péter audi: Gál Lajos

fő hadnagy Tóth Lőrinc

all hadnagyok Csuporos János

Tamás Péter

Bognár János

őr Mesterek Tamás Károly

Kis Mózes

Dezső Bálint

Tizedesek Név Jegyzéke rendel úgy van

1ső Tamás Dániel

2 Kelemen István

3 Kis Bálint

4 Tóth József

5 Tóth János

6 Dezső Aelám

7 Budai János

8 Nyíró Gábor

9 Gombás Aelám

10 Csapó Gábor

11 Zsebeházi Gábor

12 Gombás Lőrinc

Őr vezető Tamás Sándor

Tamás Bálint

Hertzeg János

Szűts János

Pálfi Mózsos

Pongrátz János

Póczer Ferenc

Vincze József

1ső sor 2sodik Tizedes Tóth József

Harangozó Péter

Szigeti Ferenc

Hidasi István

Kóber János

Csarmasz Imre

Tóth Imre

Dezső Mózsos

Nyíró János

Szabó József

Szalai János

Kis Bálint

Kis János

1ső sor 1ső Tizedes Tamás Dániel

Sebők Beniámén

Fehér Péter

Kováts István

Sifer Márton

Tamás Lőrinc

¹⁰⁰

MNL BKML XIII.5.b. II.2. Gál Péter 1848-49-es tevékenysége.

1ső sor 3adik Tizedes Budai János

Rádótzai János
Csajághi Sándor
Tamás Dániel
Dezső Pál
Rák Mózsés
Rák István
Bindek Sámuel
Pintér József
Kelemen Mózsés
Sebők Ferenc
Molnár József
Bernáth Dániel

1ső sor 4egyedik Tizedes Csapó Gábor

Gombás Dániel
Tamás György
Patonai Gábor
Csoporr János
Nagy János
Berenki Imre
Androvics József
Vörös István
Csirke János
Ükös György
Varga József
Szűts Gábor
Cseh József

2sodik sor 1ső Tizedes Kis Bálint

Tamás Gábor
Tamás Dániel
Finres Bálint
Nagy Mózes
Tamás Márton
Varga Mózes
Szalai Mózes
Pintér Mózes
Izsó János
Bekefy Sándor

Varga József

Őri János

2sodik sor 2sodik Tizedes Dezső Ádám

Rádótzai István
Dankó Pál
Gombás Sámuel
Szűts Sándor
Tamás János
Csősz Gábor
Gombás János
Major János
Sziládi Lajos
Szőke István
Szabó János
Makai Mihály

2sodik sor 3adik Tizedes Nyíró Gábor

Sebestyén József
Csarmasz Mózes
Csősz János
Osváld István
Rák Bénéiamin
Kálmán Dániel
Varga Ferenc
Varga Gábor
Tokorcsi István
Sziyei János
Ambrus István
Fábián Áron

2sodik sor 4gyedik Tizedes Zsebeházi Gábor

Devecseri József
Kántás Gábor
Zsebeházi Sándor
Szűts Mihály
Csapo Miklós
Bolla Gábor
Sáfár István

Südi Bénéámin	3adik sor 3adik Tizedes Gombás Ádám
Patonai Dániel	Szűcs István
Kis Dániel	Molnár Ferenc
Sebők Ferenc	Kis Lőrinc
Horváth Gábor	Tamás István
	Csepregi József
3adik sor 1ső Tizedes Kelemen István	Pap Mózes
Rák Sándor	Szűcs Sándor
Rák Dániel	Nagy János
Kis János	Gombás Ádám
Tamás Lőrinc	Csarmasz János
Rák Ferenc	Szűts Gábor
Óri István	Csóri István
Kis Péter	
Kálmán György	3adik sor 4gyedik Tizedes Gombás Lőrinc
Szabó János	Török István
Pálfi Sándor	Tóth Sándor
Barabás János	Zsebeházi Dániel
Ötvös Dániel	Gombás Sándor
	Horváth János
3adik sor 2sodik Tizedes Tóth János	Körmendi Mihály
Hegyí Sándor	Baranya János
Horváth Sándor	Beretzki Jónás
Melegh János	Tamás Bénéámin
Szilvádi János	Cseh József
Dezső Gábor	Pad Gábor
Gombás Bálint	Hajdú Ádám
Sebők Dániel	Móri Dániel
Horváth Sándor	
Karácson Gábor	
Hegyí János	Összesen: 168 ember
Lőrincze József	
Dankó József	

Az 1848 júliusi fizetés jegyzék 148 fő. Ezen az őrmesterek: Pap Dienes, Tamás Károly. A tizedesek: Tamás Ferenc, Csapó József, Rák Dániel, Nyíró Gábor, Kunn? István, Tóth János, Csapó Gábor, Csapó János, Budai János, Gombás Lőrinc, Kecskeméti János (áthúzva: Izsó? Sándor)

„Capitaneatus Arcis Sýmegh – Fausto Verancio”

FÖLDESI FERENC

A várkapitányságról

„A sýmegi vár kapitánysága – Fausto Verancio.” Ez a néhány szó olvasható azon a kinevezési okiraton, amit Fejérkövy István veszprémi püspök¹ állított ki 1579-ben. A feljegyzés nem véletlen. Verancsics Faustus ezzel pontosította várkapitányi kinevezését, egyértelművé téve, hogy melyik püspöki vár kapitányságát nyerte el.

Mindazok, akik „veszprémi várkapitányként” említik Verancsics Faustust, minden bizonnyal nem ismerték – az előbb említett feljegyzés mellett – Pálffy Géza munkáját, aki hiteles adatokat felhasználva elkészítette a veszprémi főkapitányok archontológiáját.²

Műve előszavában Pálffy kiemeli: „Hungler József A török kori Veszprém című 1986-ban megjelent könyvében a veszprémi végvár főkapitányainak névsorát összeállítva az alábbiakra hívta fel a figyelmet: »A várkapitányok neve utáni évszámok veszprémi működésük idejét mutatják ... A néha ütköző évszámok nem tévesek; ez a zavaros idők eredménye.« [...] Hogy Veszprém török kori

¹ Fejérkövy István (más írásmóddal Fejérkői, Feyérkeöy, Fehérkövy; Kóny, 1522 – Pozsony (?), 1596. nov. 20.): magyar katolikus főpap, királyi helytartó. 1559 és 1563 között győri kanonok és székesegyházi főesperes, aki az iskolaügy fejlesztésével tűnt ki. Gregoriancz Pál püspökkel együtt a káptalan iskolája számára megszerezték a kihalt johanniták kónyi birtokát. Miksa magyar király pannonhalmi kormányzó főapáttá (1567–1593. júl. 13.), később bakonybéli és dömölki apáttá nevezte ki. A tűzvész által elpusztított pannonhalmi monostort úgy tudta helyreállíttatni, hogy az apátság birtokait elzálogosította. 1571. jan. 26. és 1573. május 15. között knini címzetes püspök, 1572. okt. 27-től veszprémi megyés püspök, 1575-től megkapta a lövöldi karthauzi kolostort is. 1579-től királyi alkancellár, 1587. jan. 2-től a pozsonyi magyar kamara elnöke. 1587. aug. 13. és 1595 között nyitrai megyés püspök. 1588-ban királyi helytartóvá nevezték ki, és ezt a tisztséget haláláig megtartotta. 1596. júl. 17-től Rudolf magyar király esztergomi érsekké nevezte ki. Pápai megerősítést egyik püspökségre sem kapott. VICZIÁN 1997. Életrajzához lásd még: Cs. G. 2019.

² PÁLFFY 1998. A határvédelmi rendszer koncepciójának kidolgozására lásd: PÁLFFY 2003. és PÁLFFY 1996.

történetének egyik lelelkesebb bűvára, Hungler József néhány száz év elteltével – a kor egyszerű emberével ellentétben – mégsem tudta »zavarmentesen«, megnyugtató pontossággal felsorakoztatni a vár főkapitányait, ez elsősorban az eddigi végvári archontológiai kutatások szempontjából meghatározó alapvető források mellőzésével magyarázható. [...]

Pedig a végváratok irányító központi kormányszerv, a bécsi Udvari Haditanács (Wiener Hofkriegsrat) fennmaradt iratanyaga (mindenekelőtt az Akten des Wiener Hofkriegsrates, az Alte Feldakten, a Bestellungen és a Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv elnevezésű fondok), illetve elsősorban a hozzá beérkezett és az általa kibocsátott iratokat nyilvántartó egykorú iktatókönyvek (Protokolle des Wiener Hofkriegsrates, 1556 és 1700 között több mint 270 kötet) alapján hónapnyi, sőt néha napnyi pontossággal megállapítható, ki és mikor viselte egy adott végvár valamely rangosabb tisztét.”³

Térjünk rá a témánk szempontjából fontos 1579. és az azt megelőző évekre. Ismert, hogy Veszprém első török fennhatósága 1552. június 1-től 1566. június 30-ig tartott.⁴ Ezután 1593-ig a következő személyek töltötték be a veszprémi vár főkapitányi posztját:⁵

1566. július 1. és július 13. között Thury György és Széchényi Mihály ideiglenesen megbízott főkapitányok, majd július 13-tól szeptember 4-ig már egyedül Széchényi Mihály;

1566. szeptember 4. és 1567. január 14. között Széchényi Mihály;

1567. február és 1568. július között Gyulaffy László (rátóti);

1568. július 28. előtől 1574. június 22-ig Thury Márton;

1574. június 22-től 1578. december 8-ig Geszthy Ferenc;

1579. januártól 1593. október 6-ig Ferranto Samaria de Speciacasa (1579–1581 között „csak” veszprémi főkapitány). 1578 decemberében már nincs Komáromban, 1579. január 8-án pedig már Veszprémben tartózkodik.⁶ [Kiemelés tőlem – F. F.]

Pálffy – mint az előszóban írta – nemcsak a kapitányok (és a vicekapitányok) listáját nyújtja az olvasónak, hanem a végvár legfelsőbb vezetésének életrajzi adattárát, lexikonát is. Bőséges az általa felhasznált irodalom és levéltári forrás, ezek a kiadvány végén, tizenöt oldalon keresztül sorjáznak.⁷

Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük: Verancsics Faust feltételezhetően – megkockáztatom: egyáltalán – nem járt Veszprémben,

³ PÁLFFY 1998. 91–92.

⁴ Uo. 109.

⁵ Uo. 110–113.

⁶ Uo. 113.

⁷ Uo. 175–187.

vagy időzött hosszabb időn át a várban. Miért is járt volna ott? Nem volt katonamester, fegyverforgató. A püspök Sümegen tartózkodott. Veszprém végvár. A „böszpöremi” [veszprémi] vár vitézeit 1576-ban „mint békebontókat” említi Musztafa pasa.⁸ Újból Pálffy Gézárt idézve:

„A Magyarország trónján ülő Habsburg uralkodók és az 1556-ban felállított Udvari Haditanács által megszervezett török elleni végvárrendszer a 16. század második felében hét úgynevezett végvidéki főkapitányságra, azaz egy fővár köré szerveződött kisebb várak egységére oszlott. [...]

Veszprém a győri végvidék várainak (Győr, Szentmárton, Pápa, Csesznek, Tihany, Vázsony, Keszthely, Csobánc, Szigliget, Palota, Tata, Gesztes) sorába tartozott, amely a **bécsi császárváros védelmének biztosításában kiemelt szerepet töltött be és amelynek irányítására ezért az Udvari Haditanács mindig igen jelentős figyelmet fordított.**”⁹ [Kiemelés tőlem – F. F.] Győr főkapitánya parancsnoki jogkörrel rendelkezett a neki alárendelt várak kapitányai és őrsége felett – ez érvényes volt Veszprémre is. Az őrség zsoldját nem Magyarország jövedelmeiből fedezték, hanem a határos osztrák tartományok és Alsó-Ausztria segélyeiből. Így nyilvánvaló, hogy az osztrák rendek jelentős befolyást gyakoroltak a kinevezésekre.

Vizi László Tamás a győri főkapitányság várairól készített tanulmányában a következőket írta: „A püspököket felmentették a katonaság kiállításának és fenntartásának költségei alól. Az addig egyházi kezelésben lévő várakban ezután már udvarhű katonák találhatók, akik ezáltal az egyházi javak legnagyobb részét ellenőrzésük alatt tartották. Kötelesek voltak azok jövedelméből várjavításról, zsoldosok tartásáról gondoskodni. Az egyház a legtöbb esetben csak névleges birtokos maradt.”¹⁰ A rendek a várak és a várőrség fenntartási költségeit áthárították a királyra, így az azzal összefüggő minden jog is az uralkodóra szállt át. A király a várkapitányok kinevezésének jogát is magának tartotta fenn.¹¹ Így a veszprémi várkapitányt is végső soron a király nevezte ki, és nem a püspök. Ezt erősíti meg Gutheil Jenő egy kéziratban maradt írásában: „A püspöki és káptalani birtokok nagy részét Veszprém, Tihany, Palota várakhoz csatolják, ezeknek fenntartását szolgálják vagy mint bérlet, a várkapitányok kezébe kerülnek, akik azonban a püspöknek és a káptalannak fizetendő bérösszegekkel rendszeresen adósak maradnak.”¹²

⁸ HUNGLER 1986. 77.

⁹ PÁLFFY 1998. 93.

¹⁰ VIZI 1989. 61.

¹¹ Uo.

¹² VFL VIII.20. 2. doboz. Adatok a veszprémi püspökség és káptalan birtoktörténetéhez. Kézirat.

A kormányzóságról

A veszprémi püspökség nem számított ugyan az ország legbusásabban jövedelmező főpapi javadalmának, de a kiterjedt birtokokból befolyó bevétele azért tisztas megélhetést nyújtott birtokosának. Az egyházmegyét a XVI. században a török előrenyomulás két részre szakította: Somogy, Fejér és Pilis megyéket a hódítók szinte teljes egészében elfoglalták, míg Zala és Veszprém megyék részben török, részben királyi fennhatóság alá tartoztak.

Veszprém maga is végvár lett, amely összesen négy alkalommal (ebből kétszer hosszabb időre) török kézre került. A veszprémi egyházmegye tehát az Oszmán Birodalom és a királyi Magyarország határvidékévé vált, és ennek következtében a püspökség területét a várháborúk, illetve a hivatalos béke idején is gyakorta fellángoló végvári csetepaték és portyák 150 éven át rendszeresen érintették.¹³

A püspökök az 1530-as évek végétől kezdve a védettebb Sümegre tették át székhelyüket, és ott is maradtak a török hódoltság végéig. Az új székhely, a sümegi vár ugyan kevésbé volt kitéve a török támadás veszélyének, mint Veszprém, ennek ellenére itt sem élhettek teljes nyugalomban az egyházmegye főpásztorai, hiszen a portyázó törökök Sümeg környékén is gyakori vendégek voltak. A püspöki lakás a végvári körülményeknek megfelelően nagyon szegényes volt, berendezése csak a legszükségesebb bútorzatra korlátozódott. A püspökök sümegi tartózkodása ellenére a kortársak továbbra is Veszprémet tekintették az egyházmegye székhelyének.

Nem érdektelen áttekinteni, hogy milyen „püspöki javakat” igazgatott (volna) Verancsics Faustus.

Gutheil Jenő, amikor *Az Árpád-kori Veszprém* című könyvéhez gyűjtötte az adatokat, vizsgálta a püspökség és a káptalan birtokviszonyait is. Kéziratban maradt gyűjtésében olvasható:

„Az 1524-i urbárium¹⁴ szerint a veszprémi püspökség birtokainak zöme a Balaton vidékén feküdt:

- Zala megyében Sümeg körül, a Németvölgyben, vagy mint középkori emlékeink emlegetik: Nevegy-völgyben és Balatonfüred táján, valamint Egerszeg és a novai uradalom;
- Veszprém megyében Veszprém körül Kajárig;
- Somogyban a megye északkeleti sarkában s

¹³ MOLNÁR 1998. 70.

¹⁴ A középkor végi püspöki birtokról hű képet ad ezeknek az 1524-ben, Szalaházi Tamás veszprémi püspök (1524–1528) hivatalba lépésekor készített urbárium, úrbéri összeírás, amelyet a bécsi állami levéltár őriz. Az urbárium betűhív szövegét lásd: KREDICS–SOLYMOSI 1993.

- Tolna megyében a somogyi határ közelében (Bedeg, Csád, Szanás).
- Távolabb esett a Balatontól Somogy megye déli részében két birtok, Csökölly és Görgeteg;
- Továbbá néhány birtok Fehér megyében (Úrhida, Ság) és
- Pilis megyében egyedül Giemend, a mai Gyermely.

Összesen több mint hetven falu és mezőváros volt egészben vagy részben a püspökség birtokában.

A püspöki birtokok igazgatásának két központja volt: a két püspöki vár, Veszprém és Sümeg. Veszprém alá a következő uradalmak tartoztak:

1. Veszprém vára és tartománya (Veszprém, Szenttamásfalva és Szentmiklósszeg Veszprémben, Ság, Úrhida, Berhida, Füred, Kék, Csopak, Kövesd, Vámos, Fajsz, Szentistván, Patvására, Hajmáskér, Ősi, Kajár).
2. Németvölgy (Herend, Tagyon, Szepezd, Szentantalfa, Szentberekfalva, Csicsó, Szentjakabfalva, Gyulakeszi).
3. Kálvölgy (Szentbenedekfalva, Mindszentkál, Kerekikál, Köveskál, Tüttöskál).
4. Peremarton¹⁵ és tartozékai (Peremarton és a somogyi birtokok: Gerézd, Kistótfalu, Acsa, Nagytótfalu, Bedeg, Mocsula, Egyházaskapol, Csehi, Szanás, Lulla, Csege, Bálványos, Kekcse, Csepel, Tur, Egres, Tomaj, Csád, Csökölly, Görgeteg, Kortó, Tefetelő).
5. Egerszeg és
6. Nova és uradalma (Nova, Karácsonyfalva, Zajka, Salomfa pusztja, Fácánfalva, Csapófalva, Lőrincfalva, Fövényes, Salamonfalva, Kondora, Babát, Konchegye, Kistelegd, Mihályfalva, Szántóháza).

¹⁵ A felsorolásban szereplő Peremarton azonosítása még napjainkban is – igaz, már csak esetenként – hibás. A település nem azonos a Veszprém melletti. „[A] Somogyban, illetve Somogy és Tolna megye határán meglehetősen szórta elhelyezkedő birtokok központja Peremarton volt. Csánki Dezső nyomán ezt a települést mind ez ideig a Berhida és Ősi között fekvő Veszprém megyei Peremartonnal azonosították. Ez a lokalizálás nem számolt azzal a furcsasággal, hogy ebben az esetben a két jelentéktelen püspöki majorság egymás közelében lett volna, s a Balatontól délre fekvő birtokok központja szokatlan módon messze távol és ráadásul egy másik birtokcsoport területén belül helyezkedett volna el. Ekkora észszerűtlenséget azonban a középkori birtokszervezet nem viselt el, s nem is kellett elviselnie. Az átnézett oklevelek ugyanis két Peremarton nevű település létét igazolják. A Veszprém megyei Peremarton helységtől távol, Somogy és Tolna megye határán létezett egy másik Peremarton, amelynek neve földrajzi névként ma is él Somogyacsa területének keleti részén. A két település elhamarkodott azonosítását bizonyára megkönnyítette, hogy mindkettőnek köze volt Veszprémhez: a Veszprém megyei falut a veszprémi káptalan, míg a Tolna megyei másik települést a veszprémi püspökség birtokolta. Természetesen ez utóbbi volt kis majorságával és olykor a püspöknek szállást adó udvarházával a Balatontól délre fekvő püspöki birtokok központja.” Vö. Uo. 10–12.

A sümegi központ alá tartozott Sümeg vára és tartománya (Sümeg, Erek, Püspökuzsája, Nyirád, Bazsi, Csehi, Prága, Diáki, Csolta).

A legnagyobb birtokok voltak: Egerszeg 129, Csököly 71, Ősi 54, Sümeg 42, Berhida 40, Csehi 33, Görgeteg 28, Szentbenedeknál 26, Nova, Prága és Hajmáskér 25–25 jobbágycsaláddal. Közülük 5: Egerszeg, Sümeg, Nova, Berhida (Berényhida), Peremarton mezővárosok (oppidum) voltak.”¹⁶

A felsorolásból is látszik, hogy tekintélyes uradalom jószágkormányzója lett volna Verancsics Faustus, ha az oszmán terjeszkedés nem szakítja ketté az egyházmegyét, és foglalja el ily módon területének közel kétharmadát.

A kinevezési okiratról

Térjünk rá Verancsics Faustus kinevezésére, illetve arra, miként „csúsz(hat) ott félre” püspöki megbízásának értelmezése. Ám mindenekelőtt ismerjük meg a kinevezési okiratot:¹⁷

Mi, Feyérkövi István veszprémi püspök és annak a helynek, valamint Zala megyének örökös főispánja, a Szent Császári és Királyi fenség tanácsosa jelen levelünk (soraival) bevalljuk, hogy mivel mi ösztönözve a vitézlő Verancsics Faustus hűségétől, szorgalmától, a dolgok intézésében tanúsított jártasságától és leleményességétől, amelyekről nem csak a barátainktól, hanem a saját tapasztalatainkból is ismerünk, megválasztjuk és kinevezzük őt kapitánnyá és Sümeg várunkhoz tartozó minden Veszprém, Zala, Győr és Somogy megyei veszprémi püspöki javadalom és bevétel kezelőjének a régi szokásjog és a gyakorlat alapján teljes egyetértésünkkel és ezt jelen (levelünkkel) közhírré tesszük.

Kiadott a mi várunkban, Sümegben, szeptember 27. napján, az Úr 1579. évében.

Ugyanaz a püspök a saját kezével.

Az okirat hátoldalán Verancsics Faustus saját kezű bejegyzése:

*A sümegi vár kapitánysága
Fausto Verancio.
1579.*

¹⁶ Az adat forrása: VFL VIII.20. 2. doboz. Adatok a veszprémi püspökség és káptalan birtoktörténetéhez. A Győr vármegyei birtokokról nem írt a feljegyzésében.

¹⁷ A latin nyelvű szöveg átírása, jelzete a Függelékben olvasható. A fordítást készítette: Bilkei Irén.

1.) A kinevező okirat hátoldala (Országos Széchényi Könyvtár)

Nincs szándékom részletes bibliográfiát készíteni Verancsics Faustus kiadott műveiről, valamint nem célom a róla megjelent írásokat bemutatni. Most csak az általam fontosnak tartott kiadványokból idézek, melyek Faustusnak a már említett kinevezésével foglalkoznak.

Kovachich Márton Budán, 1798-ban kiadott könyvének XXV. fejezetében a Verancsics Antalról és Faustusról készített kronológiai jegyzékében a kinevezésről írja: „*Steph. Feyerköy [Fejérkövy] Episcopi & comitis Vesprimien[is]. & Zaladien[is]. Collationales pro Fausto Verantio super Capitaneatu & Administrationatu Bonorum Episcopali-um. Dat. Simegh. d. 27. Sept. 1579. Orig.*”¹⁸ [Fejérkövy István püspök, valamint Veszprém és Zala vármegyék főispánja kinevezte Verancsics Faustust várkapitánnyá és a püspöki javak intézőjévé. Sümeg, 1579. szept. 27.] A jegyzékből nem derül ki, hogy Fejérkövy melyik vár kapitányává nevezte ki Faustust, de a kronológiának nem is az volt a célja, hogy a kinevezési okiratot teljes terjedelemben idézze. Továbbá Kovachichnak „egyértelmű” volt, hogy Verancsicsot sümegi várkapitánnyá nevezte ki Fejérkövy püspök.

Visszatérve az 1579. évi kinevezés értelmezésére, meg kell említeni Ponori Thewrewk Józsefet, aki 1834-ben újból kiadta Verancsics ötnyelvű szótárát *Dictionarium pentaglottum* címmel. Még abban az évben, 1834. április 27-én – Ponori Thewrewk könyvét megelőzve – a Nemzeti Múzeumba került Verancsics-iratok felhasználásával Gyurikovits György¹⁹ megjelentette Pozsonyban Verancsics Faustus életrajzát (*Biographia Fausti Verantii, Secretarii et Consiliarii Regii, Episcopi Chanadiensis* – Verancsics Faustus csanádi püspök, királyi titkár és tanácsos életrajza). Ponori Thewrewk József ezt az életrajzt közölte könyve első részében.²⁰ Bár Gyurikovits az adatok forrását sehol sem említi, megállapítható, hogy azok legnagyobb részét Kovachich korábban említett, 1798-ban megjelent regestáiból vette.²¹

Gyurikovits a közölt életrajzban írta: *Collatum a Steph. Fejérkövy Episcopo et Supremo Comite Vesprimien. et Szalad. die 27. Sept. 1579. duplex accepit Officium seculare: Capitaneatum Arcis Vesprimien. et Administrationem Bonorum Episcopali-um.*²² [Fejérkövy István veszprémi püspök, Veszprém és Zala vármegyei főispántól 1579. szeptember 27-én kettős világi tisztséget kapott: a veszprémi vár kapitányságát és a püspöki javak igazgatását.] Sajnos a kiadványban nincs megjelölve, hogy a közölt adatoknak mi a pontos forrása, így nem tudhatjuk, hogy

¹⁸ KOVACHICH 1798. 424–425.

¹⁹ Gyurikovits György (Ivanóc, 1780. júl. 12. – Bazin, 1848. jún. 25.): bíró, jogtörténész; a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

²⁰ MELICH 1906. 170.

²¹ TÓTH 1933. 165. 15. lj.

²² PONORI THEWREWK 1834. XII–XIII.

miért emelte ki Gyurikovits azt, hogy a püspök a veszprémi vár kapitányává nevezte ki Verancsicsot.

Tóth László 1933-ban közölte Verancsics *Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról* című tanulmányát. Nem célom annak ismertetése, azonban meg kell jegyezni Tóth László „nyomozásának” eredményét, aki levezette, hogy az irat készítője nem lehetett más, mint Verancsics Faustus. Ami számunkra lényeges a tanulmányban, az az, hogy a szerző megjegyezte: „Verancsics Faustusnak máig is hiányzik kimerítő életrajza...”, de annak megírásához komoly hazai és külföldi levéltári kutatást kellene végezni. Továbbá hozzátette: „Életrajzi vázlatunk főleg a Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok anyag és a kiadott források jórészenének felhasználásával készült. Azonkívül, hogy a további kutatásokhoz akar támpontot nyújtani, elsősorban az egyházpolitikusra vonatkozó életrajzi adatokat akarja kidomborítani a teljességre való törekvés igénye nélkül.” Felhasználva az addig megjelent életrajzi adatokat is, röviden ismertette Faustus életpályáját, kifejtve: „Egy lépést jelentett a közpályán leendő szereplés felé, ha nem is Faustus tudományos hajlamainak megfelelő, hanem inkább a család vagyonszerző tradícióihoz illőt, amidőn 1579 szeptember 27-én Sümeghen kelt oklevelével Fejérvöly István veszprémi püspök őt kipróbált és általa is jól ismert erényei miatt várkapitánnyá és a püspökség Zala, Győr és Somogy megyék területén fekvő birtokainak kormányzójává kinevezte.” Majd ezt a lábjegyzetben pontosította, megjelölve az adat forrását is: Fejérvöly István sajátkezű levele a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében, Verancsics Faustus iratai között. Hátán Faustus írásával: „Capitaneatus Arcis Sümegh Fausto Verancio 1579.”²³ [A sümegi vár kapitánysága Verancsics Faustusnak 1579.]

Vagyis 1579-ben sümegi és nem veszprémi várkapitánnyá nevezte ki püspöke. Tóth László tanulmányából ez pontosan megtudható, idézi az adat forrását (sőt láthatta is, mivel azon kevesek egyike, aki említi az oklevélben feltüntetett Győr vármegyei birtokot), vagyis hitelesnek kell vennünk.

Néhány évvel Tóth László idézett tanulmánya után, 1935-ben Juhász Kálmán elkészítette *A csanádi püspökség története (1552–1608)* című könyvét, benne püspökök életrajzával, így Verancsics Faustuséval is. Az életrajz elsősorban Tóth László már idézett munkáján alapul, figyelembe véve több, korábban megjelent művet is. A minket is érdeklő esetről e könyvében írja: „Néhány év múlva Fejérvöly István veszprémi püspök veszprémi várkapitánnyá és a püspöki javak kormányzójává, majd 1582-ben Rudolf király udvari titkárrá nevezte ki.”²⁴ Saj-

²³ TÓTH 1933. 165. 15. lj. és 168–169. 20. lj. Verancsics Faustus magániratait ma lásd: MNL OL R 302 12. s. 1. Verancsics Faustus tudós, író, csanádi püspök magán iratai.

²⁴ JUHÁSZ 1935. 139. Ugyanez olvasható korábban: JUHÁSZ 1933. 359. és JUHÁSZ 1934. 13.

nos a forrás nincs jelezve, így nem derül ki, hogy Juhász miért a veszprémi várkapitányi kinevezést említi, de mert korábban már megjelölte Tóth és Kovachich fentebb is idézett munkáit, minden bizonnyal a figyelmetlensége mondatta vele a téves adatot.

A további kiadványok, melyek Verancsics Faustus munkásságát ismertették, és amelyeknek része volt akár egy rövid, akár egy hosszabb életrajzi kivonat, minden esetben ezt a hibás adatot közölték. Így többek között Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének XIV. kötetében,²⁵ valamint a kor legtöbb „divatos” lexikona. Adva volt tehát a lehetőség, hogy ez a hibás adat kellően beivódjon a köztudatba, ami meg is történt, hiszen ezután már nem találkozunk azzal a hiteles információval, amit Tóth László is idézett munkájában – illetve egyet kivéve, de arról majd később.

Ez jellemezte azután a többi, később megjelent munkát is, kiegészítve olyan elképzelt adatokkal, amiket nem lehetett megbízható állításokkal, tényekkel alátámasztani. Így például 1941-ben Pálóczi Edgár tanulmányában megismétli a sokak által leírt téves adatot: „1579-ben Fejérkövy István veszprémi püspök, Sümegen kelt oklevelében »az általa kipróbált és jól ismert erényei miatt veszprémi várkapitánnyá és a püspökség birtokainak kormányzójává« nevezte ki Faustust.” Majd Pálóczi így folytatja: „Verancsics lelke azonban nem világi harcokra, hanem egyházi és tudományos munkára született. [...] A tudós veszprémi várkapitány nevét ekkor már szárnyára kapta a hír és tudomást szerzett róla Rudolf, a király és császár, prágai udvarában is.”²⁶ A *Természettudományi Közönyben* megjelent tanulmányról megállapítható, hogy a szerző korábban megjelent könyvekből, publikációkból merített (téves) adatokat használt.

Tartalmas életrajz olvasható Verancsics Faustusról Pénzes István tollából a *Műszaki nagyjaink* című könyvben. Túl azon, hogy részletes életrajzot közöl, ugyancsak aprólékosan bemutatja és a mai szemmel elemzi Verancsics mérnöki és más munkáit. Igaz, már a könyv mottója is „sántít”, miszerint Verancsics Faustus „Polihisztor. Veszprémi várkapitány, királyi tanácsos, Csanádi püspök. Technikánk világviszonylatban is nyilvántartott művelője.”²⁷ A bennünket is érdeklő adatot Gyurikovits Györgytől idézi: „Fausztusz hamarosan visszatért Pozsonyba. Ezután Fejérkövi István, veszprémi püspök, 1579. szeptember 27-én Verancsics Fausztuszt kinevezte Veszprém várkapitányává”²⁸ – így a helytelen értelmezés továbböröklődött.

²⁵ SZINNYEI 1914. 1078–1079. hasáb.

²⁶ PÁLÓCZI 1941. 377–378.

²⁷ PÉNZES 1981. 13.

²⁸ Uo. 21.

Ugyancsak az eddigi pontatlanság olvasható S. Varga Katalin „Verancsics Faustus *Machinae novae* és más művei” című könyvében, amely a *Magyar Hírmondó* sorozatban jelent meg 1985-ben. A kinevezésről írja: „1579. szeptember 27-én Fejérvöly István püspök méltató oklevéllel kinevezi Verancsics Faustust veszprémi várkapitánnyá és a püspökség Zala, Győr és Somogy megyék területén fekvő birtokainak kormányzójává.” Ezt még kiegészíti egy nem alátámasztott elképzeléssel: „Talán itteni [értsd veszprémi] tapasztalatai, megfigyelései is ott rejtőznek a *Machinae novae* gyakorlati hasznosságot kereső találmányaiban.”²⁹

Számos ellentmondás található Verancsics Faustusról Hungler József 1986-ban megjelent könyvében. Veszprém visszafoglalása 1566-ban című fejezetében olvasható: „Közben Veszprémnek, ha nem is közvetlenül (mert püspöke Sümegen élt) újabb egyházkormányzati gondja lesz. A négy év óta a veszprémi egyházmegye élén álló Listhy János kancellárt a király 1572 októberében győri püspökké nevezi ki. Utána Fejérvöly István királyi tanácsos következik, aki ugyanakkor a pannonthalmi apátságot is megkapta, mert addigra a püspöki birtokok már semmi jövedelmet sem biztosítottak.” [...] Majd – összekeverve Listhy és Fejérvöly püspök veszprémi szolgálati idejét – így folytatja Hungler József: „Listhy püspök [...] megbízta korának tán legnagyobb mechanikusát, Verancsics Faustust (Fausto Verancio) a veszprémi vár kapitányságával, egyben a püspöki javak kormányzásával, lehetőséget adva neki – a kétségtelenül meg is tett – vármunkálatokra.”³⁰ Ez utóbbi adat forrásaként Juhász Kálmán tanulmányát³¹ jelöli meg, nem foglalkozva azzal, hogy a kinevezést 1579-ben Fejérvöly István püspök tette, hiszen Listhy János akkor már győri püspök volt.

Az előzőekben is ismertetett, nyilvánvalóan hamis és semmivel alá nem támasztott állításokkal, mint például hogy »veszprémi megfigyelései a *Machine novae*-ban leírt találmányaiban is tetten érhető«, vagy hogy Verancsics Faustus »mint veszprémi várkapitány a püspök-főispán helyettese«³² volt, nem foglalkoztam. Ezeket csak annyira érdemes figyelembe venni, mint azt a „legendát”, hogy a veszprémi vár faláról ejtőernyőjével leugorva sietett a vár alatt lakó szerelméhez.

Joggal kérdezheti a kedves olvasó: ennyire fontos, hogy egy „epizódadat” miatt külön tanulmány készüljön? Fontos ez Verancsics Faustus megítélésében? Nos, én fontosnak tartom, mivel ezt követeli meg a történelmi hűségre való törekvés. Faustus – mint ahogy a közölt oklevélén olvasható – maga emelte ki,

²⁹ S. VARGA 1985. 369.

³⁰ HUNGLER 1986. 76.

³¹ JUHÁSZ 1933. 359.

³² FALLENBÜCHL 1994. 108.

hogy melyik vár kapitánya, bizonyára büszke volt kinevezésére. Éppen ezért nekünk, veszprémieknek, akik megemlékezünk róla, kötelességünk az igazolható tényeket is feltárni és bemutatni.

És akkor jöjjön a helyes adat, amivel napjainkban találkozhatunk. 2011. október 6-án a veszprémi Vár falán felavatták Verancsics Faustus emléktábláját.³³ A táblán olvasható szöveg: „A veszprémi püspök sümegi várnagya, Győr, Somogy és Zala megyei birtokainak kormányzója”.

2.) Verancsics Faustus emléktáblája a veszprémi vár kapujánál.
Fotó: Földesi Ferenc, (2025)

³³ Napló, 2011. okt. 7. Bartuc Gabriella: A repülő ember. 7.

Miért Veszprémben? Miért a veszprémi várban, ahol nem volt várkapitány? Erről az emléktábla-elhelyezést előkészítő szakmai egyeztetések egyik, 2011. májusi előterjesztésében olvashatunk, amit Veszprém MJV Polgármesteri Hivatal Kulturális Csoportja készített. Az e sorok szerzőjének küldött példány szerint Perlaki Claudia csoportvezető indoklásában ez olvasható: „Verancsics Faustus egy soha el nem feledett, de jelentőségéhez képest a művelődéstörténeti köztudatban csak halványan élő, nagyszerű humanista volt. Hisszük, hogy a veszprémi püspök megbízásából a püspökség birtokainak kormányzójaként tevékenykedve látnia és ismernie kellett városunkat is. Szeretnénk, ha neve a műveltségen és nyitottságon alapuló kezdeményező, újító szellem hívószava lehetne városunkban. [...] A Vár ucca tizenhét 1994/3-as számú negyedévkönyvében a szerkesztők néhány első közlés mellett egybefoglalták mindazt, ami jelentős megállapítás és értékelés Verancsics Faustusról addig megjelent. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy szülővárosával, az egyik leghíresebb dalmát történelmi várossal, Sibenikkel, Veszprém több mint 20 évre visszanyúló kapcsolatot ápol.” A negyedéves könyv kiadása is segítette veszprémi kultuszának megteremtését, dacára annak, hogy az általam vizsgált hibás tényre a szerkesztő nem fordított figyelmet, ami érthető, hiszen az csak „elbújtatva” (lábjegyzetben) volt olvasható.

Az előterjesztés pontos, helyénvaló, annak minden szavával egyet lehet érteni. Így és ezzel lehetne teljes városunkban Verancsics Faustus megítélése: bár nem Veszprémben élt, dolgozott, de ismer[het]te városunkat, a veszprémi egyházmegye révén is. Veszprémben emlékét ápolni, művelődéstörténeti és tudományos munkáit, tevékenységét bemutatni felettébb fontos és időszerű. Joggal jegyezte meg művében Péntes István: „Verancsics Fausztusz hazánk egyik legzaklatottabb korszakában élt. Sorsának cselekményeit, nagy fordulóit a több nemzethez tartozás függvényében érthetjük meg. Szülőhazáját nem feledte. Magyarország volt azonban az a föld, amelyhez pályájának kimagasló eseményei kötődtek.”³⁴

Verancsics Faustus – maga választotta nevén Verantius – polihisztor volt a szó legnemesebb értelmében, akinek éppen ötnyelvű szótára példázza legjobban a több nemzethez való tartozását. A magyarok magyar politikusnak és humanista írónak, a horvátok horvát filológusnak és történetírónak, az olaszok olasz mérnöknek tartják.³⁵

Mi veszprémiek – püspökünk révén is – egy kicsit veszpréminek tartjuk, aki tisztét a sümegi várban gyakorolta.

³⁴ PÉNTES 1981. 106.

³⁵ NAGY 1996. 26.

Veszprémi várkapitánysága? Csak remélni tudom, hogy a közölt oklevél és a források ismertetése meggyőzte a kedves olvasót.

Ami azonban így sem változik: Verancsics Fausztusz alkotásai beleépültek az emberiség kultúrájába és a veszprémi emlékezetbe is.

* * *

Verancsics Faustus kinevezési oklevele³⁶

Nos Stephanus Feyerkewi Episcopus Vesprimiensis, locique eiusdem perpetuus et Comitatus Zaladiensis comes, et Sacre Cesareae Regieque Maiestatis consiliarius, fatemur et recognoscimus presentibus literas nostras, quod nos inducti et persuasi de fide fidelitate diligentia industria, rerumque gerendarum peritia ac solertia Egregy Fausti Veranty, quibus ipsum non solum de istorum amicorum nostrorum omni labore verum etiam nostra experientia preditum esse cognovimus, eundem in capitaneum, et administratorem bonorum et proventuum nostrorum universorum episcopus huius nostri Vesprimiensis, qui ad Arcem nostram Simegh ex comitatibus Vesprimiensis, Zaladiensis, Jaurinensi, Simigiensi, sive [...] sive di veteri consuetudine et usu pertinent, et [...] debent, elegimus et durante beneplacito nostro constituerimus, pro ut eligimus, constituamus et per presentes pronuntiamus.

Datum In arce nostra Simegh 27 die Septembris Anno Domini Milesimo quingentesimo Septuagesimo Nono.

Idem Episcopus propria manu.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

R 302 12. sorozat 1. = 1526 utáni gyűjtemény, Vegyes, tárgyi alapon létrehozott gyűjtemények, Egyházi Iratgyűjtemény, Katolikus egyházra vonatkozó vegyes iratok, Személyek szerinti iratok

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém

VIII.20. = Hagyatékok, Gutheil Jenő hagyatéka.

³⁶ OSZK Fol. Lat. 4006., IV. k., ff. 17–18. Litterae commissionales Stephani Fejérvögy episcopi Vesprimiensis de constitutione Fausti Verantii.

- Cs. G. [CSIKAI Gábor] (2019): Fejérkövy István emlékezete. *Könyi Kisbíró* 2019. augusztus. 4.
- FALLENBÜCHL Zoltán (1994): *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém*. Veszprém. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4.)
- JUHÁSZ Kálmán (1933): Egy olaszországi tanulmányai közben püspökségét veszített tudós. *Katolikus Szemle* 47 (1933/11) 356–363.
- JUHÁSZ Kálmán (1934): Verancsics Faustus. *Erdélyi Lapok* 1934. máj. 20. 13. o.; uo. 1934. máj. 27. 13. o.
- JUHÁSZ Kálmán (1935): *A Csanádi Püspökség története (1552–1608)*. Makó.
- KOVACHICH, Martinus Georgius (1798): *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores*. Budae. Tomus II. 424–425.
- KREDICS László – SOLYMOSI László (1993): *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium*. *Urbárium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. Budapest. (Új Történelmi Tár 4.)
- MELICH János (1906): A magyar szótárirodalom (IV. közlemény) *Nyelvtudományi Közlemények* 36 (1906) 165–206.
- MOLNÁR Antal (1998): A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején. In: TÓTH G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*. Veszprém. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 70–90.
- NAGY Ferenc (1996): *A magyarok cselekedetei és nagyjai a tudomány és technika történetében. Ezerszáz év üzenete*. Budapest.
- PÁLFFY Géza (1996): A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi szemle* 38 (1996/2–3) 163–217.
- PÁLFFY Géza (1998): A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adatai (XVI–XVII. század). In: TÓTH G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*. Veszprém. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 91–188.
- PÁLFFY Géza (2003): A törökellenes határvédelmi rendszer a 16–17. században. In: KIRÁLY Béla – VESZPRÉMY László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest. 77–92.
- PÁLÓCZI Edgár (1941): A 325 éves ejtőernyő és magyar feltalálója. *Természettudományi Közöny* 73 (1941/8) 377–380.
- PÉNZES István (1981): Verancsics Fausztusz. In: PÉNZES István (szerk.): *Reneszánsz gépészet, a repülés úttörői, a matematika, a fizika és a kémia alkotói*. Budapest. (Műszaki nagyjaink 4.) 9–186.
- PONORI THEWREWK József (1834): *Dictionarium pentaglottum*, Recudi curavit. Posonii.
- SZINNYEY József (1914): *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Budapest. 1078–1079. hasáb.
- TÓTH László (1933): Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról. In: ANGYAL Dávid (szerk.): *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest. 155–211.
- TÓTH László et al. (1994): Verancsics Faustus 1551–1617. *Vár ucca tizenhét* 1994/3.

- S. VARGA Katalin (1985): *Verancsics Faustus: Machinae novae és más művei*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta S. Varga Katalin. Budapest. (Magyar Hírmondó.)
- VICZIÁN János (1997): Fejérvöy István. In: DIÓS László (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon III*. Budapest. 536–537.
- VIZI László Tamás (1989): A végvári rendszer kiépülése a Győri Főkapitányság területén (Különös tekintettel az 1568–1593 közti időszakra). In: PRAZNOVSZKY Mihály (főszerk.), VERESS D. Csaba (szerk.): *Veszprémi Történelmi Tár II*. Veszprém. 60–79.

Kulcsszavak: Verancsics Faustus, veszprémi várkapitány, sümegi várkapitány, Fejérvöy István püspök

„Capitaneatus Arcis Sýmegh – Fausto Verancio” FERENC FÖLDESI

Summary

It is not disputed – certainly in Veszprém – that the great polymath Faustus Verancsics is in vogue today. His work is impressive, and parts of his oeuvre are highlighted that prove – among other things – his commitment to science. Most of the time, his biography is also briefly described, from which one piece of information cannot be missing: he was the captain of the Veszprém castle and the governor of the bishop’s property. This has been accepted by everyone today and is not even questioned: in short, he has become embedded in the public consciousness, so much so that there is certainly no hope of changing it. Or is it? In any case, this article attempts to show: what could have led to the acceptance of the incorrect information (captaincy of the Veszprém castle), and – in order to clarify the circumstances of his appointment – we publish the much-mentioned and referenced (but so far unpublished) appointment document in its original form.

Keywords: Faustus Verancsics, captain of the castle of Veszprém, captain of the castle of Sümeg, bishop István Fejérvöy

TANULMÁNYOK

Veszprém – Tihany – Balácsa

(A tihanyi kőtár története)

PALÁGYI SYLVIA

A tihanyi kőtár története szorosan összefügg a 20. század történeti eseményeivel, a Veszprém vármegyei múzeum megalakulásával, annak meginduló gyűjtési tevékenységével, kiállítási nehézségeivel, valamint a balácai ásatások nagy mennyiségű leletanyagával, mozaikjaival.

Veszprém vármegye törvényhatósági bizottsága 1903. március 10-i rendkívüli közgyűlésén hagyta jóvá a Veszprémvármegyei Múzeum szabályrendeletét. A múzeum rendeltetését a következőképpen határozták meg: „a) mult, főleg helyi vonatkozású régészeti, geológiai, történelmi, művészeti, irodalmi és műipari emlékeinek és maradványainak; b) a jelenkor történelmi emlékeinek, természetrajzi, táj és népismeai adatainak, az ipar- és művészet remekeinek összegyűjtése, rendezése és megőrzése, célja pedig mindezeknek tanulmányozás végett való kiállítása és szemléltetése által a közművelődés terjesztése.”¹

A múzeum első kiállítása 1904. november 6-án nyílt meg a vármegyeháza II. emeletén. A szépen gyarapodó gyűjtemény szűkös raktározási lehetőségein az sem segített, hogy 1925-ben megnyílt a veszprémi múzeumépület, amely ma a Laczkó Dezső Múzeum főépülete. A helyszűkét fokozta az 1906-ban megkezdett balácai ásatások leletanyaga, jelentős helyigényű, betonba ágyazott mozaiktáblákkal, falfestménytöredékekkel, apróbb leletekkel.² Éppen ezért kerültek lele-

---

¹ VMMK 1993–1994. Szabályrendelet Veszprémvármegye muzeumának szervezéséről – 1903. 9–10.

² VMMK 1993–1994. 90 éves a veszprémi múzeum. 8.

tek a püspöki (ma érseki) palotába, a közben lebontott Kaszinóba és a színházba is. Később, (átmeneti jelleggel) a római, a középkori és újkori kőanyag, valamint a ládákban tárolt balcai falfestményanyag tárolására a múzeum megkapta a jezsuita templom akkor még rendkívül elhanyagolt épületét.³

1950-ben a bencés szerzeteseknek távozniuk kellett a tihanyi rendházból. A meghagyott plébánia mellett az épület többi részében szociális otthont rendeztek be. 1955-ben a Népművelési Minisztérium kezelésébe kerültek a felszabadult helyiségek. Az épületet kiállítóhelyként kívánták működtetni. Mielőtt mások alkotóház, üdülőhely vagy egyéb célokra megszerezték volna az épületet, Vajkai Aurél, a Bakonyi Múzeum (a mai Laczkó Dezső Múzeum) akkori vezetője kész beköltözési és kiállítási tervvel kereste fel a minisztériumot, kérve a kulcsok mielőbbi, a múzeum számára történő átadását. A legalább 14 teremre kiterjedő, különböző tematikájú kiállítást ugyanebben az évben, június 15-én tervezte megnyitni.⁴ A Tihanyi Múzeum státuszában 1961 decemberében, illetve 1962. január 1-vel következett be változás. A veszprémi és a keszthelyi múzeummal együtt ugyanis a Minisztérium tanácsi kezelésbe adta a Tihanyi Múzeumot is. Ezzel együtt létrejött a megyei múzeumi szervezet, amelynek igazgatója egyben a veszprémi múzeum igazgatója lett.⁵ A Tihanyi Múzeumnak továbbra sem volt önálló gyűjteménye. A különböző múzeumoktól kölcsönzött anyagból 1960-ban rendezett állandó kiállításának ugyanebben az évben 120.000 látogatója volt.⁶ Ebben az időszakban az épület egyik földszinti termében kapott helyet, más római kori kőemlékekkel⁷ együtt, az örvényesi római kori villából származó kőtöredékekből összeállított kapurekonstrukció és a balcai mozaikok közül a 10. helyiség egyik, geometrikus motívumú mozaikrészlete is.⁸ (1. ábra)

1965-ben a tihanyi templomot és a kolostor épületét az Országos Műemléki Felügyelőség a megyei múzeumigazgatóság anyagi hozzájárulásával felújította. Az elvégzett falkutatások során román és gótikus kőfaragványok kerültek elő. Ez a tény, valamint a veszprémi múzeum megoldhatatlan raktározási-kiállítási problémái késztették a múzeumi igazgatóságot annak megfontolására, hogy a bemutatásra amúgy nagyon alkalmas pince helyiségsorában római és középkori kőanyagot állítson ki, kőtárat rendezzen be.⁹ (2. ábra) A munkát az Országos

³ PALÁGYI 1984. 34., 35., 36., 40.

⁴ Vajkai Aurél 1955. máj. 9-i levele. LDM RA 48.787/1977.

⁵ A Veszprém megyei múzeumi szervezet első igazgatója Éri István volt.

⁶ ÉRI 1963.17–18., ÉRI 1965a. 25., ÉRI 1966. 35.

⁷ ÉRI. 1966. 35.

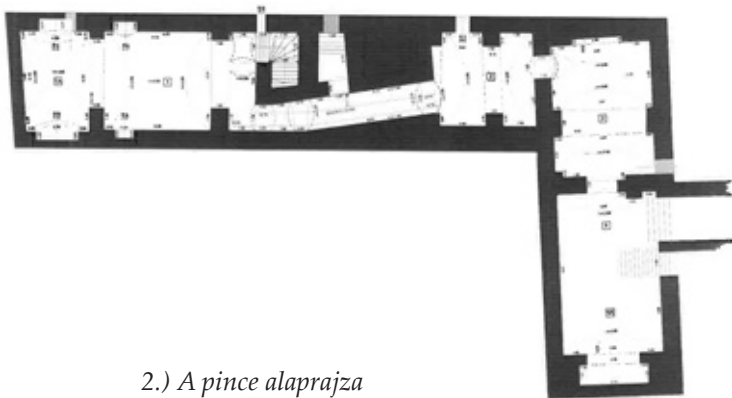
⁸ PALÁGYI 1984. 47.

⁹ A pince alaprajzát Perémi Ágota bocsátotta rendelkezésemre.

1.) Az örvényesi kapurekonstrukció és a balácsai 10. helyiség mozaikjának részlete a Tihanyi Múzeum 1960-ban rendezett kiállításában (Fotó: Zeitler Gusztáv, 1966, LDM F 67-638.)

Műemléki Felügyelőség 1965 decemberében már meg is kezdte.¹⁰ Az 1965/1966-os téli időszakban elvégezték a pincesor átalakítását. Ahol lehetett, láttatták a középkori falszakaszokat, míg a későbbi falakat hóbörcsös vakolattal látták el. A

2.) A pince alaprajza

¹⁰ ÉRI 1965b. 31.

vezetékeket a padlószint alá süllyesztették, majd a teljes felület téglaburkolatot kapott. A pince első és második helyiségében kaptak helyet a római kori, a második és harmadikban pedig az Árpád- és középkori faragványok. (2. ábra 1–4.) A római kori termeket B. Thomas Edit és Soproni Sándor, a középkoriakat pedig Éri István és Koppány Tibor tervei szerint rendezték be.

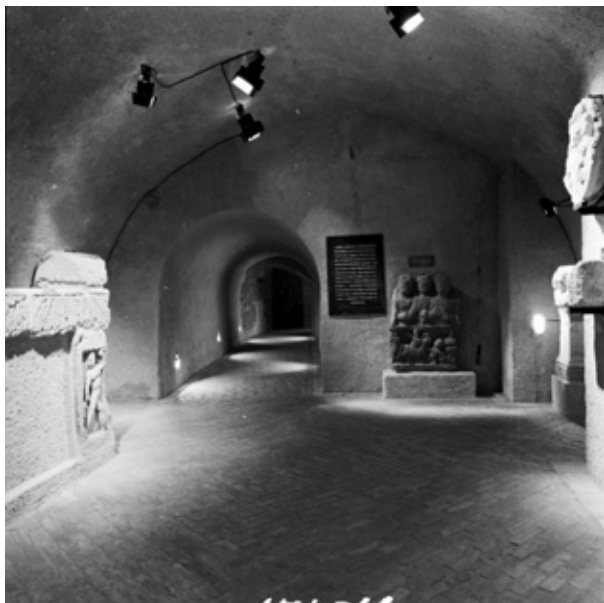
Az első terem nagy részét uralta a balácai római kori villagazdaság főépületének 8. helyiségéből származó, évtizedeken keresztül helyhiány miatt raktározott, fekete-fehér kazettás szerkezetű mozaikpadlója. Ugyanide került a korábban a földszinten kiállított mozaikrészlet is a balácai 10. helyiségből. Erre és egy másik részletre egy-egy, több darabból összeállított és kiegészített asztalt helyeztek. Ezek is, valamint az itt újra felállított kapurekonstrukció darabjai is az örvényesi ásatások alkalmával láttak napvilágot. (2. ábra 1–1A, 3. ábra) A mozaikok elhelyezése, kiállításra alkalmassá tétele a Központi Muzeológiai Technológiai Csoport munkatársainak és a Bakonyi Múzeum restaurátorainak kiváló munkáját dicsérte.¹¹ A pince falsíkjait kisebb fülkék szakították meg, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy ezekbe a veszprémi múzeum gyűjteményébe tartozó, római kori lelőhelyekről származó oszlopokat állítsanak, falaikra pedig oszlopfőket erősítsenek. (2. ábra 1., 3. ábra)

3.) Az örvényesi kapurekonstrukció és a balácai 8. helyiség mozaiktablái a kőtár 1. helyiségében kiállításrendezés közben (Fotó: Zeitler Gusztáv, 1966, LDM F 68_1987.)

¹¹ ÉRI 1966. 35.

A második terem elég zsúfoltnak tűnt. (2. ábra 2.) Ide kerültek az istenvilággal és a temetkezéssel kapcsolatos kőemlékek. Ezek között említhetjük meg a két oltárból és egy szoborból álló csajági szentélyt, a veszprémi várban talált, a római mitológia főisteneinek, Jupiternek és Junonak szentelt oltárt, a felsődör-gicsei sírkövet és az ugyancsak erről a lelőhelyről származó sírkert (sírkertek) isten- és egyéb figurákat ábrázoló kódúcait, a balatonfüredi sírsztélét, valamint a papkeszi sírmedaillont. (4. ábra)

4.) Római kori faragványok a kőtár 2. helyiségében (Fotó: Zeitler Gusztáv, 1966, LDM F 67_561.)

A középkori emlékanyagot, a terveknek megfelelően, a pince harmadik és negyedik helyiségében helyezték el. Középre került egy-egy, 12., illetve 14. századi sírkő Zircről. (2. ábra 3–4., 5. ábra) A bencés kolostorokat a tihanyi és a jádsi faragványok képviselték. Az utóbbi 12. századi palmettás és figurális töredékeit kapurészletet imitálva mutatták be. (2. ábra 3.) Kiemelkedő darabja volt a középkori kiállításnak az „Apostolfejnek” nevezett, 12–13. századi vörös homokkő férfifej, amelyet Balatonfűzfő környékén találtak. (5. ábra) A kőtárat végül 1966. június 2-án nyitották meg az UNESCO Végrehajtóbizottsága Magyarországon ülésező résztvevőinek jelenlétében.¹²

¹² ÉRI 1966. 35., PALÁGYI–TÓTH 1976. Bevezető.

5.) Középkori kőfaragványok a kőtár 3–4. helyiségében
(Fotó: Zeitler Gusztáv, 1966, LDM F 67_560.)

1969-ben egy Paloznakon, alapozási munkák során előkerült mészkő szarkofággal gyarapodott a tihanyi kőtár. Komoly logisztikai feladatot jelentett a hatalmas kőládát¹³ a meredek lépcsőn lecsúsztatni a pincébe, de még nagyobb feladat volt onnan kiemelni, amikor sok év múlva sor került a római kőemlékek elszállítására, ezúttal a balácai, újonnan kialakított kőtárba.¹⁴ (Lásd 10. ábra)

A veszprémi múzeumi igazgatóság igyekezett jó gazdája lenni a tihanyi rendház épületének. A múzeum korszerűsítése, fejlesztése érdekében végzett munka keretében ezért a kőtár bővítését is tervbe vette. Különösen indokolta mindezt a véletlenszerűen vagy ásatások során előkerült újabb Árpád- és középkori kőanyag, például Jásdról vagy a balatonakali-ságpusztai ásatásokból.¹⁵ Koppány Tibor tervei alapján az Országos Műemléki Felügyelőség 1969 decemberében már meg is kezdte a kivitelezést.¹⁶ Némi földmunkával bővíteni lehetett a pincesor negyedik helyiségét úgy, hogy annak végében még egy geológiai metszet

¹³ A kőláda mérete tető nélkül: 1,90 x 1,00 x 0,84 m.

¹⁴ ÉRI 1970. 11., PALÁGYI 1972. 109., PALÁGYI 2004. 76. Nr. 60.

¹⁵ PALÁGYI 2008. 105. 81–83.

¹⁶ ÉRI 1970. 20.

bemutatására is sor kerülhetett.¹⁷ (2. ábra 4–4A, 6. ábra) A harmadik helyiségben újabb kövekkel egészítették ki a járdi kapurekonstrukciót, illetve egy kettős ajtót és ikerablakot állítottak össze a balatonakali-ságpusztai kőtöredékekből.¹⁸ A Balaton-felvidéki falusi templomok faragványait a harmadik és a legnagyobb-bított negyedik teremben helyezték el, de ide kerültek a városlódi karthauzi és a nagyvázsonyi pálos kolostor kőemlékei is. A munkálatok 1970-ben fejeződtek be. A veszprémi múzeum 1976-ban megjelentette a Tihanyi Múzeum kőtárának katalógusát.¹⁹

6.) A kőtár 3–4, 4A. helyisége az 1969/70-es bővítés idején, háttérben a geológiai metszet (Fotó: Szepsi Szűcs Levente, 1970, LDM F V_8496.)

A katalógus megjelenésének évében kezdődött el a balácai feltárások második fázisa.²⁰ A falak jó állapota, a hitelesített régi és az újabb eredmények alapján joggal vetődött fel egy olyan rompark létrehozása, amelynek centrumában, a fő-épület lefedésével visszakerülhetnek eredeti helyükre a mozaikok, falfestmények-

¹⁷ A múzeumigazgatóság levele az Országos Műemléki Felügyelőségnek. LDM Adattár 1000-21-1/69.

¹⁸ PALÁGYI-TÓTH 1976. Nr. 42–43., 58–59.

¹⁹ PALÁGYI-TÓTH 1976. Palágyi Sylvia: Római kor, Tóth Sándor: Bevezető és középkor.

²⁰ Program- és ásátásvezető 1976–2007 között Palágyi Sylvia volt.

felületek és egyéb leletek. A balácai villagazdaság központi épületét összesen négy mozaik díszítette. Arra remény sem volt, hogy a nagymozaik visszakerülhessen a Magyar Nemzeti Múzeumból Balácára. A Tihanyi Múzeumban kiállított mozaiktablák és a Veszprémben raktározott töredékek áttelepítésének azonban nem volt akadálya. Így a balácai romkert 1984. május 18-i megnyitására már eredeti helyén volt látható az addig javarészt a Bakonyi Múzeumban kiállított, 31. helyiségből származó mozaik, illetve a 10. helyiségben újabban talált mozaikrészletből és a Tihanyi Múzeumban bemutatott táblákból összeállított mozaikpadló. A tihanyi kőtárból Balácára szállított kazettás mozaiktablák és a 8. helyiség eddig raktározott további töredékei 1985 óta láthatók újra eredeti helyükön. (7. ábra)

7.) A 8. helyiség mozaiktablái Balácán visszahelyezés előtt (Fotó: Palágyi Sylvia, 1985.)

A mozaikok elszállításával nagyon üressé vált a kőtár első helyisége. (2. ábra 1-1A.) A veszprémi múzeum azzal kívánt ezen segíteni, hogy raktározott római kori kőemlékeiből a falak mentén kialakított posztamenseken és a falfelületeken több, elsősorban sírkertelemet, oszloptöredéket mutatott be, valamennyire pótolva az egyébként impozáns mozaikfelület hiányát.²¹ (8. ábra) Az Ajkán talált, 2–3. századi Hercules-szentély szobrának, Hercules-oltárának és sírkövének elhelyezésére az első és második pincehelyiség közötti folyosóból nyíló fülke²² különösen alkalmasnak mutatkozott.²³ (2. ábra 1–2. között, 9. ábra) A keskeny folyosó egyébként kiállításként nehezen volt berendezhető.

8.) Az első római terem részlete a mozaik elszállítása után (Fotó: Róka Lajos, 1987, LDM F D_1504.)

9.) Az ajkai szentély a kőtárban (LDM F D_17514.)

²¹ A kőtár 1–1A. helyiségének újabb berendezése Palágyi Sylvia elképzelései szerint történt.

²² Ma kijáró a kertbe.

²³ PALÁGYI-TÓTH 1976. 21. a–c.

A kolostoregyüttes 1994-ben került vissza a bencések tulajdonába. Miután a templom- és kolostordombnak közvetlen római kori előzménye nincs, s a viszszaépítéskor szerzetesek saját kiállítási koncepcióval rendelkeztek, előbb-utóbb szükségessé vált a római és középkori kőtár felszámolása. A veszprémi jezsuita templom felszabadítása is egyre inkább sürgető lett. Megoldást kellett találni az eddig Tihanyban bemutatott és a Veszprémben őrzött római kori kőemlékek kiállítására és egy kisebb raktár kialakítására.

Az 1990-es évek végére egyre bővült a feltárt terület Balácán. Kiszabadult a főépület és a II. épület között egy folyosórendszer, amely alkalmas volt arra, hogy ott egy kőtár jöjjön létre a Veszprém megyei római kőanyag elhelyezésére és méltó bemutatására.²⁴ A kivitelezés 1999-ben kezdődött meg. 2002-ben megnyílt a kőtár első része, majd 2004-ben a második is.²⁵ Az első részhez már szükség volt a Tihanyban kiállított kövekre is. A kőtár meredek lépcsős kijáratán a súlyos faragott kövek kiszállítása nehéz, de megoldható feladatnak bizonyult. A tihanyi kőtár harmadik és negyedik helyiségének középkori kőanyaga ekkor még Tihanyban maradt.²⁶ (2. ábra 3-4-4A) A 2017 elején aláírt kölcsönzési szerződés természetesen már csak azokat az oszlop-, bélétkő- és ívtöredékeket tünteti fel, amelyek lelőhelye Tihany, és szorosan kapcsolódnak a ko-

10.) A paloznaki szarkofág a balácai kőtárban (Fotó: Palágyi Sylvia, 2020.)

²⁴ Az épület tervezése Mezős Tamásnak, a kövek elhelyezésének tervezése Palágyi Sylviának, az elhelyezés kivitelezése Mezei Lászlónak és csapatának volt köszönhető.

²⁵ PALÁGYI 2004.

²⁶ A római kori kövek elszállítására 2000. szept. 25–28. között, a középkori kőanyag kibontására és a veszprémi múzeum felsőörsi raktárbázisába szállítására 2017. jan. 9–13. között került sor. Megköszönöm Barkó Ágoston OSB múzeumigazgató úrnak, hogy a dokumentumokat rendelkezésemre bocsátotta.

lostoregyütteshez.²⁷ A többi kiállítási lehetőségek hiányában, a veszprémi múzeum egyelőre raktározni kényszerül.²⁸

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

F = Fotótár

RA = Régészeti Adattár

Ltsz. = a Régészeti Gyűjtemény leltári száma

ÉRI István (1963): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962. évi munkájáról. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1. 17–24.

ÉRI István (1965a): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1964. évi munkájáról. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 3. 13–36.

ÉRI István (1965b): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1965. évi munkájáról. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 4. 21–46.

ÉRI István (1966): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1966. évi munkájáról. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 5. 23–54.

ÉRI István (1970): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1969. évi munkájáról. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. 7–33.

K. PALÁGYI Sylvia (1984): A balácai kutatások története (1904–1976). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 27–51.

K. PALÁGYI Sylvia (2004): *Veszprém megye római kori kőfaragványainak gyűjteménye – Sammlung der römerzeitlichen Steinendenkmäler im Komitat Veszprém*. Veszprém. 3–170.

K. PALÁGYI Sylvia (2008): Balatonakali–Sárgpuszta. A középkori templom, település és a római kori épületek maradványai I. – Balatonakali–Sárgpuszta remains of the medieval church and Settlement, and the roman Buildings, Part I. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 25. 59–106.

K. PALÁGYI Sylvia – TÓTH Sándor (1976): *A római és a középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum*. Szerk.: Kralovánszky Alán. Veszprém.

PALÁGYI Sylvia (1972): A paloznaki és a túskevári szarkofág. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11. 109–119.

VMMK 1993–1994: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20.

²⁷ Iktatási száma a LDM-ben: 299-4/2017, a kövek leltári száma: LDM Ltsz. 66.278.1., 76.45.1., 76.45.2.1–5., 76.45.3., 76.45.4. Ezek közül a kövek közül egy palmettás oszlopfőtöredék, egy oszloppár töredéke és egy bélletkő töredéke szerepel a 2020 júliusában a tihanyi apátságban megnyílt, *Lélek a vizek felett* című állandó kiállításban.

²⁸ Köszönetet mondok a Laczkó Dezső Múzeum aktív és már nyugdíjas munkatársainak, akik az adatok és az illusztrációk összegyűjtésében segítségemre voltak.

Kulcsszavak: múzeum, kolostori múzeum, kőtár, lapidarium, római és középkori kőanyag, római villa, intézménytörténet

Veszprém – Tihany – Baláca
(History of the lapidary in Tihany)
SYLVIA PALÁGYI

Summary

The museum in Veszprém, after its foundation in 1903, occupied the temporary exhibition rooms and the storage space made available very soon. This growth was also due to the beginning of the excavations of the Roman villa in Baláca in 1906. The large quantities of wall paintings and the mosaic panels embedded in concrete required a lot of space. In the meantime, the Roman and medieval stone material also thrived. After the forced departure of the Benedictines from Tihany in 1950, the monastery building and its rooms appropriate for museum purposes were transferred to the Ministry of Culture in 1955 and then to the county museum in 1962. In 1966, a stone museum with Roman and medieval stone carvings from the county was opened in the basement of the former monastery. Larger mosaic surfaces from the Baláca mosaics were on display. The monastery building was returned to the Benedictine order in 1994, the Veszprém museum transported the Romanesque stones in 2000 and the medieval ones in 2017.

Keywords: museum, monastic museum, stone museum, lapidary, Roman and medieval stoneware, Roman villa, institutional history

A veszprémi püspök királynéi kancellársága az Árpád-korban

SOLYMOSI LÁSZLÓ

A veszprémi székesegyház főpapja évszázadokon át három kiváltsággal rendelkezett.¹ Először is minden valószínűség szerint az első ezredfordulótól kezdve megillette a királynéavatás, kevésbé pontos kifejezéssel a királynékoronázás joga.² Másodszor ő állt a királynéi kancellária élén, vagyis ő volt a királyné kancellárja.³ Harmadszor ő töltötte be Veszprém vármegye ispáni tisztségét. Ez utóbbi méltósághoz jutott hozzá a legkésőbb. Miután 1313-ban cserével megszerezte, csak rövid ideig volt a birtokában.⁴ Végül 1392-ben kapta meg Zsigmond királytól az örökös ispáni címet.⁵

A kancellária, azaz az írásbeli ügyintézésre szervezett hivatal és az élén álló kancellár az oklevéladással állt szoros kapcsolatban. A királynéi oklevéladás az írásbeliség 13. század eleji kiszélesedésével függött össze. Ennél korábban is voltak királynéi birtokadományok, de ezekről nem készült királynéi oklevél. Gizella királyné Zala megyei földbirtokot adott a veszprémi egyháznak. Ekkor azonban a kor gyakorlatának megfelelően az adományt nyerő egyházi intézmény, a jelen esetben a veszprémi székesegyház a saját érdekében gondoskodott arról, hogy írásban, valamilyen feljegyzés formájában megörökítse az eseményt.⁶ Ennek köszönhető, hogy még 1232-ben is tudtak Veszprémben az első királyné adománybirtokáról.⁷ Egy 16. századi birtokösszeírás örökítette meg, hogy Gizella királyné a veszprémi szikla alatt egy malmot adományozott a bakonybéli apátságnak. Ennek a forrása sem királynéi oklevél, hanem a monostorban készült feljegyzés lehetett.⁸

¹ GUTHEIL 1977. 101–105., 114–118. Vö. ZSOLDOS 2010. 11–23.

² KOLLÁNYI 1901. 36–96., SOLYMOSI 2025.

³ GUTHEIL 1977. 102–104.

⁴ RÁCZ 2021. 34–41. Az Árpád-kori veszprémi ispánok listáját adja GUTHEIL 1977. 115., Archontológia 1000–1301. 226–227.

⁵ GUTHEIL 1977. 117–118.

⁶ SOLYMOSI 2006a. 202.

⁷ VOSuppl. 85. Gizella királyné alsóörsi adományát 1318-ban említi. Veszpr. Reg. 48., VO 114.

⁸ VOSuppl. 36. Az elmondottak Gizella királyné mind az öt és Adelhaid királyné, Szent László király második felesége egyetlen adományára is érvényesek. Reg. duc. 45–46., 307–310. sz.

A királynéi írásbeliség kezdeteiről pápai kiadványok őriztek meg adatokat. II. András és Gertrúd királyné hiába kérte külön-külön levélben a János esztergomi és Bertold kalocsai érsek, Gertrúd királyné testvére közti megállapodás megerősítését, III. Ince pápa 1212. február 12-én elutasította kérésüket.⁹ III. Honorius pápa 1222. június 3-án felhatalmazta Ugrin kalocsai érseket, hogy a francia származású Rajnald választott erdélyi püspököt erősítse meg hivatalában. A pápa azt sem hallgatta el, hogy a választott püspök érdekében II. András és második felesége, Jolánta királyné, Courtenay Péter auxerre-i gróf (később latin császár) leánya, valamint sok főpap is közbenjárt.¹⁰ Nagy valószínűséggel Gertrúd és Jolánta királyné a saját pecsétjével erősítette meg a pápának küldött levelet.¹¹

Jolánta királyné idejéből további adatok állnak rendelkezésünkre. A 14. században összeállított Képes Krónika szerint Ega fia Benedek nevű királynéi kancellár a keresztes hadjáratról visszatérő II. András fogadására összegyűjtötte a főpapokat, akik közül a korábban érkezők ereklyéket kaptak a királytól.¹² Mivel a hazatérés 1218 végén történt, Benedek Jolánta királyné kancellárja lehetett. Ha hitelesnek tekintjük ezt az adatot, a sajátos feladatot teljesítő Benedek volt az első ismert királynéi kancellár.

A legkorábbi királynéi oklevél 1224-ből Jolánta (Yoles) királynétól maradt ránk. Ebben szerepel először igazi funkciójában a királynéi kancellár. Kedvelt és hűséges kancellárjának, a veszprémi prépostnak hosszú időn át végzett szolgálataiért Jolánta vámmmentességet adott a veszprémi székesegyház népeinek a királynéi birtokokon. A hártycsíkkal felfüggesztett kettős pecséttel megerősített kiváltságlevél kiállításáért a felelősséget a kancellár vállalta.¹³ Az oklevél nem jegyezte fel a prépost kancellár nevét, de a veszprémi káptalan egykorú kiad-

⁹ III. Ince pápa II. András királynak írt levelében olvasható: „*tu et karissima in Christo filia Vngarorum regina per vestras a nobis litteras peteretis*”. Reg. Inn. XIV. 243–248., idézet a 246. lapon. Vö. MREV I. 20–23., idézet a 22. lapon.

¹⁰ Szöveg szerint: „*cum instantia supplicarunt*.” THEINER I. 34. Vö. Erd. Okm. 121. sz., TEMESVÁRY 1922. 24–25.

¹¹ Analógiaként megemlíthetjük, hogy Izabella francia királyné (1180–1190) ovális pecsétjét ismerjük: álló koronás főt ábrázol. ROMAN 1912. XIII. tábla, 2. kép. Körirata: + ELISABEZ DEI GRACIA FRANCORVM REGINA. (A királyné nevében a T betű helyett látható Z betű nyilván a pecsétnyomót készítő személy tévesztése.) A francia pecséttel szemben a magyar királynéi pecsétek formája kerek, s a királyné trónon ül. TAKÁCS 2012. 126. és passim.

¹² SRH I. 466. Vö. ZSOLDOS 2005. 24., Archontológia 1000–1301. 115.

¹³ MNL VeML Veszprém város levéltára, Régi oklevelek I. 3. (= DF 282763.). Kiadása: VOSuppl. 72. Pecsétje elveszett.

ványai alapján egyértelmű, hogy Bertalan prépostról volt szó.¹⁴ Miután Róbert veszprémi püspököt III. Honorius pápa 1226 tavaszán kinevezte esztergomi érsekké, a veszprémi székeskáptalan Bertalant püspökké választotta.¹⁵ Minden bizonnyal ezzel a változással függött össze, hogy ugyanebben az évben püspökként már nem ő, hanem Ják nembeli Zlaudus fehérvári olvasókanonok viselte a kancellári méltóságot.¹⁶

Jolánta királyné 1226-ban Fejér vármegyei birtokot adományozott néhai Ugryn esztergomi érsek rokonának, és egyúttal intézkedett az új tulajdonos beiktatásáról. Zlaudus kancellár ennek írásba foglalásáért vállalt felelősséget. Mivel sérülés miatt a megszokott helyen, az oklevél bal felső sarkán a kiadó neve nem olvasható, a forrásközlő Ráth Károly a hiányt indoklás nélkül II. András király nevével (*Andreas rex Vngarie*) pótolta.¹⁷ Később felmerült, hogy nem II. András, hanem Jolánta királyné adta ki az oklevelet, és így Zlaudus a királyné kancellárjaként felelt az oklevél kiállításáért.¹⁸

¹⁴ Bertalan a veszprémi káptalan 1222. és 1225. évi oklevelének méltóságsorában szerepel prépostként. WENZEL XI. 170., DF 229886. Vö. KARLINSZKY 2022. 19.

¹⁵ MREV I. 73. A változást a veszprémi székeskáptalan 1226. évi oklevele egyértelművé tette, méltóságsorában már Bertalan püspök és János prépost szerepel. DL 129. Kidása: WENZEL VI. 436.

¹⁶ Valószínű, hogy Zlaudus nem fehérvári olvasókanonokként kezdte egyházi pályáját, hanem egyszerű kanonokként. Lehet, hogy eredetileg fehérvári vagy veszprémi kanonok volt, de miután fehérvári olvasókanonok lett, egyszerű kanonoki címét nem jegyezték fel. Kapcsolódását Veszprémhez jelzi, hogy 1236-ban tagja volt a IV. Béla király által a Zala megyei fölbirtokok felülvizsgálatával megbízott bizottságnak, melyet Bertalan veszprémi püspök vezetett. SOLYMOSI 2021. 54–58. Vö. a 41. jegyzettel.

¹⁷ DL 61126. Kiadása: RÁTH 1865. 297. Utánközlése: WENZEL VI. 432–433. Ezt a kiegészítést tudomásul vette: FEJÉRPATAKY 1885. 96., HAJNAL 1914. 6., 9. Ezzel szemben Karácsonyi János archontológiája szerint Zlaudus királynéi kancellár, az oklevélben szereplő Atyusz pedig királynéi udvarispán volt. Reg. Varad. 41–42.

¹⁸ Szentpétery Imre mondta ki először, hogy Jolánta okleveléről van szó. Reg. Arp. 433a sz. Vö. RÁ CZ 2000. 12., ZSOLDOS 2005. 149., Reg. duc. 48. sz., Archontológia 1000–1301. 115., RÁ CZ 2022. 30–31. és passim.

Jolánta királyné oklevele 1224-ből (Fotó: MNL OL)}

Meglehetősen ritka kivételként egzakt módon igazolható, hogy valóban Jolánta okleveléről van szó. A forrást közlő Ráth Károly szerint az oklevél pecsétjének romjait valamikor vászonzacskóba varrták, felfüggesztésére veres és fehér selymet használtak. A maradványokból feltehetően néhány évtizeddel ezelőtt restaurálták a viaszpecsétet. Megkértem Rác György főlevéltárost, hogy vizsgálja meg a pecsétet. Eredményei kétségbevonhatatlanul igazolták, hogy a töredékeiben ismert, minden bizonnyal kerek pecsét Jolánta királyné tulajdona volt.¹⁹ A pecsét egyik töredékén a köriratból mindössze egy E betű és mellette egyenlő szárú kereszt látható. A kereszt szokásosan a körirat kezdetét és a végét

¹⁹ Rác György 2025. jan. 23-i levelémre febr. 3-án válaszolt. A továbbiakban ennek gondolatmenetét követem.

választotta el egymástól. Mária királyné, IV. Béla király felesége pecsétjén a körirat a tulajdonos nevével kezdődött, míg befejező része REGINA HVNGARIE volt. Ugyanakkor II. András pecsétjén a körirat a REX szóval ért véget.²⁰ Mivel az 1226. évi oklevél pecsétjének körirata E betűvel végződött, egyértelmű, hogy az oklevél kiadója nem II. András, hanem Jolánta királyné volt, következésképpen Zlaudus nem királyi, hanem királynéi kancellár volt. A pecsét valószínűsíthető körirata a következő lehetett: *Yoles Dei gracia regina Hongarie*.

Zlaudus utóbb veszprémi főpap lett, de Bertalanhoz hasonlóan püspökként ő sem viselt királynéi kancellári méltóságot. Ebben része lehetett annak, hogy Zlaudus IV. Béla király akarata ellenére nyerte el a főpapi széket. Bertalan püspök halálát követően 1244 végén a veszprémi káptalan Zlaudus veszprémi kanonokot választotta meg utódául, akit István esztergomi érsek megerősített hivatalában. IV. Béla főkegyúri joga alapján sérelmezte a választást, mert nem az ő jelöltje nyerte el a főpapi széket.²¹ Ezért IV. Ince pápához fordult, aki nem teljesítette a király óhaját.²² Az esemény beárnyékolta a veszprémi egyház és IV. Béla, valamint vele együtt felesége, Mária királyné kapcsolatát. Fülöp dömösi prépost, Ákos fehérvári örkanonok, majd budai prépost és Mutmér szepesi prépost követték egymást a királynéi kancelláriában.²³ Zlaudus 1262-ben bekövetkezett halála után megváltozott a helyzet. Május 8-án még elnökölt a veszprémi egyházmegyei zsinaton, elmondta prédikációját és intelmeit, majd nem sokkal később Tátika várában eltávozott az élők sorából.²⁴

Az év második felében jelentős változás történt a királyi és a királynéi udvarban.²⁵ Pál fehérvári prépost és királyi alkancellár megvált egyházi és világi tisztségeitől. Örökébe Bejc nembeli Farkas lépett. Pál a királyné udvarába került: királynéi kancellár lett. A változás 1262. augusztus 11. és október 13. között tör-

²⁰ TAKÁCS 2012. 107–115., 126.

²¹ A király szerepéről mindössze az egri székesegyház 1271-ben kiadott kiváltságlevele tájékoztat. Eszerint a székeskáptalan a király három alkalmas jelöltje közül választhatta meg püspökét. Dipl. com. Hev. 36. Az egyházjog a választás idejét szabályozta. A II. és a IV. Lateráni Zsinat 1139-ben, illetve 1215-ben egyaránt megkövetelte, hogy a püspök halála után három hónapon belül válasszák meg utódját. COD 203 (28 c.) és 246 (23 c.).

²² VOSuppl. 106–108.

²³ Archontológia 1000–1301. 115.

²⁴ VO 46., 49. Vö. GUTHEIL 1977. 218.

²⁵ Mindez része lehetett a királynéi udvarban ez idő tájt végbement, a királyi udvar mintáját követő átalakulásnak. Ennek egyik jele volt, hogy 1258-tól a királyné kancellárját a királynéi udvar kancellárjának hívták. Reg. duc. 51., 61. sz. A másik változás nyomán a királynéi udvarban is megjelent a királynéi kápolnaispán tisztség. SOLYMOSI 2006b. 330., SOLYMOSI 2022. 100., 132–133. Vö. Archontológia 1000–1301. 117., 121.

tént.²⁶ Ezzel szoros összefüggésben valószínűleg még 1262 végén Pált, a király és a királyné kedvelt emberét a veszprémi kanonokok megválasztották püspöknek.²⁷ Először került a királynéi kancellária élére püspök, ráadásul Veszprém főpapja.

A királynéi kancelláriában valószínűleg emiatt új tisztség jelent meg, a királyi kancellária példáját követve a püspök-kancellár helyettese, az alkancellár. Egyházi feladatai mellett a püspök nyilván nem tartózkodhatott rendszeresen a királyné udvarában, ezért kellett helyettesítéséről gondoskodni. Az oklevél-forgalom növekedése is indokoltá tette a helyettesi pozíció létrehozását. Végül a püspök érintettsége esetén is szükség volt rá, hogy ne a főpap vállalja a saját ügyében az oklevél kiállításáért a felelősséget. Mária királyné 1265-ben kancellárjának, Pál püspöknek és testvérének, Benedeknek a szolgálataiért azzal jutalmazta Benedeket, hogy birtokot adományozott neki. A birtokba iktatást és a határjárást István mester, a királyné alkancellárja végezte, és ő vállalta a felelősséget is az oklevél kiállításáért.²⁸

A változás Pál életében nem gyengítette, hanem erősítette kapcsolatát a királlyal, hiszen püspökként a királynéi tanács után a királyi tanács tagja lett.²⁹ Ebben a légkörben született meg 1269-ben IV. Béla oklevele.³⁰ Ebben az uralkodó mindenekelőtt a veszprémi egyház számos sérelmét orvosolta, majd Mária királyné és a bárók egyetértésével egyfelől megerősítette a veszprémi székesegyháznak a királyné koronázására (pontosabban avatására) vonatkozó különleges kiváltságát, másfelől szólt a királynéi kancellária és a székesegyház kapcsolatáról, továbbá a kancellárnak évente 500 márkát biztosított a királyné

²⁶ Reg. Arp. 1289. és 1295. sz. Vö. Archontológia 1000–1301. 111.

²⁷ Archontológia 1000–1301. 101. Mária királyné 1265. évi oklevele tanúsítja, hogy az említett Pál fehérvári prépost és királyi alkancellár, majd királynéi kancellár és veszprémi püspök egyazon személy volt. Ebben ugyanis az áll: Pál veszprémi püspök, királynéi kancellár korábban fehérvári választott (prépost) és királyi alkancellár volt. Reg. duc. 63. sz.

²⁸ MES I. 530–531. A szolgálatok az oklevél szerint a következők voltak: „*episcopi et fratris sui servitia, que domino regi et regno ac nobis in diversis legationibus et regni expeditionibus fideliter impenderunt*”. Vö. Reg. duc. 63. sz.

²⁹ FEJÉRPATAKY 1885. 113. A királyi és királynéi kancellária kapcsolatát mutatja, hogy 1266-ban Pál veszprémi püspök, királynéi kancellár és Farkas fehérvári prépost, királyi alkancellár közösen adnak ki oklevelet. SOLYMOSI 2021. 92–93. A püspök és a királynéi tanács kapcsolatáról viszonylag késői adat tájékoztat. Pápai oklevél hazai információ alapján 1344-ben ezt írta: „*Vesprimiensis ecclesia per reginam Ungarie fuerit fundata, et quicunque illi presidens episcopus regine Ungarie cancellarius et primus in consilio esse debet et ad eum ex antiquis privilegiis pertinet reginam Ungarie coronare*”. THEINER I. 712.

³⁰ VO 55. Az 1269. október 3-i oklevél hitelét Salamon Ferenc és Györffy György kifogásolta. Észrevételeikkel szemben a hitelesség mellett foglalt állást Szentpétery Imre (Reg. Arp. 1617. sz.), KUMOROVITZ 1972. 7., 27–29. Vö. SPEKNER 2015. 52–53.

jövedeleméből.³¹ Az első esetben nemcsak használta a Róbert veszprémi püspök és János esztergomi érsek vitáját lezáró 1216. évi ítéletlevelet, hanem hivatkozott is rá. Az utóbbiban mindössze néhány éves gyakorlatot szentesített. IV. Béla oklevele elsőként jogosította fel a veszprémi székesegyház mindenkor püspökét a királynéavatás mellett a királynéi kancellárságra.³²

IV. Béla és felesége, Mária halála (1270) után döntően megváltoztak a kedvező körülmények. Sokat rontott a helyzeten V. István korai halála (1272) és ezzel együtt, hogy utóda, IV. (Kun) László még gyermek volt. A különböző érdekcsoportok vetélkedése kihatott a királynéi kancellári tisztség betöltésére is. Erre jó lehetőséget adott, hogy V. István özvegye, Erzsébet mellett IV. (Kun) László felesége, Izabella (Erzsébet) is királyné lett. Ebben az időben nem érvényesült az 1269. évi oklevél rendelkezése: 1270 és 1276 között a veszprémi püspök nem töltötte be a királynéi kancellár tisztséget. Fülöp váci püspök viselte ezt a címet.³³ Pál püspök, a korábbi királynéi kancellár 1272 és 1275 között kisebb megszakításokkal királyi kancellárként tevékenykedett.³⁴ Ő volt az egyetlen veszprémi főpap, aki királyi kancellária élén is állt.

Pál püspök utóda, Héder nembeli Péter püspök jónak látta, ha az 1269. évi oklevélben említett két jogosítványról külön királyi oklevelet szerez.³⁵ Ez hamarosan meg is történt. Az 1269. évi oklevél tartalmát megismerve, IV. László király 1276-ban felesége, Izabella (Erzsébet) és a bárók egyetértésével megerősítette a királynéavatási jogot, a királynéi kancellárságot és a vele járó 500 márkás éves juttatást. Az 1269. évi oklevélhez képest annyi változás történt, hogy ezt az összeget a győri királyi harmincadból vagy a királynéi jövedelmekből kellett kiutalni.³⁶ Újdonságként az oklevél érintette a két jogosítvány időbeli kapcsolatát. Egyfelől kimondta, hogy a koronázási (avatási) jog a székesegyh-

³¹ Viszonyításképpen évente ugyancsak 500 márkát kapott Rátót nembeli István, Mária királyné lovászmestere és tárnokispánja is. WENZEL XI. 545. Vö. Reg. Arp. 1840. sz.

³² Vö. GÁRDONYI 1915. 65., ZSOLDOS 2000. 182.

³³ Archontológia 1000–1301. 115–116.

³⁴ Archontológia 1000–1301. 109. Pál püspök halála 1275. jan. 2. és márc. 2. között következett be. DL 895., 958. Utódát, Pétert 1275. máj. 21. és 30. között választották püspökké, a megerősítést jún. 4. előtt kapta. Reg. Arp. 2599., 2601., 2602. sz. Péter püspökről hangzatos címmel életrajz is készült: KÁDÁR 2021.

³⁵ A 1269. évi oklevelet többször ártírták, de nem a kancellársággal összefüggő passzus miatt, hanem azért, mert a veszprémi székesegyház számos sérelmével (budai tizedügyekkel és más egyházzogi kérdésekkel) foglalkozott. Legutóbbi átirása 1474-ből: MEV 1465–1479. 251–256.

³⁶ VO 66. Oklevélben IV. László általánosságban veszprémi egyház kiváltságlevelének elolvasására utal. Ez a szövegösszefüggés alapján is csak IV. Béla király 1269. évi oklevele lehetett, de annak terjedelmes szövegéből az igénynek megfelelően csak a koronázással, a kancellársággal és a javadalommal foglalkozó részt vette át. KOLLÁNYI 1901. 64., VO 104.

ház alapításától fogva megillette a veszprémi főpapot, másfelől a kancellárságra vonatkozó jog némely püspök hanyagsága folytán bizonyos ideig nem érvényesült.³⁷ Ennek következményeként 1277-ben Péter lett Izabella királyné kancellárja. Tisztségviselése nem bizonyult tartósnak, de László váci prépost és Tamás váci püspök hivatalviselése után ismét Péter töltötte be ezt a tisztséget. Halála után Rád nembeli Benedek veszprémi püspök lépett a helyébe, akinek pályáját rövid időre András egri püspök (1291) szakította meg.³⁸ Az Árpád-kor utolsó királynéi kancellárja még 1302-ben is viselte ezt a címet, noha III. András király halála (1301. január 14.) után Ágnes, az özvegy királyné hamarosan eltávozott az országból.³⁹

A 13. század végén Pál veszprémi prépost (1281), Pál budai éneklőkanonok (1285–1289), Andronikosz veszprémi prépost (1292–1297), majd Pál kalocsai prépost (1299–1301) volt a királynéi alkancellár.⁴⁰ Az utóbbit kivéve, a többiek javadalmukkal Veszprémhez kötődtek, mivel Pál budai éneklőkanonok egyúttal a veszprémi székesegyház kanonokja is volt.⁴¹ Először fordult elő, hogy a veszprémi püspök-kancellárt helyettesítő alkancellár is veszprémi kapcsolatokkal rendelkezett. Közülük Pál veszprémi prépost javadalmain túl is kötődött Veszprémhez. Közeli rokona volt Pál veszprémi püspök és annak testvére, Benedek veszprémi ispán. Támogatásuknak köszönhetően a bolognai egyetemen tanult, ahol római jogból doktori fokozatot szerzett.⁴²

³⁷ A kancellársággal összefüggő javadalom volt a lényeges elem. Amikor Zsigmond király 1425-ben átírta IV. László kiváltságlevelét, annak szövegéből éppen ezt a részt emelte ki: „*litteras privilegiales ... super perennali restitutione cancellarie reginalis maiestatis cum quingentarum marcarum stipendio annuo de tricesima sua nominatim lauriensi solvendo pro condam Petro episcopo, immo episcopatu eiusdem ecclesie Wesprimiensis rite facta confectas.*” VO 199.

³⁸ Archontológia 1000–1301. 116.

³⁹ Oklevelében 1302. ápr. 1-én Benedek püspök még használta a királynéi udvar kancellárja címét, de 1302. szept. 1-én kiadott oklevelében már mellőzte. SOLYMOSI 2021. 161–163. Ezt a váltást erősíti meg a veszprémi káptalan 1302-ben napi keltezés nélkül kibocsátott két oklevele. Az egyik méltóságsorában Benedek püspök kancellári címével együtt (DL 40284.), míg a másikban (DF 263597.) nélküle szerepel.

⁴⁰ Archontológia 1000–1301. 117.

⁴¹ VOSuppl. 175. Az 1299-ben készült oklevél mellékesen említi, hogy most is a veszprémi székesegyház kanonokja (*et nunc canonicus existit*). Péter ekkorra már a budai káptalanban előbbre lépett: éneklőkanonoki méltósága olvasókanonokira változott. VOSuppl. 154–157., 159–160. Ebből arra gondolhatunk, hogy a nagyobb egyházi méltóságok mellett nem tüntették fel, hogy az illető másutt egyszerű kanonok is volt.

⁴² FEJÉRPATAKY 1885. 113., GUTHEIL 1977. 115., TIMÁR 1981. 20–22., Reg. duc. 63., 77., 271. sz., KOSZTA 2009. 83–89., Archontológia 1000–1301. 341., HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019. 118–119., KARLINSZKY 2022. 20., 84.

Ágnes özvegy királyné utolsó oklevelét egy nappal férje halála után, 1301. január 15-én Budán adta ki. Pál kalocsai prépost királynéi alkancellár és mások kérésére megbízta Soproni István mestert az óbudai királyi palotán fa- és kőművesmunkák elvégzésével.⁴³ Ezzel egy korszak véget ért. A királynéi kancellária és a veszprémi püspökök 13. században kialakult kapcsolata azonban tovább élt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Budapest.

DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, Budapest.

MNL GyMSML = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltára.

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém.

AOkl. = KRISTÓ Gyula (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I. 1301–1305.* Budapest–Szeged, 1990.

Archontológia 1000–1301. = ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája. 1000–1301.* Budapest, 2011. (História Könyvtár: Kronológiák, adattárak 11.)

BTOE = CSÁNKY Dezső – GÁRDONYI Albert: *Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301).* Budapest, 1936.

COD = ALBERIGO, Josephus et al. (cur.), JEDIN, Hubertus (consult.): *Conciliorum oecumenicorum decreta, curantibus.* Bologna, 1973³.

Dipl. com. Hev. = KONDORNÉ LÁTKÓCZKI Erzsébet (vál., ford., bev., jegyz. ellátta): *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata.* Eger, 1997.

Erd. Okm. = JAKÓ Zsigmond (reg. közléstész): *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. (Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia.) I.* Budapest, 1997.

FEJÉRPATAKY László (1885): *A királyi kancellária az Árpádok korában.* Budapest, 1885.

GÁRDONYI Albert (1915): *A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt.* Turul 33 (1915) 64–84.

GUTHEIL Jenő (1977): *Az Árpád-kori Veszprém.* Sajtó alá rendezte Kredics László. Veszprém (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.)

HAJNAL István (1914): IV. Béla király kancelláriájáról. Turul 32 (1914) 1–19.

⁴³ MNL GyMSML Soproni Levéltára, DL. 34. (= DF 201668.) Hátlapján középen gyűrűspecst-töredék. Kiadása: BTOE I. 351. Vö. AOkl. 7. sz. Mivel az oklevelet az alkancellár jelenlétében a királyné gyűrűspecstjével erősítették meg, a királynéi nagypécst pecsétnyomóját nem az alkancellár, hanem az oklevelek kiállításáért felelős veszprémi püspök őrizte, amire 1438-ból adatunk is van. VO 202.

- HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála (2019): *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526*. Budapest. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.)
- KÁDÁR Tamás (2021): Püspökgyilkosság Veszprémben. Kőszegi (II.) Péter veszprémi püspök pályája. *Veszprémi Szemle* 23 (2021/4) 16–38.
- KARLINSZKY Balázs (2022): *A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1079–1556*. Veszprém (A veszprémi egyházmegye múltjából 39.)
- KOLLÁNYI Ferenc (1901): *A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története*. Veszprém (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez 1.)
- KOSZTA László (2009): A 14. század közepe. In: FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs. (A Pécsi egyházmegye története 1.) 57–107.
- KUMOROVITZ L. Bernát (1972): Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. *Tanulmányok Budapest múltjából* 19 (1972) 4–34.
- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II. Ed. Ferdinandus KNAUZ. III. Ed. Lodovicus Crescens DEDEK. Strigonii 1874–1924. IV. Ed. Gabriel DRESKA, Geysa ÉRSZEGI, Andreas HEGEDŰS, Tiburcius NEUMANN, Cornelius SZOVÁK, Stephanus TRINGLI. Strigonii–Budapestini, 1999.
- MEV 1465–1479. = DRESKA Gábor (szerk.): *Monumenta ecclesiae Vesprimiensis. 1465–1479. A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár középkori oklevelei*. Veszprém, 2019. (A veszprémi egyházmegye múltjából 34.)
- MREV = FRAKNÓI Vilmos – LUKSICS József (ed.): *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. (A veszprémi püspökség római oklevéltára.) I–IV*. Budapestini, 1896–1907.
- RÁ CZ György (2000): A Ják nemzetség és monostoralapításai I–II. *Vasi Szemle* 54 (2000) 7–26., 159–181.
- RÁ CZ György (2021): Kéki István veszprémi püspökségének problémái: származása, az örökös ispáni cím és a Csepel-szigeti tizedek kérdése. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *„Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban*. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 38.) 27–47.
- RÁ CZ György (2022): *A jáki apátság és kegyurai a középkorban*. Budapest. (Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból 1.)
- RÁTH Károly (1865): Árpád-kori okmányok. Kiadják Ráth Károly és Rómer Flóris. Győr. (Győri történelmi és régészeti füzetek III.) 297–300.
- Reg. Arp. = SZENTPÉTERY Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1*. Budapest, 1923–1943. BORSA Iván (szerk.): II/2–II/4. Budapest, 1961–1987.
- Reg. duc. = ZSOLDOS Attila (szerk.): *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Budapest, 2008.
- Reg. Inn. = SOMMERLECHNER, Andrea et al. (bearb.): *Die Register Innocenz’ III. 14. Bd. 14. Pontifikatsjahr, 1211/1212. Texte und Indices*. Wien, 2018. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. II. Abteilung. Quellen. 1. Reihe.)

- Reg. Varad. = KARÁCSONYI, Joannes – BOROVSZKY, Samuel (cur. et lab.): *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis lat. rit.* Budapest, 1903.
- ROMAN, Joseph (1912): *Manuel de sigillographie française.* Paris.
- SOLYMOSI László (2006a): Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Budapest.
- SOLYMOSI László (2006b): Kápolnavivők az Árpád-korban. In: FÜZES Ádám – LEGEZA László (szerk.): *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára.* Budapest. 323–331.
- SOLYMOSI László (közzeírt) (2021): *Az Árpád-kori veszprémi püspökök oklevelei. Diplomata episcoporum Vesprimiensium aetatis Arpadianae.* Budapest 2021.
- SOLYMOSI László (2022): *Szagrális rendeltetésű szolgálonépek az Árpád-kori Magyarországon.* Budapest.
- SOLYMOSI László (2025): Királynéavatás a veszprémi székesegyházban. In: FOGL Krisztián Sándor (szerk.): *Veszprém várostörténeti tanulmányok 2. II. Veszprémi várostörténeti konferencia. 2024. november 22. Veszprém.* 155–166.
- SPEKNER Enikő (2015): *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig.* Budapest. (Monumenta Historica Budapestinensia 17.)
- SRH = SZENTPÉTER, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II.* Budapestini, 1937–1938. (Utánnomás és kiegészítés: Az Utószót és Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László. Budapest, 1999.)
- TAKÁCS Imre (2012): *Az Árpád-házi királyok pecsétjei.* Budapest.
- TEMESVÁRY János (1922): *Erdély középkori püspökei.* Cluj–Kolozsvár.
- THEINER, Augustinus (coll. ac disp.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta. I–II.* Romae, 1859–1860.
- TIMÁR György (1981): Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. *A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 13 (1981/1) 13–56.
- Veszpr. Reg. = KUMOROVITZ Lajos Bernát: *Veszprémi regeszták (1301–1387).* Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2.)
- VO = GUTHEIL Jenő: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523).* Kiadásra előkészítette KREDICS László. A kézirat kiadásának előkészítésében közreműködött ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László. Szerk. HERMANN István. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOSuppl. = ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László (összeáll.): *Veszprém város okmánytára. Pótkötet. Supplementum ad Monumenta civitatis Vesprimiensis (1000–1526).* Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- WENZEL Gusztáv (közzeírt): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII.* (Monumenta Hungariae historica. Diplomata 6–13, 17–18, 20, 22.) Pest, Budapest, 1860–1874.

- ZSOLDOS Attila (2000): A magyar királynék és Veszprém az Árpád-korban. In: KREDICS László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság–kereszténység. Kelet–Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről.* Veszprém. 177–184.
- ZSOLDOS Attila (2005): *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
- ZSOLDOS Attila (2010): Vár, város, ispánság és megye. Veszprém az Árpád-korban. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 26. 11–23.

Kulcsszavak: királyné, püspök, kancellár, oklevél, pecsét

The Queen's Chancellery of the Bishop of Veszprém in the Árpád Era LÁSZLÓ SOLYMOSI

Summary

The granting of charters of queens began in Hungary at the beginning of the 13th century. The earliest of them survives from 1224 and was issued by Queen Jolánta, daughter of Peter of Courtenay, Count of Auxerre (later Latin Emperor) and second wife of King András II of Hungary. Bertalan, grand provost of Veszprém Cathedral, was responsible for issuing the charter as the queen's chancellor. When he became bishop in 1226, he no longer held the aforementioned office. Pál, bishop of Veszprém, was the first to serve at the same time as queen's chancellor. In 1269, King Béla IV was the first to authorize the all-time bishop of the cathedral of Veszprém to serve as queen's chancellor in addition to the coronation of the queen. At the same time, he provided him with an annual income of 500 marks. After the transitional period following the death of Béla IV (1270), the relationship between the bishop of Veszprém and the queen's chancellery was consolidated and stabilized at the end of the 13th century under Bishop Benedek.

Keywords: queen, bishop, chancellor, charter, seal

Veszprém vármegyei egyesületek a polgári korból

Részletek egy ötéves országos kutatásból

KUGLICS GÁBOR

Interaktív kötet- és adatbázis-bemutató Veszprém vármegyében

2025. február 25-én 10 órakor került sor a polgári kori egyesületeket feltáró ötéves kutatás eredményeinek bemutatására a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltárának épületében. Gerőfiné Mészáros Anita, a Nemzeti Művelődési Intézet Veszprém vármegyei igazgatója köszöntötte a nagy számban megjelent érdeklődő közönséget. Elmondta, hogy a kötet- és adatbázis-bemutató a Petőfi Kulturális Programban, a „Legyél egyesületi tag!” fantázianevet viselő program keretében valósul meg. Ezt követően felkérte Boross Istvánt előadása megtartására.

Boross István, a Veszprém Vármegyei Levéltár igazgatója a polgári kori egyesületek kutatásának környezetét és az archívumok fontosságát ismertette. Szóba kerültek olyan, a kutatást befolyásoló tényezők is, mint például a vármegyei határok változása, amelynek ismerete a szakember számára elengedhetetlen. A mai Veszprém vármegye a Balaton-felvidéken gyarapodott jelentős mértékben, Zala rovására, s ezzel az érintett terület falvainak egyesületi iratanyaga is átkerült a veszprémi levéltárba. Boross István beszélt ugyanakkor az ezzel ellentétes folyamatról is, azaz a levéltári anyagok pusztulásáról, amire konkrét példákat is hozott, és ami jelentősen megnehezíti a mindenkori kutatók dolgát. Ismertette a Magyar Nemzeti Levéltár online kutatható országos adatbázisának, a 2009-ben indított és jelenleg már 138 adatbázist egybefogó Adatbázisok Online (AOL) felületnek¹ a születését, gyarapodását, jelentősebb mérföldköveit. Jelenleg mintegy 5,5 millió rekord és 9,5 millió médiaállomány (főleg képfájl) érhető el a felületen. Elmondta, hogy a második világháborús hadifogoly-adatbázis on-

---

¹ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/> (A letöltés ideje: 2025. júl. 12.)

line kutathatóvá tétele 2021-ben jelentősen megnövelte az AOL látogatottságát, egyúttal hangsúlyozta azt is, hogy ma már az online lekérdezések 60%-a mobiltelefonról történik. Zárszavában biztatta a jelenlévőket az online adatbázisok használatára.

Kuglics Gábor, a Nemzeti Művelődési Intézet kutató-fejlesztő munkatársa, a kutatás egyik koordinátora beszélt ezt követően a civil szervezetek szerepéről, jelentőségéről, mind a történeti múltban, mind napjaink közművelődésében. Bemutatta a kutatás folyamatát, amely az Intézet és a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésében 2020 és 2024 között zajlott. A munkafolyamat során közel 24 ezer civil szervezet adatait gyűjtötték össze, ebből 822 a mai Veszprém vármegye területén működött. Végül szólt az online adatbázis és a nyomtatott kötetek felépítéséről, illetve az adatok használhatóságáról is. Az előadás végén két interaktív tevékenységre került sor: először egy totójáték során tippelhettek a megjelentek az egyesületekkel kapcsolatban, majd egy keresési gyakorlat következett, ahol mobiltelefonon sajtáíthatták el az adatbázis használatát a lelkes érdeklődők, rögtönzött kutatásuk eredményét pedig meg is oszthatták a hallgatósággal. Végezetül a vármegyei levéltár jóvoltából néhány eredeti egyesülettörténeti dokumentumot is kézbe lehetett venni, fel lehetett lapozni.

Ez a program a délután folyamán, 15 órakor a várpalotai Thury-várban megismétlődött.

A civil szervezetek jelentősége

A magyar felvilágosodás korától, illetve a reformkortól kezdve megszülető civil szerveződések fontos szerepet játszottak a társadalom különböző területein, beleértve a gazdasági és társadalmi életet és a közművelődést is. Az egyesületek lehetőséget biztosítottak tagjaik számára, hogy közös célok és érdeklődés mentén szerveződjenek, ezáltal erősítve a közösségi érzést és a társadalmi kohéziót. Az egyesületek gyakran olyan platformot biztosítottak, ahol az állampolgárok aktívan részt vehettek a közéletben, véleményt formálhattak. Ez különösen fontos volt egy olyan időszakban, amikor a formális politikai szerepvállalásra még csak korlátozottan, keveseknek nyílt lehetősége. A reformkorban Széchenyi István ösztönzése – sőt személyes példája – nagy lökést adott a társaskörök, kaszinók alapításának, de a gazdaságfejlesztésnek is.

Túlélve a Bach-korszakot, a dualizmus szabadabb viszonyai között, a széles körű egyesülési jog hatására és az óriási gazdasági fejlődés következtében a civil szektor virágkora köszöntött be. A létrejött egyletek tevékenysége sokrétű volt: bizonyos egyesületek meghatározók voltak a kulturális fejlődés és az oktatás tekintetében, mások támogatták a kisiparosokat, kiskereskedőket, elősegítették

a szakmai képzést és a technológiai fejlődést. A jótékonyági egyesületek pedig jelentős szerepet játszottak a szociális támogatásban, ami különösen fontos volt egy olyan időszakban, amikor az állami szociális háló még meglehetősen fejletlen volt. A legtöbb ma működő önkéntes tűzoltó egyesület jogelődje is a polgári korban jött létre, és a sort még hosszasan lehetne folytatni. Ezt azután visszavetette az első világháború – az egyleti tagok a frontra kerültek, elesetek vagy a hadifogságból évek múlva tértek csak haza –, majd a trianoni országcsonkítás. A bethleni konszolidáció azonban újabb fejlődést, gyarapodást hozott a szektornak. Nélkülük az ország talpra állása sem lett volna olyan gyors és sikeres a vesztes I. világháború után. Agrárifjúsági egyletek, gazdakörök, munkásegyletek, sportegyesületek jellemezték a korszak civil szféráját, de megjelentek a trianoni békeszerződés korlátozó rendelkezéseinek kijátszására létrehozott polgári lövészegyletek és a leventemozgalom is. Az Országos Statisztikai Hivatal 1932-es felmérése alapján Magyarországon ekkor 14 365 civil egyesület működött, összesen körülbelül 2,998 millió főnyi tagsággal. Ez a teljes lakosság megközelítőleg egyharmadának felelt meg. (Más szóval minden harmadik magyar tagja volt legalább egy nem állami, nem politikai egyesületnek.)²

Dédszüleink, nagyszüleink úgy működtették ezeket a szervezeteket, hogy akkor még nem voltak sem európai uniós, sem hazai pályázati források. A ma-inál kevesebb szabadidejünkben végeztek önkéntes tevékenységet, illetve saját szűkös forrásaikból fizették a tagdíjakat azért, hogy kulturális hagyományaik és értékeik tovább éljenek. A II. világháború után azonban a kiépülő kommunista diktatúra kevés kivételtől eltekintve betiltotta azokat, ingó és ingatlan vagyontakat államosította, elkobozta. A meghagyott szervezeteket is jelentősen átszervezte, megbízható pártkádereket ültetett az élükre. Az elkobzott és államosított vagyon közgyűjteményekbe, előadóművészeti és közművelődési szervezetekbe került, és ezáltal ugyan intézményesítve, de továbbra is megmaradt. Másfél-két évszázados fejlődési periódust tört meg a kommunista diktatúra, amelyet azután csak a rendszerváltás tudott egy egészséges mederbe visszaterelni.

A kutatás öt éve

2012-től a Nemzeti Művelődési Intézet jogelődjénél megindult szakmai változások hatására a figyelem fókusza ismét a kulturális közösségeinkre és ezzel együtt azok történeti előzményeinek vizsgálatára, elemzésére és újraértékelésére helyeződött. Ennek részeként az Intézet megállapodott a Magyar Nemzeti Levéltárral arról, hogy együttműködnek a Kárpát-medencében valaha tevékenykedő

² Idézi: VIDRA SZABÓ 1993. 12.

civil közösségek múltjának, történetének feltárásában és bemutatásában, ehhez kapcsolódó kiadványok megjelentetésében. A 2020-ban újtára indított és öt éven át tartó kutatómunkában, amelyhez a Magyar Nemzeti Levéltár vármegyei munkatársai nyújtottak segítséget, a Nemzeti Művelődési Intézet közel 50 munkavállalója vett részt. A nagyarányú feltáró munka folyamatait Závogyán Magdolna akkori ügyvezető, ma kultúráért felelős államtitkár és dr. Juhász Erika szakmafejlesztési igazgató indították el, mellettük pedig dr. Ponyi László és dr. Márkus Edina központvezetők, illetve Kuglics Gábor kutató-fejlesztő munkatárs koordinálták.

A Nemzeti Művelődési Intézet Kutatási Központja által vezetett kutatásban levéltári feltáró munkán alapuló saját adatbázis épült az alábbi adattartalommal:

I.) Településekre vonatkozó adatok: település neve, település alakulásának éve, elődtelepülések, elődtelepülések alakulásának éve.

II.) Civil szervezetekre vonatkozó adatok: szervezet neve, alakulás éve, megszűnés éve, tevékenységi terület, cél, tevékenységek, dokumentum, dokumentum évszáma, levéltári jelzet, egyéb információ.

A kutatómunka első, előkészítő szakasza során a 19 vármegyében³ levéltári kutatómunkát végző kutatási asszisztensek felkészítése történt meg. Ezek fő témakörei az 1. táblázatban láthatók. A hosszas adatgyűjtési fázist az ismeretek kellő szintű elsajátítása alapozta meg, ezt tesztekkel is ellenőrizték.

Felkészítés a civil szervezetekről (Civil alapismeretek)	Felkészítés a levéltári kutatómunkáról (Levéltári kutatási ismeretek)
A kutatás tárgya, a téma jelentősége	Legfontosabb levéltári jogszabályok
A civil szektor napjainkban	Legfontosabb levéltári fogalmak
A hazai civil szektor története	Levéltári segédletek, adatbázisok
Az általunk vizsgált korszak társadalmi háttere, a civil szektor szabályozása	A levéltárak közművelődési munkája
Az általunk vizsgált korszak statisztikai adatai	A levéltári kutatómunka lépései

1.) A levéltári kutatási asszisztensek felkészítésének témakörei

³ A kutatás Budapest mai területére nem terjedt ki, mivel a Nemzeti Művelődési Intézetnek – jogszabály alapján – Budapesten nincs feladatellátási kötelezettsége; a közművelődési módszertani feladatellátást ott más szervezet végzi.

A kutatás második, adatgyűjtési szakaszában sor került a névre szóló kutatói engedélyek megkérésére, az adott vármegyei levéltári egységek felkeresésére és ott az egyesületi iratanyagok feltárására. A levéltári kutatási asszisztensek – Veszprém vármegyében Soós Tibor – a KSH adatbázisai alapján elkészítették a megyék aktuális településlistáját (az elődtelepüléseket internetes kutatással beazonosítva), majd a vármegyei levéltári szakemberek támogatásával megkezdődött a településekhez köthető civil szervezetek feltárása. A koronavírus-járvány a helyszíni kutatást ugyan hosszabb időre lehetetlenné tette, de a települések és elődtelepülések listájának összeállítása és az addig már feltárt egyesületi adatok feldolgozása ekkor is folytatódott. A gyűjtőmunka elsődlegesen a IV. és a X. levéltári fondőcsoportok tartalmának szisztematikusan átnézésével, az adatok Excel-adatbázisban való rögzítésével és az egyesületi dokumentumok digitalizálásával zajlott. Amely egyesület iratanyagában legalább egy alapszabály fennmaradt, ott annak lefotózása is a levéltári kutatási asszisztensek feladatai közé tartozott. Ahol több alapszabály is rendelkezésre állt, ott mérlegelési lehetőségük volt, de általában a legrégebbi és a legfrissebb alapszabályt digitalizálták. Az alapszabályon túl 4-6 további iratanyag fotózására került sor (ha ennyi fennmaradt) az alábbiak közül: alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, feloszlási jegyzőkönyv, egyéb jegyzőkönyvek, tagnévsorok, vezetőségi névsorok, egyéb dokumentumok. Az iratok fotózása során nem törekedtünk a teljességre: elsősorban az egyletek közösségi életét próbáltuk megragadni, ezért sem a cél szerinti szakmai tevékenységgel, sem az egyletek gazdálkodásával kapcsolatos iratokat nem vontuk be a kutatás körébe, ezeket az egyesülettörténeti kutatóknak a levéltárban kell megvizsgálniuk.

Az egyesületi lista elkészítéséhez az Elektronikus Levéltári Portálon⁴ elérhető adatokat és a Nemzeti Művelődési Intézet korábbi levéltári kutatásokkal kapcsolatos köteteit is felhasználták a kollégák. Ez utóbbi az ún. „háromkötetes” adattár.⁵

A kutatás harmadik, lezáró szakaszában a vármegyei adatbázisok javítása, az adatok tisztítása, nyelvi ellenőrzése, publikálásra történő előkészítése és a vármegyei kötetekbe szánt publikációk elkészítése zajlott. A 2024 nyarán átadott adatokból az online felületet a Magyar Nemzeti Levéltár készítette el, a 19 vármegyei kötetet pedig a Nemzeti Művelődési Intézet adta ki.

A kutatási folyamat ünnepélyes záróeseményére a Magyar Nemzeti Levéltár budapesti központjában került sor 2024. november 26-án. Ezen jelen volt Závogyán Magdolna, a Kulturális és Innovációs Minisztérium kultúráért felelős

⁴ <https://www.eleveltar.hu/hu> (A letöltés ideje: 2025. júl. 12.)

⁵ SZEDLACSEK–HÉVÍZI 2020.

államtitkára – aki a kutatást 2020-ban még a Nemzeti Művelődési Intézet akkori ügyvezetőjeként kezdeményezte –, dr. Juhász Erika, a Nemzeti Művelődési Intézet szakmafejlesztési igazgatója, a kutatás szakmai vezetője, dr. Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár általános főigazgató-helyettese és dr. Czetz Balázs, a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményi főigazgató-helyettese. Ezt a központi bemutatót 2025 első negyedévében vármegyénként 2-3 településen, országosan összesen 44 helyszínen térségi szintű bemutatók követték, hogy országsszerte minél többen ismerhessék meg és hasznosíthassák a kutatás eredményeit. Ennek a sorozatnak két állomása volt 2025. február 25-én Veszprém és Várpalota.

Lapozható kötetek és online adatbázis

A vármegyei kötetekben, melyek a *Polgári kori egyesületek* címet és *A magyarországi polgári kori egyesületek címtára a reformkortól 1949-ig vármegyei bontásban* alcímet viselik, a mai vármegyék területén lévő településeken létrejött egyesületek találhatók meg, terjedelmi korlátok miatt szűkített adattartalommal. A 19 megyei kötet felépítése egységes struktúrát követ. Závogyán Magdolna államtitkári köszöntője után dr. Juhász Erika és dr. Márkus Edina: *A polgári kori egyesületek kutatás elméleti és módszertani keretei* című írása, majd egy vármegyespecifikus tanulmány következik. Veszprém vármegye esetében ez Boross István – Pozsgai Mónika: *Veszprém vármegye és levéltárának története* című munkája. Mindezek után olvasható a tényleges egyesületi adatbázis, majd Kuglics Gábor kutatási koordinátor *Módszertani útmutató az adatbázishoz* című segédlete, végül a levéltári kutatásban résztvevők névsorával zárul a kötet.

Az egyesületi adatbázis is egységes felépítésű minden vármegye esetében. Az adatok elején a mai vármegyeszékhely és a hozzá csatolt egykori községek nonprofit szervezetei böngészhetők, majd a vármegyei hatókörrel létrejött egyesületek következnek (ide sorolva minden, a települési hatókörnél nagyobb területen működő együletet is), végül a vármegyéhez tartozó összes mai település olvasható ábécésorrendben. Az egyes településeken belül szintén ábécérendben sorakoznak a civil szervezetek.

Az egyesületi adatok közül a kötetekben az alábbiakat lehet megtalálni: egyesület neve, alakulás éve, megszűnés éve, tevékenységi terület, a szervezet létrehozásának célja, levéltári jelzet. Bizonyos adatok a fennmaradt iratanyagból nem olvashatók ki, így sok esetben ezek a rovatok üresen maradtak. A tevékenységterületbe történő besorolást az alapszabályban leírtak alapján, az 1993 óta használt statisztikai kategóriákat alapul véve végeztük el. Ezek a tevékenység-kategóriák az alábbiak: kultúra; vallás; sport; szabadidő, hobbi; oktatás; kutatás;

egészségügy; szociális ellátás; polgárvédelem, tűzoltás; környezetvédelem; településfejlesztés, lakásügy; gazdaságfejlesztés, munkaügy, jogvédelem; közbiztonság védelme; általános adományosztás, -közvetítés, támogatás; nemzetközi kapcsolatok; szakmai, gazdasági érdekképviselő; politika. Az alapszabályok megfogalmazásainak értelmezése bizonyos esetekben nehézséget okozott, ezért itt fennáll a tévedés lehetősége. Fontos megjegyezni, hogy ezt a besorolást csak az alapszabály szövege alapján lehetett elvégezni; amennyiben ez a dokumentum nem maradt fenn a levéltárban, akkor a besorolásra nem volt lehetőség. (Kivételt képeznek ez alól azok az egyletek, amelyek előnyomott mintaalapszabályt használtak, mint például a KALOT- és a KALÁSZ-szervezetek vagy a polgári lövészegyesületek, hiszen így az egységes alapszabály egyező besorolást tett lehetővé minden ilyen esetben.) A tevékenységek kategóriába sorolást a fentiek miatt országosan 3764 civil szervezetnél nem lehetett elvégezni, ez az összes egyletnek közel 16 %-a.

A 19 kötet vármegyenként letölthető a Nemzeti Művelődési Intézet honlapjáról,⁶ nyomtatott formában pedig elérhetőek a Nemzeti Művelődési Intézet vármegyei igazgatóságain, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és vármegyei levéltáraiban, továbbá a megyei könyvtárakban.

A 19 vármegyei kötet mellett egy elektronikus térképes felületnek a fejlesztése, kialakítása is megtörtént, amit a Magyar Nemzeti Levéltár végzett. Ennél az oldalnál nem volt nyomdai terjedelmi korlát, így itt az adatok és információk teljes körű megjelenítése valósulhatott meg. A felület közvetlenül a <https://egyesuletek.mnl.gov.hu> webcímen érhető el.

Az oldal széles körű lehetőséget biztosít a felhasználóknak az általuk keresett egyesületi adatok, információk megtalálására. A keresőben földrajzi névre (település, elődközség) és egyesületi névre egyaránt rákereshetünk, kijelölhetünk egy vagy több egyesületi tevékenységcsoportot, kereshetünk egyleteket alapítási év szerint, vagy akár böngészhetünk is egy adott vármegye, település, de akár egy elődközség civil szervezetei között is. A weboldalon látványos adatvizualizációs modul található, amely térképen jeleníti meg a találati adatokat, akár 3D-s nézetben is. A találatokat jelölő ikonokra kattintva pedig az egyesületek részletes adatait olvashatjuk el, és a felcsatolt dokumentumokat tölthetjük le.

Az adatbázis – bár más felépítéssel és arculattal, de – a Magyar Nemzeti Levéltár honlapjáról (<https://mnl.gov.hu>) az „Adatbázisok Online” gyűjteményben a „Polgári kori Magyarország egyesületei” cím alól is elérhető.⁷ Itt

⁶ <https://nmi.hu/kiadvanyok/letoltheto-kiadvanyok> (A letöltés ideje: 2025. júl. 12.)

⁷ <https://adatbazisonline.mnl.gov.hu/adatbazis/polgari-kori-egyesuletek> (A letöltés ideje: 2025. júl. 12.)

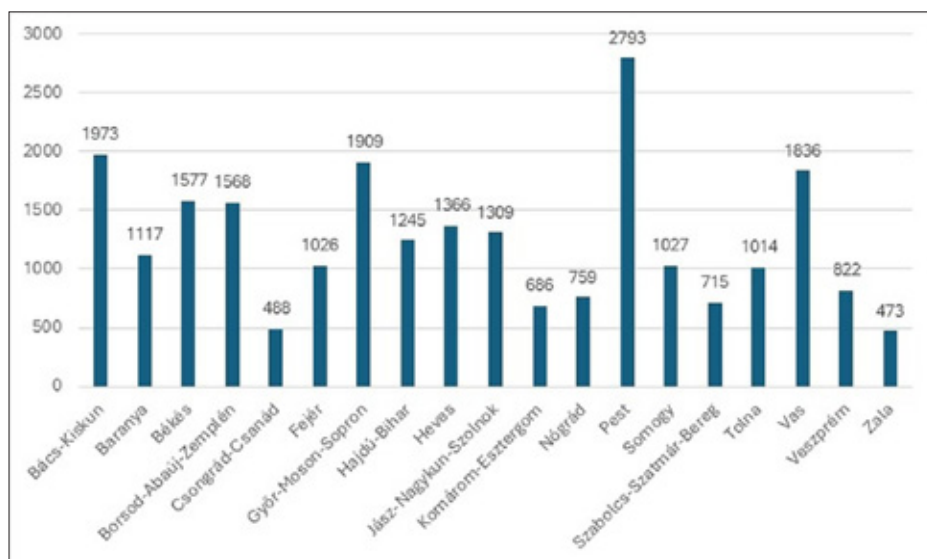
az AOL összetett keresője segíti a kutatást, és a találati ikonokra kattintva letölthetők a levéltári kutatási asszisztensek által digitalizált egyesületi dokumentumok is.

Veszprém vármegye polgári kori egyesületei

Az elvégzett munka során országosan összesen 23.703 egyesület adatai kerültek napvilágra, ez a kutatás elemszáma. Ez megyénként átlagosan 1248 egyeletet jelent. A két szélsőérték: a nagy területű, nagy településszámmal bíró és az átlagnál urbanizáltabb Pest vármegyében 2793 egyesület alapításáról van információ, míg az aprófalvas településszerkezetű Zala vármegyében mindössze 473 civil szervezet iratanyaga maradt fenn. (Vagyis: ennél több is lehetett, csak az irataik nem kerültek be a levéltárba, vagy ott nem maradtak fenn. Ugyanakkor az is igaz, hogy egy mindössze néhány tucat lakossal bíró törpefaluban aligha hoztak létre bárminemű egyesületet.)

Veszprém vármegyében a kezdetektől az 1940-es évekig 822 egyesület alakulásáról van tudomásunk. Ezzel Veszprém a vármegyék rangsorában hátulról a 6. helyet szerezte meg. Megelőzi Nógrádot, de előtte már ezer feletti egyesületszámmal bíró megyék vannak, kettő éppen a szomszédban: Fejér 1026 és Somogy 1027 egyesülettel.

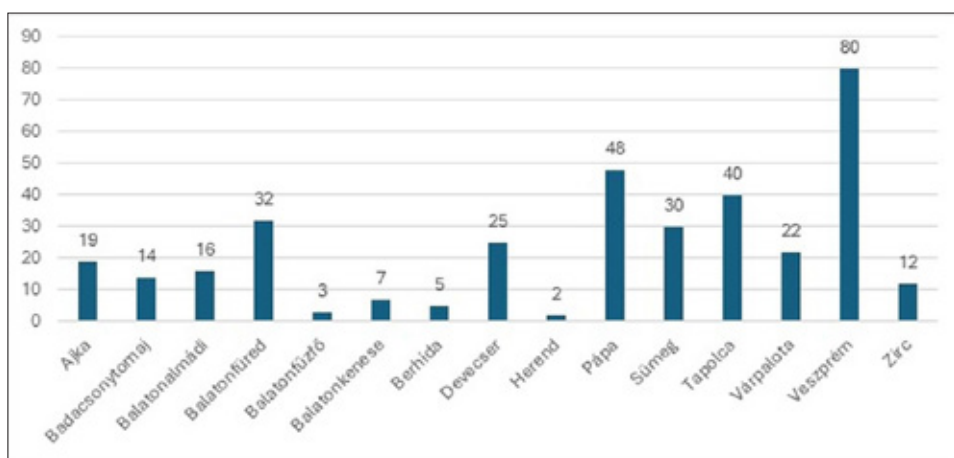
Az egyes vármegyék egyesületeinek számát az 2. ábra mutatja:

2.) A polgári kori egyesületek megoszlása vármegyék szerint
a <https://egyesuletek.mnl.gov.hu/> adatbázisban (saját szerkesztés)

Veszprém vármegye településeinek száma 217. A 822 egyesület átlagosan 3,8 egyesületet jelent településenként.

A vármegyében – a megyeszékhellyel együtt – 15 város található. Közülük a polgári kor teljes ideje alatt a legtöbb egyesület Veszprémben alakult (80), de a polgárosult Pápa is magas értékkel bír (48), míg az egyik legkisebb lélekszámmal bíró Veszprém vármegyei városból, Herendről csak egy olvasókörről és egy lövészegyletről van tudomásunk. A Veszprém vármegyei városok polgári kori egyesületeinek megoszlását a 3. ábra mutatja:

3.) A mai Veszprém vármegyei városok polgári kori egyesületeinek megoszlása a <https://egyesuletek.mnl.gov.hu/> adatbázisban (saját szerkesztés)

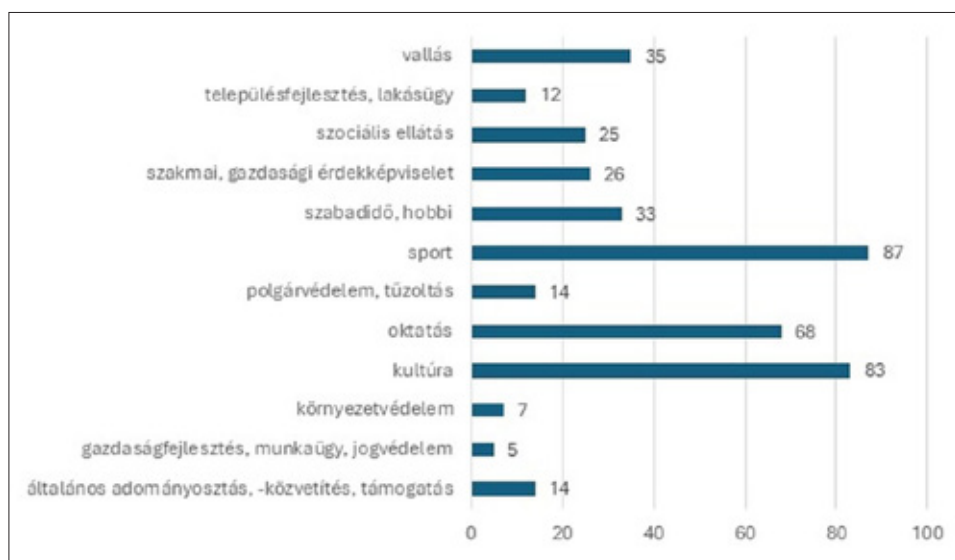
A falvakban jellemzően csak néhány egyesület jött létre a polgári korszak egészében. Kiemelkedik közülük Szentgál (14 egyesület), Nagyvázsony (12), Kővágóörs (10) és Malomsok (9). Ugyanakkor 41 településen nem találtuk civil szervezet nyomát a kutatás során. Ezek a községek az alábbiak: Bakonyjákó, Bakonyoszlop, Bakonypölöske, Bakonyság, Bánd, Békás, Bodorfa, Csehbánya, Csesznek, Csetény, Döbrönte, Eplény, Farkasgyepű, Ganna, Hárskút, Hetyefő, Hidegkút, Királyszentistván, Kisberzsény, Kiscsősz, Kislód, Kolontár, Lókút, Marcalgergelyi, Márkó, Megyer, Mihályháza, Nagydém, Nemeshany, Nemesszalók, Némethánya, Nóráp, Oroszi, Paloznak, Pápadereske, Pénzesgyőr, Pusztamiske, Uzsa, Vilonya, Vinár és Vöröstó. (A feltárt egyesületek területi megoszlását a 4. ábra mutatja.)

4.) A polgári kori egyesületek területi eloszlása Veszprém vármegye térképén
(képernyőfotó a <https://egyesuletek.mnl.gov.hu/> oldalról)

A vármegyei (vagy települési hatókörnél nagyobb) hatókörű egyletek száma 16, a települési hatókörrel működő egyesületek száma 806 volt.

Az egyes tevékenységkategóriák eltérő súllyal vannak jelen az adatbázisban. Veszprém vármegyében – az alapszabályok hiánya miatt – a 822 feltárt egyesületből 586-ot nem tudtunk tevékenység szerint kategorizálni, ami nagyon magas – 71%-os – arány. Négy tevékenységtípusba nem tartozott egyetlen egyesület sem (a fennmaradt alapszabályok alapján): kutatás, közbiztonság védelme, nemzetközi kapcsolatok, politika. A többi tevékenységkategória megoszlását a 5. ábra mutatja.

5.) A polgári kori egyesületek tevékenységekategóriák szerinti megoszlása Veszprém vármegyében (ahol $n > 0$) (saját szerkesztés)

Fontos megjegyezni, hogy voltak olyan egyletek, amelyeket az alapszabályuk szerint 2-3 vagy akár több tevékenységtípusba is be lehetett sorolni, mert olyan sokrétű volt a működésük. (Ha a fenti ábra számadatait és az 586 nem ismert besorolású egyesületet összeadjuk, akkor 995-öt kapunk, ami jóval meghaladja a Veszprém megyei egyletek számát, azaz a 822-t.) Gyakori példa a kettős tevékenységre a „kultúra” és a „vallás” vagy a „kultúra” és a „szabadidő, hobbi” kategóriák együtt járása.

Érdekesség, hogy míg az országosan feltárt 23.703 egyesület jelentős hányada (8049 – 34%) kultúrával foglalkozó civil szervezet volt, addig Veszprém vármegyében – az ismert tevékenységű egyesületek körében – a kultúra a 2. helyre szorult (83 db – az összes vármegyei egylet 10%-a) a sport mögött (87 db – 10,5%).

A megyeszékhely, Veszprém 80 egyesülete közül csak néhánynak maradt fenn olyan dokumentuma (alapszabálya), amelynek ismeretében a tevékenységekategóriába való besorolást a kutatást végző kolléga teljes bizonyossággal el tudta végezni. Ezek az alábbiak (zárójelben az alakulás éve és a tevékenységekategória): Veszprémi Dalegyesület (1903; kultúra), Veszprémi Iparosdalárda és Önképzőkör (1938, kultúra), Veszprémi Torna Club (1912; sport), Veszprémvidéki Katolikus Néptanítók Önképző- és Segélyegylete (1873; 3 tevékenységtérlet: oktatás; szociális ellátás; szakmai, gazdasági érdekképviselés), Veszprémi

Római Katolikus Rózsafüzér Temetkezési Egyesület (1911; szociális ellátás) és Veszprémi Vasutas Temetkezési és Segélyegylet (1910; szociális ellátás). A többi 74 egyesület között is számos olyan van, amelyet – a neve alapján – jó eséllyel be lehet sorolni legalább egy tevékenységtípusba, de erre megfelelő dokumentum híján nem került sor. Álljon itt néhány ezek közül. „Sportot űzőt” a Veszprémi Korcsolyázó Egylet, a Veszprémi Tornaegyesület, a Veszprémi Korcsolyázó és Tenisz Egyesület, a Veszprémi Polgári és Katonai Lövészegylet, illetve a Veszprémi Vasutas Sportegyesület. Kulturális területen tevékenykedett az 1874-es alapítású Iparos Olvasókör, a két évvel később létrejött Iparos Ifjúsági Művelődési Kör, a Veszprémi Polgári Dalegylet, a Zenekedvelők Egyesülete (1893-tól), a Veszprémi Vörösmarty Kör és a Kossuth Lajos Olvasókör (mindkettő 1902-es alapítású), a Színpártoló Egyesület (1905) vagy éppen az Árpádházi Boldog Margit Vegyeskar. Minden bizonnyal ide sorolható a Jeruzsálemi Társaskör (1903) és talán a „Csapó Ifjúság Társulata” is, ha ez utóbbi valamilyen szintársulatot jelentett, de itt már érezhetően sok a feltételezés. Adományosztással foglalkoztak a nevükben a „Jótékony”, a „Segélyező Egylet” vagy „Segélyegylet” szavakat viselő szervezetek és – máshonnan ismert alapszabály szerint – a Veszprémi Izraelita Krajcár Egylet is. A Veszprémi Önkéntes Tűzoltó Egyletet egyértelműen a „polgárvédelem, tűzoltás” kategóriába sorolhatjuk. Tagjaik szakmai, gazdasági érdekeit képviselték a különféle ipartársulatok: asztalos, kalapos, csutórás, vegyes, továbbá a tisztviselők egyletei, de a Keresztény Munkás Egyesület (1905) vagy a Veszprémi Keresztény Kisgazda Egyesület is bizonyára ilyenekkel (is) foglalkozott, ahogy a hosszú nevű Veszprém Helvét Hitvallású Egyházmegyebeli Néptanítók Egylete is. Ugyanakkor – máshonnan ismert példák alapján – az ilyen típusú szervezetek gyakran segítették munkaképtelenné vált tagjaikat vagy elhunyt tagjaik özvegyeit, árváit, de néha más rászorulókat is, emiatt pedig az adományosztás és/vagy a szociális ellátás kategóriájába is besorolhatók lehetnek. Ugyanakkor itt már sok a találgatás, feltételezés, ami távol áll a tudományos tényektől.

Jelen írásnak nem feladata az egyesületi adatok részletes bemutatása, elemzése, csupán pár érdekességet szerettünk volna felvillantani Veszprém vármegye polgári kori egyesületeinek köréből.

A kutatási eredmények hasznosíthatósága

A polgári kori egyesületek hatása számos területen a mai napig kimutatható. Az egyesületi adatbázis révén többet megtudhatunk az egyes vármegyék korabeli kulturális életéről, a gazdaságfejlesztési folyamatokról, a szakmai érdekképviselési tevékenységről, a szociális problémák kezelésének módszereiről,

illetve a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló erőfeszítésekről. Ezek által pedig a korabeli társadalmi, gazdasági és kulturális jelenségeket is jobban megérthetjük.

Az egyesületek múltjának vizsgálata hozzájárulhat a történeti narratívák és az emlékezet kutatásához. A feltárt adatokat elsősorban a helytörténeti vizsgálódásaikat most kezdők hasznosíthatják legjobban, ami a levéltári kutatómunkájuk első lépése lehet. A gazdag adatsorok és a térképes megjelenítés ugyanakkor a profi kutatók számára is szolgálhatnak új információval, és lehetőséget nyújtanak átfogó összehasonlító vizsgálatok lefolytatására, a digitalizált tagnév-sorokból, vezetőségi névsorokból pedig a családfakutatók is értékes ismereteket meríthetnek.

Az egyesületi adatbázis a települési közművelődési szakemberek és a ma működő civil szervezetek figyelmére is számot tarthat. Az egyesületi adatokra építhetők megemlékezések, ünnepek, új települési játékok, vetélkedők, de akár új közösségek megalakulásának ihletői is lehetnek. Az egyesületi adatbázis értéktári előterjesztésekhez, értékőrző tevékenységekhez is hasznos segítséget nyújthat.

Mindenki szíves figyelmébe ajánlva a köteteket – úgy a Veszprém vármegyeit, mint a másik 18-at – és az online adatbázist, biztatjuk a helytörténeti kutatókat, településvezetőket, értéktári és közművelődési szakembereket, a civil közösségek tagjait, a pedagógusokat és a diákokat, hogy keressék meg településük polgári kori egyleteinek adatait, ami jó kiindulási alap lehet nemcsak további kutatásokhoz, de a helyi identitás erősödéséhez és közösségi múltjuk további feltárásához, megismeréséhez is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

SZEDLACSEK Emília – HÉVÍZI Róbert (szerk.) (2020): *A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök I–III. kötet.* (Második, bővített kiadás) Budapest.

VIDRA SZABÓ Ferenc (1993): *Kulturális egyesületek és a helyi társadalom a nyolcvanas években.* Budapest. (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei 4.)

Kulcsszavak: polgári kori egyesületek, civil szervezetek, levéltári kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet, Veszprém vármegye

Civil associations from the civil era
Details from a five-year long research project

GÁBOR KUGLICS

Summary

As a result of the research aimed at uncovering civil associations from the civil era, data on approximately 24,000 organizations nationwide — and 822 within the current territory of Veszprém County — were successfully collected. Conducted between 2020 and 2024, the research was a collaboration between the National Institute for Culture and the Hungarian National Archives, with the participation of nearly fifty contributors. The associations' fields of activity were highly diverse; however, due to the lack of surviving statutes, 71% of the organizations could not be precisely categorized. Within the county, the most associations were established in Veszprém, Pápa, Tapolca, Balatonfüred, and Devecser, while no documentation of civil organizations was found for 41 settlements. The research results are available both in printed volumes and in an online database, the latter featuring searchable and map-based functions. The collected data not only contribute to local historical research but may also support the strengthening of community identity.

Keywords: bourgeois associations, non-governmental organizations, archival research, National Institute for Culture, Veszprém County

Mit és hol kereshetünk?

A Veszprém Vármegyei Helyismereti Gyűjtemény állományának, adatbázisainak bemutatása

PALKÓNÉ JÁDY MELITTA

Az Eötvös Károly Könyvtár helyismereti gyűjteményének rövid története

2003-ig a megyénket érintő helyismereti, helytörténeti dokumentumokat az olvasóteremben, illetve a raktárban elkülönítve, mégis a nagy könyvtári állomány részeként lehetett megtalálni. A hatvanas évektől folyamatosan növekvő anyag elhelyezése ekkor azonban már nem volt megfelelő, ezért 2004 és 2006 között két ütemben kialakították a különgyűjteményt. Két helyiségből álló tömör raktár, valamint folyóiratolvasó, iroda és kutatószoba kapott helyet a könyvtárpépület első emeletén. A tömör raktárban találhatóak – többek között – az aprónyomtatványok, a képeslapok, a mikrofilmek, muzeális és könyvtártörténeti dokumentumok, a plakát-, fotó- és grafikagyűjtemény, a kéziratok és a folyóiratok. Az irodahelyiségben ugyanakkor a szépirodalom, a Páldy Róbert-kutatószobában pedig a szakirodalom kapott helyet.

A használói, kutatói igények megváltoztak az elmúlt évtizedekben. A 2000-es évek elején a helyismerettel kapcsolatos olvasói kérések teljesítése elsődlegesen a hagyományos módon történt. Ha a látogató másolatot kért a fellelt dokumentumról, dokumentumrészletről, akkor a fénymásolás, esetleg a fényképezés volt a bevett megoldás, vagy a mikrofilmen tárolt folyóiratok esetében maradt a kézi jegyzetelés, hiszen a régi berendezések csak a mikrofilm egyes kockáinak kinagyítására voltak képesek. Az utóbbi évek során egyre inkább a digitális másolatkészítés került előtérbe, legyen szó folyóiratról, képi vagy szöveges dokumentumról. Mostanra a kérések zömét online szolgáltatjuk. A kutatási folyamatokban nagy segítséget jelent mind a látogatóink, mind pedig könyvtárosaink részére, hogy

egyre több online tartalmat érünk el a különféle adatbázisoknak köszönhetően. A helyismereti kutatások kapcsán elsődleges támaszunk az Arcanum Digitális Tudománytár, a Hungaricana és az Elektronikus Periodika Adatbázis.

A továbbiakban a helyismereti gyűjtemény által használt adatbázisok, valamint digitális tartalmak ismertetésére, elérhetőségeinek bemutatására törekszünk.

1.) A könyvtár honlapjának nyitóoldala

A könyvtár honlapja

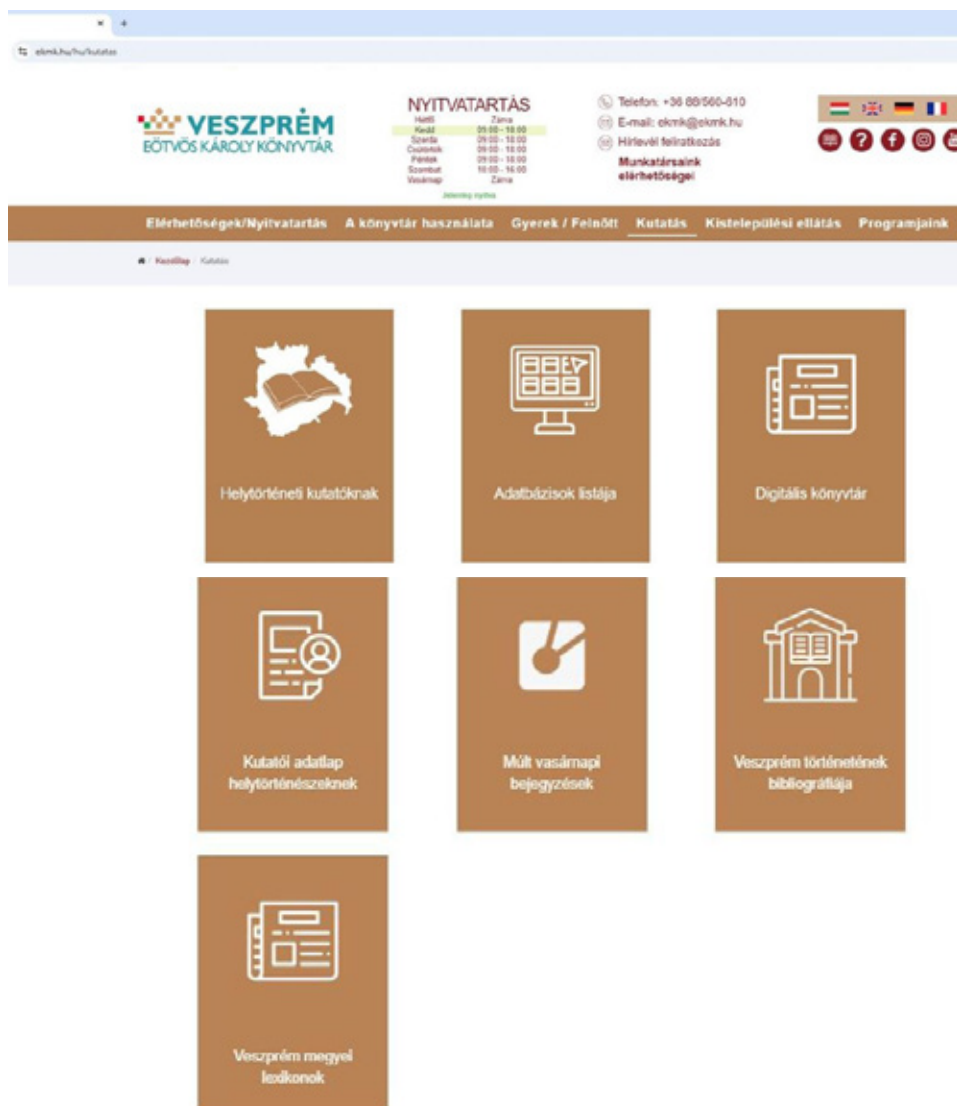
A könyvtár honlapján¹ több helyen található helyismereti tartalom. A főoldalról érhető el a várostörténeti tematikus sétafüzeteink online változata². A *Szeget szeggel* sorozat három kiadványa a *Szent Iván-szeg*, a *Nagy sétakörút a vár*

¹ Eötvös Károly Könyvtár honlapja <https://www.ekmk.hu/hu/> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.).

² <https://www.ekmk.hu/hu/friss-hirek/kiemelt-hirek/2-altalanos/7296-varostorteneti-tematikus-setafuzetek> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.). A füzetek:

- *Szeget szeggel. Szent Iván-szeg.* Rövid sétakörút a Cserhát városrész és a Buhim-völgy területén. Veszprém, 2023.;
- *Szeget szeggel. Szent Miklós-szeg.* Színházkert és a Kálvária-domb. Veszprém, 2023.;
- *Szeget szeggel. Szent Margit-szeg, Szent Katalin-szeg, Szent Tamás-szeg, Sárszeg.* Ismerkedés a középkori város részeivel, szegyeivel. Nagy sétakörút a vár körül a Séd-völgyében. Veszprém, 2024.;
- *Legendás Veszprém. Séta a vár körül.* Veszprém, 2023.;
- *Veszprém az irodalomban és a művészetben. Sétakörút a Püspökkerttől az Óvároson és a Várnegyeden át a Séd-völgyébe.* Veszprém, 2023.

körül a Séd-völgyében és a Szent Miklós-szeg – Színházkert és a Kálvária-domb, illetve két további kiadvány a *Legendás Veszprém – Séta a vár körül* és a *Veszprém az irodalomban és a művészetben* címűek.

2.) A Kutatás menüpont tartalmi

A honlap fejléce alatt található sorban érik el az érdeklődők az egyes kiemelt aloldalkat, köztük a helyismeretét is, mely a Kutatás³ nevet kapta. Itt hét ikon – *Helytörténeti kutatóknak*, *Adatbázisok listája*, *Digitális könyvtár*, *Kutatói adatlap*, *helytörténészeknek*, *Múlt vasárnapi bejegyzések*, *Veszprém történetének bibliográfiája*, *Veszprém megyei lexikonok* – látható.

A *Helytörténeti kutatóknak* címet kapott menüpont alatt tájékoztatás olvashatunk magáról a gyűjteményről és annak használatáról. Az adatbázisok listája táblázatos formában jeleníti meg azokat az országos és külföldi oldalakat, amelyek segítséget adnak a kutatásokhoz. Itt külön jeleztük azokat, melyek intézményünk előfizetése révén csak helyben használhatók (Arcanum, MERSZ, NAVA, valamint a Szaktárs adatbázisban előfizetett állományok). A további felsorolás ingyenesen hozzáférhető linkeket tartalmaz.

A Digitális könyvtár alatt érhető el:

- könyvtárunk kiadványainak digitális változata (1999–2011 között megjelent Gizella-napi kötetek, *Múltunk nyomában: Veszprém megyei mesék-mondák-legendák válogatott bibliográfiája* stb.)⁴,
- *Sétál a család* füzetek: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc nyomában*, *A Nagy Háború nyomában*, *A zsidó múlt nyomában*⁵,
- helyismereti folyóiratok digitalizált, pdf-formátumú változata: az első világháborús, a veszprémi és az egyéb települési lapok, az 1956 októbere és decembere között megjelent folyóiratok, szórványszámok (például: *Badacsony és Vidéke* (1907–1908), *Balatonfüred* (1920–1923), *Dunántúli Protestáns Lap* (1890–1945), *Veszprém – hetilap* (1865–1866), *Veszprémi Független Hírlap* (1881–1897), *Veszprém megyei Újság* (1914–1918), *Veszprémvármegye* (1914–1918, 1932, 1933, 1938) és a *Vörös Zászló* 1919.),

³ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

⁴ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas/6705-konyvtari-kiadvanyok-digitalis-valtozata> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

⁵ A *Sétál a család* füzetek:

- Nagyné Kozma Ildikó – Szabóné Vörös Györgyi (szerk.): *Sétál a család Veszprémben. Sétál a család 1956 emlékére. Az 1956-os forradalom és szabadságharc nyomában*. Veszprém, 2017.;
- Nagyné Kozma Ildikó – Szabóné Vörös Györgyi (szerk.): *Sétál a család Veszprémben. A Nagy Háború nyomában: 1914–1918*. Veszprém, 2015.;
- Máthé Éva – Nagyné Kozma Ildikó (szerk.): *Sétál a család Veszprémben. A zsidó múlt nyomában*. Veszprém, 2014.

- adatbázisok: *Emlékhelyek Veszprém megyében*, a *Veszprém megyei lexikonok* (kortárs és életrajzi lexikon – ez nemcsak innen, de külön fülön is elérhető honlapunkon⁶),
- Tapolcai Életrajzi Lexikon, a pápai digitális könyvtár honlapja, valamint egyéb, a megyéhez köthető, helytörténettel, helyismerettel foglalkozó kiadványok (*Emlék a Veszprémi Cs. és Kir. Hadikórházról 1914-1915*, a *Veszprémi Piarista Diákszövetség kiadványai* – Bolgár Mihály emlékezete, Laczkó Dezső emlékezete, Pintér Kálmán emlékezete, Zákonyi Ferenc bibliográfia)⁷, honlapok elérhetősége, linkje: Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Veszprém megyében, Bakonyi Természettudományi Múzeum, Pápai Református Gyűjtemények, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprémi Szemle, Veszprémi Szemle könyvek linkjei, melyek a Hungaricana közgyűjteményi portálról érhetők el.⁸

Honlapunkról juthatunk el Veszprém történetének bibliográfiájához⁹, melyet a Veszprém-monográfia összeállításának segédleteként öt intézmény közreműködésével készítettünk. A bibliográfia kéziratok, könyvek, periodikák és térképek leírását tartalmazza történelmi korok szerint.

A *Múlt vasárnapi bejegyzések*¹⁰ alatt a helyismereti gyűjtemény korábbi Facebook-oldalán megjelent helytörténeti érdekességeket tartalmazó cikkek válogatását láthatják az érdeklődők.

Helyben elérhető digitális tartalmak

Könyvtárunk helyismereti részlegében az elmúlt több mint tíz évben nem csupán a papírfórmátumban elérhető dokumentumokat gyűjtjük, hanem belső használatú tárhelyre mentjük az elektronikus dokumentumokat: a megyei programok online megjelent anyagait, azaz aprónyomtatványokat, plakátokat, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának anyagait, az egyházi, iskolai és települési folyóiratok online verzióit is. Szintén külön tárhelyre mentjük az összes eddig digitalizált dokumentumot: folyóiratokat, helyismereti videókat, grafikákat, képeslapokat, fotókat, diákat, térképeket, plakátokat,

⁶ <https://www.ekmk.hu/lexikon/fooldal.php> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

⁷ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas/6966-veszpremi-piarista-diakszovetseg-kiadvanyaibol> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

⁸ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas/23-digitalis-koenyvtar> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

⁹ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas/26-veszpremi-tortenetek-bibliografija> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

¹⁰ <https://www.ekmk.hu/hu/kutatas/277-mult-vasarnapi-bejegyzesek/7510-mult-vasarnapi-bejegyzesek> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

muzeális és egyéb kiadványokat. A könyvtárban több mint 160.000 digitalizált dokumentum érhető el helyben. Ezek száma naponta növekszik a friss digitalizálásoknak, mentéseknek köszönhetően.

3.) A katalógus keresőfelülete

Könyvtári katalógusunkon keresztül elérhető helyismereti dokumentumok

A digitalizált tartalmaink közül a könyvtári katalógusunkon¹¹ keresztül 2025 áprilisában elérhető a fotó- (7520 példány), képeslap- (9248), grafika- (1892) és plakátgyűjtemény (ez utóbbiból jelenleg még csak 92, mivel a gyűjteményegységet most kezdtük feltárni, digitalizálni). A fotógyűjteményünk nagy része ajándékként vagy hagyatékból került állományunkba. Az egyik legnagyobb alegységet a MÁF-KI (Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézet) üzemtörténeti fotógyűjteménye teszi ki 2290 példánnyal. Képeslapgyűjteményünk egyrészt kötelespéldányként, ajándékként került állományunkba, másrészt vásárlás révén több ezer példánnyal gazdagítottuk azt. A grafika- és ex libris gyűjteményünk fő részét 2015-ben kaptuk ajándékba Albrecht Sándor újságírótól. Csaknem ötven év alatt keletkezett, közel másfél száz alkotótól származó gyűjteményét ajánlotta fel az intézménynek.

¹¹ Eötvös Károly Könyvtár katalógusa <http://aleph.ekmk.hu/F> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

Az ex librisek készítői magyar és külföldi grafikusok (például Bordás Ferenc, Bagarus Zoltán, Divéky József, Maredial Francios, Masó Rafael, Gian Luigi, Gyulai Lívusz, Haranghy Jenő, Holányi Júlia, Ircsik József, Kondor Lajos, Kallai Sándor, Kőhegyi Gyula, Veszprémi Endre, Milos József, Fery Antal, Csizmadia Zoltán, Reketow, Paalasmaa Hannu, Divi Oriol, M., Tarquino Sergio, Uboldi Gian Luigi, Valjali Silvi). Ezenkívül a gyűjteményben található metszetek, művészrajzok, nyomatok, festmények, grafikák (az alkotók közül – a teljesség igénye nélkül – néhány: Andruskó Károly, Borsos Miklós, Barcsai Jenő, Bognár Zoltán, A. Tóth Sándor, Ézsiás István, Fülöp Lajos, Heitler László, Kós Károly, M. Kiss József, Mészáros Imre, Kovács Margit, Ladányi József, Nagy Gyula, Somogyi Győző, Stettner Béla, Szánthó Imre, Szelestey László, Udvardi Erzsébet, Vágfalvi Ottó, Zórád Ernő).

Katalógusunkban a felsorolt gyűjtemény minden példánya elérhető digitálisan.

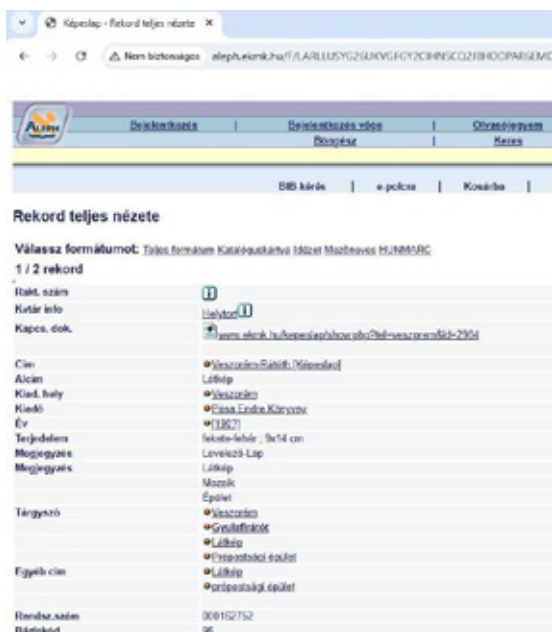
A katalógusban történő kereséshez ¹² videós segédlet készült, megkönnyítendő a használatát. Ha ismerjük a keresett dokumentum típusát, érdemes az adatbázisok jelölőnégyzetei közül kiválasztani a megfelelőt, ezután beírni a keresett szót.

Példaként: a Képeslapgyűjteményben Gyulafirátóra keresve két találatot kapunk, mindkettő az 1900-as évek elején készült. A digitális tartalom megtekintéséhez a rekord teljes nézeténél a harmadik sorban található Kapcsolt dokumentumnál jelenik meg az a link, melyre kattintva letölthetők az egyes képeslapok.

A katalógusunkba feltöltött helytörténeti képi dokumentumaink száma folyamatosan nő a beérkező és feldolgozott anyagok révén.

---

¹² Útmutató a katalógus használatához <https://www.youtube.com/watch?v=dha2LCQUlvg> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

4-5.) A katalógusból elérhető képi dokumentum

Magyar Nemzeti Digitális Archívumban megtalálható Veszprém vármegyei tartalmak

2021-ben kötött intézményünk együttműködési megállapodást a Forum Hungaricum Nonprofit Kft.-vel, azóta töltjük fel digitális tartalmaink közül az 1945 előtti képeslapjainkat és aprónyomtatványainkat a MaNDÁ-ra¹³. Az elmúlt évek alatt több mint 21.000 képet, elsősorban aprónyomtatványt töltöttünk fel erre a platformra, méghozzá tematikus rendben. Ha a keresősorba beírjuk az intézmény nevét (Eötvös Károly Könyvtár), láthatjuk ezeket a dokumentumokat. A tizenkét oldalnál rövidebb aprónyomtatványok képként kerültek fel, a nagyobb kiadványok pedig PDF-formátumban. A keresés lehetővé teszi, hogy több szempontból szűrjük a találatokat, akár típus, megjelenési év, tartalom szerinti összetett keresésre is lehetőség van.

¹³ MANDA <https://mandadb.hu/> (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.). A MaNDÁ honlapján az Eötvös Károly Könyvtár által feltöltött tartalmak itt elérhetők el: https://mandadb.hu/tart/kereses?HND-TYPE=SEARCH&name=doc&page=1&fac_organization=214 (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

6.) A MaNDA nyitóoldala

Az alábbi témákban kutathatók jelenleg: kiállítások, idegenforgalom, turizmus, vendéglátás, iskolák, egészségügy, sportrendezvények, települési rendezvények, bálók, színházak, Veszprémi Egyetem, állatkert, múzeumok, zenei rendezvények, koncertek, évfordulók, ünnepségek meghívói, évkönyvek, úttörő- és KISZ-mozgalom, fesztiválok, jubileumi és tájékoztató kiadványok, foglalkoztatófüzetek, irodalmi és egyéb rendezvények meghívói, filmszínházak, művelődési központok programjai, műsorfüzetek, szórólapjai. Valamint itt érhető el a megyében kiadott összes 1956-os röpcédula, nyomtatvány és aprónyomtatvány. A legkorábbi dokumentumok az 1860-as évekből származnak (a Veszprémi Polgári Társaskönyv évkönyvei). A témák és a feltöltött dokumentumok folyamatosan bővülnek az aprónyomtatványaink feldolgozásának ütemében. Átlagosan havi szinten 300 példánnyal növekszik a feltöltések száma.

Célunk az, hogy aprónyomtatvány-gyűjteményünk teljes egészében elérhetővé válhasson ezen a felületen. A Veszprém Vármegyei Helyismereti Gyűjtemény munkatársai szeretettel várják az érdeklődőket az Eötvös Károly Könyvtárban.

Kulcsszavak: Eötvös Károly Könyvtár, Veszprém Vármegyei Helyismereti Gyűjtemény, Könyvtár, Helyismeret, Helytörténet, Digitális tartalmak, Adatbázisok, Gyűjtemények, Archiválás

What and where to search? MELITTA PALKÓNÉ JÁDY

Summary

This paper is a brief history of the Veszprém County Local History Collection in the Eötvös Károly Library, a presentation of the digitisation results according to the needs of the users and researchers of the past years. The author describes all the available contents and publications that have been produced in the last years with the help of the collection's resources. These are in part online and in part locally available in the library. In addition to the databases and websites, the contents of other collection units are also presented in the paper (for example: types of digitalised documents in the collections of photographs, postcards, graphics, ex libris and posters). The study also provides help in using the catalogue and website of the library as well as the databases of the Hungarian National Digital Archive ('MANDA'), with images and practical guidelines and tips.

Key words: Károly Eötvös Library, Veszprém County Local History Collection, Library, Local History, Digital Content, Databases, Collections, Archiving

ÉVFORDULÓK

**Jókai Mór balatonfüredi fürdői
prédikációja a demokratizmusról
a „cím utáni epekedések” ürügyén¹**

ÁCS ANNA

Jókai politikai hitvallásáról, újságírói hivatásáról

A kiegyezést követő években, a gyors gazdasági, társadalmi változások sorát átélő Magyarországon a felmerülő alapkérdések közül élen állt a rendi világ polgárivá alakításának problematikája, annak szükségessége és lehetséges módozatai. Hozzá kapcsolódóan a demokratizmus mint fogalom értelmezése, megélésének gyakorlata, annak ellentmondásai a polgárosodó, ám feudális tradícióit őrző, átörökíteni kívánó országban gondolkozásra, majd írásra késztették a 19. század második felének legolvasottabb íróját, Jókai Mórt is. Azt az író, aki történelmi szerepet vállalt 1848. március 15-én, majd „tollal”, azaz szerkesztőként, újságíróként szolgálta a forradalmat. Aki ugyan fokozatosan eltávolodott a forradalmi ifjú szerepétől, viszont mindvégig a liberális jogegyenlőség híve maradt. Személyiségéből, neveltetéséből eredően idegen volt tőle a plebejus radikalizmus, még a barátját, Petőfit jellemző plebejus demokrataság is. Jókai liberális nemes volt, aki úgy lett antifeudális, hogy egy nemesi hagyományokkal teljes polgári demokráciáról álmodozott. Származásából, neveltetéséből eredően a szélsőségeket mindenkor elutasító magatartásformát képviselte. Ez az attitűd lehetett írói népszerűségének egyik fontos pillére. Jókai a liberális és a hagyományos ellenzéki gondolkodó mentalitását

¹ Köszönöm Tóth-Bencze Tamásnak, a balatonfüredi Lipták Gábor Könyvtár helytörténeti könyvtárosának és dr. Pilipkó Erzsébetnek, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajzos-irodalomtörténész muzeológusának a kutatásom során nyújtott segítségét.

tükrözte műveivel. Az olvasóközönségével való összhangjával a velük való sorsközösséget nyilvánította ki.

1.) Jókai Mór
(Barabás Miklós litográfiája, 1854)

Jókai szinte pályája kezdetétől közéleti író, publicisztikája, szépirodalmi munkái javarészt a közérzés visszhangjai. Felismerte, a sajtó külön hatalmi ág, zsurnalisztaként főleg a jelen problémái foglalkoztatták. Különleges, sokféle forrásból származó társadalomismeret és egyben társadalommagyarázó szándék jellemezte. Ez, mint Fábri Anna kifejtette remek tanulmányaiban, ellentmond azoknak a Jókait már életében érő, olykor különösen heves bírálatoknak, hogy komoly hiányosságai vannak a valóságismeretben, s akadtak olyan bírálói is, akik egyenesen hiteltelennek bélyegezték.² Szinte rögzült a Gyulai Pál alkotta kép Jókairól: felületes, népszerűséget hajhászó, tehetségét aprópénzre váltó, műkedvelő politikus-író.³ Pedig Jókai a valóságból indult ki, annak egy-egy sajátos szívetét mutatta be, világképet tükrözött, életvitelt jellemzett, társadalmi mozgá-

sokat szemléltetett hol jelzésszerűen, hol folyamatában. Tette azt regényeiben, publicisztikájában, kevésbé ismert, de korában népszerű költészetében és politikusként parlamenti felszólalásaiban is. Csak fel kell lelnünk forrásait, felismernünk s elismernünk forráshasználatának sajátos módozatait. A romantikus cselekményszövés, a rá különösen jellemző humoros, ironikus, sőt szarkasztikus, parodisztikus, néhol pátoszba hajló hang mögött létező valóságot.

² Kiemelten: FÁBRI 1991. 11–12., 93–128. és 141–149.

³ Erre vonatkozóan Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes és mások, így Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Szinnyei Ferenc kritikáját, Németh László szigorú bírálatát idézi FÁBRI 1991. 12–19.

A demokratizmusról – miért éppen „Balaton-Füreden” és „prédikációként”?

Jókai nem véletlenül ezt az alcímet adta írásának: Fürdői prédikáció. Tudatos, figyelemfelkeltő, az író humorát már előzetesen megcsillogtató választás volt ez. Fürdői, mert Balatonfüreden, pontosabban annak Fürdőtelepén hangzott fel, sok fürdővendég társaságában. Bár a források többsége nem szól a hangverseny helyszínéről, az 1859-től megjelenő „szépirodalmi, társaséleti, művészeti divatlap”, a *Nefeletjs Salon* című rovata „b.-füredi tárczájának” írója, Milassin Vilmos megadta az időpontot és a helyszínt: július 29-én a színházban tartották a jótékonyági estet. Nem a fürdőhely Kisfaludy Sándor kezdeményezésére még 1831-ben emelt kőszínházában, hanem a park „kicsinosított színkörében”. Jókai tehát nem a fürdőtelep templomában, a Kerek templomban állt a hívek elé, de amit elmondott, pontosabban felolvasott, azt prédikációként megfontolandónak, gondolkodásra késztetőnek tartotta, innen az alcím. Hol és mikor, milyen körülmények között hangzott fel a *Milyen demokraták vagyunk? Fürdői prédikáció* című írása? Szerencsére többé-kevésbé ránk maradtak az erre vonatkozó adatok. 1871 nyarán, a fürdőidény legszebb időszakában, július utolsó hetében, az „aranyhéten” volt ünnepi szónok Jókai.

Ekkor már füredi, azaz fürdőtelepi nyaralótulajdonos feleségével, Laborfalvi Rózával együtt. Az 1867-ben vásárolt telken az előző évben kezdték meg az építkezést, s ebben az évben vehették birtokba impozáns, a kor pesti divatja szerint kora eklektikus stílust követő villájukat. Az 1864-től főleg az ország hölgyközönségét meghódító napilap, a *Fővárosi Lapok* tudósítója július 25-én így írt a fürdőhelyről: „Lelkem örömmel telt el, midőn különösen a Jókai-villát megpillantottam, mert az mindenesetre nagy haladást jelent, hogy míg alig egy pár évtized előtt legkitűnőbb íróink is nélkülözést szenvedtek, ma már egy költőnk, mint Byron egykor Chillon vidékén, nyári palotával is megörökítheti halhatatlanságát.”⁴ Jókai és felesége nyaralótulajdonosként mihamar tevékeny részt vállaltak a fürdőhely társas életében. A Salamon Ferenc szerkesztésével 1867-től megjelent hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny* 1871. júliusi számában már közhírré tették, hogy Füreden hangversenyt rendeznek a helyi Szeretetház javára, „melyben Jókai »A demokratia nálunk« című felolvasást fog tartani, Jókainé pedig szavall. Részt vesz még a hangversenyben Toperczer Ilka k.a.⁵, operánk tagja és Fáy Vilmos zongoraművész.”⁶ A *Fővárosi Lapok* 1871. július 16-i, vasárnapi

⁴ *Fővárosi Lapok*, 1871. júl. 26. 785. H.G.: Balaton-Füredről.

⁵ k.a. = kisasszony

⁶ *Budapesti Közlöny*, 1871. júl. 26. 3848.

számában a Vidék című rovata élén a friss balatonfüredi híreket közölte. Ebben ugyancsak a jótékonyági hangversenyre hívták fel a figyelmet, immár részletezőbben, hogy a hangversenyt felében a színtársulat javára rendezik, és az időpontról is tájékoztatnak: "e hó utolsó hetében, az úgynevezett »aranyhét«-en" tartják, s szeretnék „egy szavalatra Jókainé asszonyt is megnyerni.”⁷ Jókairól e híradásban szó sem esett, feleségét viszont valóban megnyerték a közreműködésre. Vele tartott férje is, s nem csupán kísérőként, hanem maga is szerepelt a jótékonyági esten, mint azt beharangozta a *Budapesti Közlöny*. E lap a hír közlése után írást közölt „A b.füredi Szeretetház keletkezése” címmel. Büszkén írták, hogy „e hó 20-kán Balaton-Füreden megnyithatjuk a legelső magyar »szeretet házat«”.⁸ Azt az intézményt, amely a Pestalozzi-Werli-féle nevelési irányt követi. Jókai a Molnár Aladár kultuszminisztériumi osztálytanácsos által frissen alapított balatonfüredi Szeretetház igazgatótanácsának tagja volt már ekkor. A Szeretetház 1870. november 21-től működött abban a kastélyban, amit 1782-ben Széchényi Ferenc építtetett, s ahoza Jókai álmodta az arany ember, azaz Timár Mihály találkozását Krisztyán Tódorral. Jókai erkölcsi kötelességének érezhette a jótékonyági hangversenyen való részvételt.

Az író és felesége valószínűleg július utolsó hétvégéjén utazhattak Füredre, s csak néhány napig maradtak. A hangversenyt, mint az Milassin Vilmosnak a *Nefelejts* című lap Salon rovatában megjelent írásából kiderül, július 29-én, szombaton tartották a színházban. Jókaiék hétfőn még bizonyosan a fürdőhelyen voltak ifj. Ráth Károly hajójának megkeresztelésén. A „keresztatyja” maga Jókai volt, s az ünnepségen a „keresztanyja”, Ráthné Gizella el is szavalt a Jókainak erre az alkalomra írt kis költeményét.⁹ A *Magyar Ujság* című politikai és nemzetgazdasági lap augusztus 1-én, kedden tárcarovatában már teljes terjedelmében közölte Jókai Mór Milyen demokraták vagyunk mi? Fürdői prédikáció című írását, átvételként Az Üstökösből.¹⁰ A július 31-i keltezésű Krónika rovatában pedig ezt a hírt hozta: „A balatonfüredi nagy hangverseny ugyanott tegnap csakugyan végbement. Ennek kétségkívül legérdekesebb pontját Jókai Mór felolvasása, vagy miként maga elnevezte: fürdői prédikációja képezte ezen thema fölött: »Minő demokraták vagyunk mi?« A kit érdekel olvassa el mai tárcánkban. Toperczer Ilka énekelt a Fidelióból, Fayl Frigyes zongorázott, Jókainé pedig Vörösmarty Szép Ilonkáját szavalt. A hangversenyt, mely közel 800 frtot jövedelmezett, Szerdahelyi Kálmán rendezte.” A *Fővárosi Lapok* augusztus 3-i számában az M.

⁷ *Fővárosi Lapok*, 1871. júl. 16. 750.

⁸ *Budapesti Közlöny*, 1871. júl. 26. 3848.

⁹ *Nefelejts*, 1871. aug. 6. 381–382.

¹⁰ *Magyar Ujság*, 1871. aug. 1. 174. szám, oldalszám nélkül.

V. betűjelű tudósító, azaz Milassin Vilmos „Balaton-füredi level”-ét tette közzé a közelmúlt fürdőhelyi nevezetes eseményeiről: az Anna-bálról, a hangversenyről és a hajókeresztelőről. Ebben olvashatunk a hangverseny megvalósult programjáról: Jókainé a „Szép Ilonká”-ért aratott tapsot, „Toperczer Ilka k.a ama nagy áriáért, melyet »Fidelio«-ból énekelt”. Mindketten gyönyörű koszorúkat is kaptak, adta tudtul M. V. A szombati hangversenyen közreműködött még Fayl Frigyes, aki „ügyesen zongorázott”, Bodorfi és Tóth Samu pedig a „Szevillai borbély”-ből adtak elő egy jelmezes, tréfás duettet. Megtapsolták őket is éppúgy, mint a zenekart vezénylő Szerdahelyi Kálmánt, ki előtte való nap az itt időző Károlyi társaságánál a színpad javára „A csapodár”-ban lépett föl, s általános tetszést és koszorúkat nyert. A tudósítás írója szerint a hangverseny „legnevezetesebb terméke” Jókai felolvasása volt. A füredi prédikációt általános taps követte.¹¹

2.) Jókai Mór nyaralója (Lipták Gábor Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred. Lengyel Samu fényképe, 1872 körül)

Tehát Jókai időközben megváltoztatta felolvasása címét. A korábbi *A demokratia nálunk* címet *Milyen demokraták vagyunk mi?* váltotta fel, és alcímként szerepelt a füredi, a későbbiekben füredi fürdői prédikáció, illetve lerövidült Fürdői prédikációra. Milassin Vilmos tárcájából értesülhettek az olvasók Jókai felolva-

¹¹ *Fővárosi Lapok*, 1871. aug. 3. 674.

sásának hatásáról: „A színház minden zuga megtelt, a páholyokat a legszebb hölgyek koszorúja foglalá el, a füredi idény összes szép világa (sic!) együtt volt, hogy meghallgassák Jókai fürdői prédikációját egy modern tárgyról: »Milyen demokraták vagyunk mi?« Élczelt, az ő jókedvű humorával a nálunk dívó czimkórság ellen felhozott vagy ötven, nálunk divatozó czímet, s rajzolt hozzá találó alakokat, még a jelenvolt Bizayt is bemutatta, mint »tréfa-virtuóz«-t, kit a »nemzet bárójá«-nak nevezett el a fürdő halás közönsége. – Demokraták vagyunk fölfelé, igen, de lefelé soha; a tizenhat őszű hidalgó épp úgy lenézi az újdonsült nemest, mint a telkes parasztgazda az apró zsellért. Tapsolt neki mindenki, miért mutatnók, hogy a példát magunkra vettük?»¹² Az 1869-ben alapított *Ellenőr* című politikai napilap szintén beszámolt a jótékonysági rendezvényről: „B.Füreden a szeretetházra júl. 29-én rendezett hangverseny minden tekintetben jól sikerült. A hangversenyt a zenekar kezdte meg „Dinora” operából egyveleggel, aztán következett Jókai humordús felolvasása „Minő demokraták vagyunk mi” mely folytonos derűtségben tartotta a nagy közönséget.” Tudósítását így zárta: „A hangverseny közel 800 forintot jövedelmezett.”¹³ Tegyük hozzá: és tovább fokozta Jókai népszerűségét, joggal.

Amikor ezek a híradások megjelentek a fővárosi lapokban, Jókai Mór füredi felolvasásának a szövegét már napokkal azelőtt, az esemény napján közölte az író lapja, *Az Üstökös*, s abból átvette több fővárosi újság. A július 29-i számban jelent meg, kiemelt helyen, az első öt oldalon.¹⁴ Ebben a Füreden elhangzott teljes szöveget hozhatta, szerepel benne a Füredről mint fürdőhelyről, annak demokratikus világáról külön szóló rész, amit a későbbi közléseknél rendszerint elhagytak. Az alcímet viszont nem, így az az olvasók számára (ha csak nem voltak értesüléseik Jókai füredi felolvasásáról) értelmezhetetlen lehetett. Ennek július 31-én már hírért adta – ugyan pontatlan dátummal mind a felolvasásra, mind a közlésre vonatkozóan – Jókai másik lapja, az 1863-ban indult „politikai és közgazdászati napilap”, a „lepedőnyi méretű” *A Hon* 174. száma mellékletében: „»Milyen demokraták vagyunk mi?« ez a címe a Jókai felolvasásának, melyet ma volt tartandó a balatonfüredi »Szeretetház« javára rendezett hangversenyen. A humoristikus felolvasást az »Üstökös« holnapi száma egész terjedelmében hozza s onnan lapunkba is át szándékozunk azt

¹² *Nefelejts*, 1871. aug. 6. 381–382.

¹³ *Ellenőr*, 1871. aug. 1., oldalszám nélkül.

¹⁴ *Az Üstökös*, 1871. júl. 29. 361–365. (A lap volt az első magyar nyelvű humorisztikus sajtóorgánus, amely 1858. aug. 21. óta jelent meg.) A periodika következő két oldalán (366. és 367.) egy-egy tréfás rajzot közölt ezekkel a címekkel: „Fürdön I. Miért nem látnak bennünket a férfiak most így, hogy belénk szeretnének!; Fürdön II. Miért nem látnak a hölgyek bennünket most így, hogy belénk szeretnének!”

venni.” Át is vették, két részben jelentették meg *A Hon* július 31-i esti és a másnapi, augusztus 1-i reggeli kiadásában. Jelölték, hogy az „Üstökös”-ből származott Jókai Mór: „Milyen demokraták vagyunk mi? Fürdői prédikáció” című írása.¹⁵

Augusztus 2-án a *Vasárnapi Ujság* „melléklapjaként” megjelenő, már a 17. évfolyamába lépett *Politikai Ujdonságok* című lapban jelent meg Jókai cikke. Két oldalon közölték, teljes címmel, viszont a füredi, azaz fürdői részt elhagyták.¹⁶ Jókai maga is kihagyta ezt a részt, amikor a fél évszázados írói jubileumára megjelenő köteteibe válogatta írásait. Az *Életemből* című műve első kötetében közölte teljes címmel, ám az eredetihez képest megcsonkított szöveggel.¹⁷ Fábri Anna innen vette át a Magyar Szabadelvűek sorozatban megjelentetett hírlapi cikket. Ezért most külön idézzük a szerző Jókaitól is közel negyedszázad múltán törlésre ítélt részletet: „Mindezt az önvallomást pedig azért mertem én itt különösen Füreden elmondani, mert itt tudom, hogy senki meg nem haragszik érte. Hiszen tudva van, hogy itt mindenki a legdemocraticusabb egyetértésben éli világát; itt nincsenek osztályfalak, cotteriák, itt az előkelő urak magány mulatságaikkal a nagy közönséget nem feszélyezik, itt a fiatalság példát ad szerény szabadelvű magaviseletével az új nemzedéknek, itt a papok bőkezűek és reformerek, itt a kormánypárt liberális. Itt a tisztviselők velünk egy asztalnál ülnek, ha szükség, reggelig is; itt a miniszter is adót fizet s együtt úszik velünk; itt az újságírók csak igazat írnak, itt a szépség aristocratiája, a hölgyvilág egymással versenyez toillettek egyszerűségében, s igénytelen előzékenységben, és mindenki kivétel nélkül hazafiúságban, áldozatkészségben, türelmességben, s egyéb magyar erényekben. Ily democrata közönség előtt méltán volt bátorságom általános hibáinkról beszélni, a mikből mi kivételek vagyunk.”¹⁸

E szövegrésznek hamarosan sajátos visszhangja támadt. Elsőként élclapban jelent meg, s néhány nap múltán egy másik humorisztikus újság hozta. Az 1867-ben indított és mindössze öt évet megélt *Ludas Matyi* fejléce szerint a „magyar nép mulattató képes újsága” volt. A kiemelt szöveg bizonyos mondataiból és az arra adott reflexiókból párbeszédet közölt a lap augusztus 6-án megjelent száma. A *Discurszus Jókai és a tihanyi echo* között címet adták a pamfletnek, zárójelben hozzátéve: „Jókait személyesíti Mihály gazda, a tihanyi echót pedig Iczig szomszéd.” Íme a párbeszéd:

„Mihály: Milyen demokraták vagyunk mi?

¹⁵ *A Hon*, 1871. júl. 31. hétfő esti és aug. 1. kedd reggeli kiadás, oldalszám nélkül.

¹⁶ *Politikai Ujdonságok*, 1871. aug. 2. 382–383.

¹⁷ JÓKAI 1886. 331–341. és FÁBRI 1998. *Egyenlőség és egyenjogúság* c. fejezet (132–143.), ebben a *Milyen demokraták vagyunk mi? Fürdői prédikáció* (133–140.).

¹⁸ Az Üstökös-beli első megjelenés alapján. Az Üstökös, 1871. júl. 29. 365.

Iczig: Azt már én is szeretném tudni...

Mihály: No hát tudja meg szomszéd, hogy itt Füreden mindenki a legdemokratikusabb egyetértésben éli világát.

Iczig: Az ám...mindenki kiürítheti a pénztárczáját.

Mihály: Itt nincsennek osztályfalak, coteriák.

Iczig: A zsidót is méltóságos és nagyságos úrnak hívják.

Mihály: Itt az előkelő urak magány mulatságokkal a nagy közönséget nem feszélyezik.

Iczig: Nem ám, mert a levegőt is más sétányon csak is zártkörben élvezik.

Mihály: Itt a fiatalság példát ad, szerény szabadelvű magaviseletével az új nemzedéknek.

Iczig: Szobájukból frakk, czilinder, plundra nélkül ki sem lépnek.

Mihály: Itt a papok bőkezűek, reformerek.

Iczig: A birbicsnél, s a ruletnél nagy mesterek.

Mihály: Itt a kormánypárt egészen liberális.

Iczig: Méltóztatik megjelenni a kútnál is.

Mihály: Itt a tisztviselők velünk egy asztalnál ülnek, ha szükség reggelig is.

Iczig: A ferblin és a makaón el is nyerik az utolsó filléred is.

Mihály: Itt a szépség valódi aristokráziája.

Iczig: Képét mind kipúderozza és kipingálja.

Mihály: A hölgyvilág egymással versenyez a toillettek egyszerűségében.

Iczig: Egygyen ezer forint ára puttz van épen.

Mihály: Itt mindenki nagy hazafi s áldozatkész.

Iczig: Tréfálsz édes Mór barátom! ha így beszélsz.”¹⁹

Jókai írásának lezáró, füredi része valóban eltérő hangvételű, valóságos dicshimnusz a fürdőtelep légköréről, társadalmi demokratizmusáról. A késői olvasóban felmerülhet a kérdés: valóban megtapasztalta a kiemelt fürdőhely osztálykülönbségeket eltörlő világát, olyan jó véleménnyel volt arról, hogy azt országosan ismertté kívánta tenni? Vagy feltételezhetjük, az ünnepi alkalmon kiváltképp udvarias akart lenni, és a vágyát vetítette papírra? Hisszük, görbe tükrével nem csupán vidám percekkel örvendeztette meg hallgatóit, majd ol-

---

¹⁹ *Ludas Matyi*, 1871. aug. 6. 256.

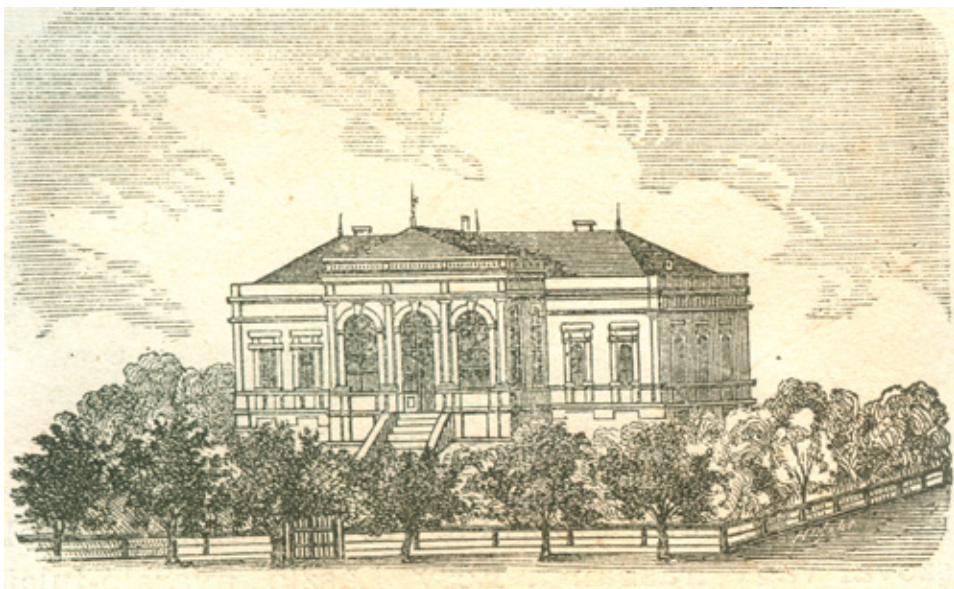
vasóit, hanem felelős társadalmi gondolkozásra, a változtatás igényére sarkallt, mint teszi azt másfél évszázad múltán is a Jókai páratlanul gazdag és sokszínű életművében búvárkodó olvasóval. Talán ez az írása is hozzájárult ahhoz, hogy rá egy évre, 1872. július 27-én ekként tudósíthatott a *Fővárosi Lapok*: „Jókai Mórt Balaton Füred községe díszpolgárnak választotta, s az okmányt ünnepélyesen adta át neki.”²⁰

Az író tehát kész szöveget, az aznap már a lapjában, Az Üstökösben közölt írását hozta magával Füredre. Humoreszknak nem, inkább karcolatnak minősíthető írásában világ- és korkép tükröződik, az átalakuló Magyarország kor- és kérépe az átalakulással járó zűrzavarral. Így humora nem mézédés, inkább fanyar, ironikus, néhol szarkasztikus. Személyesség, élményszerű megfogalmazás jellemzi. Jókai – szokása szerint – anekdotikus elemekkel, köznapi történetekkel, ugyanakkor emelkedett irodalmisággal teremtett hangulatot. A társadalom szinte minden osztályából, rétegeből vette példáit ítélkezőn, mégsem megvetően, hanem a humor sokféle árnyalatával, formájával. Ezt egészítette ki zárásul aktuális füredi résszel. Hosszan érlelődhetett benne ez a téma, gyűjthette hozzá az adatokat, hiszen a megszólítások valóságos tárházát mutatta be már a hangverseny vendégeinek köszöntésekor, majd a felolvasás során végig, a különböző társadalmi rétegeket, foglalkozási és egyéb csoportokat jellemezve. A magyarsággal egy hazában élő nemzetiségekről alkotott közvélekedés is helyet kapott írásában bíráló jelleggel, néhol politikai éllel, ám sosem bántóan. A nőkről szóló rész terjedelmesebb, az elismerés, sőt a hódolat tükröi. Jókai felolvasta írását, pedig – mint tudjuk Mikszáthtól – híresen jó, „papír nélküli” szónok volt az országgyűlésben és a különböző ünnepi alkalmak díszvendégeként.²¹ Ez is arra utal, hogy publikálásra szánta írását, amit időszerű témája miatt felolvashatónak tartott a jótékonyági hangversenyen. Jókai nem tévedett, sikert aratott közreműködésével. Mert megfogalmazta azt, amit a közönség is érzett a füredi színházban, majd a lapokban megjelent cikk olvastán. A magyar társadalom modernizációjának kérdéskörét vetette fel az egyenlőség és egyenjogúság kapcsán a mindennapi életből vett közvetlen vagy közvetett tapasztalatai alapján. Amint megfogalmazta: „a titulus dolga nálunk valódi tanulmány”. Jókai valóban sajátos „tanulmányt” írt a témáról, rámutatva a korszak fonákágaira.

Az utolsó rész sorai kételyt ébreszthetnek bennünk, valóban a demokratizmus megvalósítását láthatta, élvezhette Jókai a fürdőhelyen? Mindenesetre elgondolkoztatta saját kora olvasóit, de a későbbiek is. Cikkének népszerűsége, terjesztése erre utalhat.

²⁰ *Fővárosi Lapok*, 1872. júl. 27. 738.

²¹ MIKSZÁTH 1960. II. 63–64. és FÁBRI 2013. *Választások a régi Magyarországon: Gezetlen és Körtyvélyes. Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben* c. tanulmány (53–74.).

3.) Jókai Mór nyaralója (Jalsovics Aladár nyomán, 1878)

A kézirat, illetve cikk hányattatott utóélete

A sors kegyéből fennmaradt Jókai kézírata. Ennek körülményei azonban sok vonatkozásban különlegesek, és még több vonatkozásban ismeretlenek. A Nemzeti Művelési Minisztérium ajándékaként került 1955-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába. Tudjuk, Ernst Lajos gyűjteményének darabja volt, azonban nincs adatunk arra, milyen körülmények között és mikor került a birtokába. Ernst gyűjteményét két évvel halála után, 1939-ben elárverezték. Az értékek javát magyarországi múzeumok vásárolták meg. Mivel a Petőfi Irodalmi Múzeumot csak 1954-ben alapították, nem tudjuk, a közbeeső években kinek, illetve mely intézménynek a tulajdonában volt. A múzeumban V.1236-os leltári számmal őrzik a kéziratot. Az intézmény Jókai-gyűjteményének katalógusában így jellemzik: „2 f.(r,v.)-210x168; 210x172 mm-Autográf tintairás javításokkal, az 1.f. rektón ismeretlen tintairású rájegyzése. – Aláírás: Jókai Mór. – Hiányos. Az 1.f.r. fakult, az írás alig olvasható. Foltos tinta- és ragasztópapír nyomokkal.” A dokumentum leírásában a fólió a terjedelmet, a rektó, illetve verzó a beírt oldalakat jelöli, a fólió méretadatainak sorrendje pedig: függőleges x vízszintes. A kézirat

fizikai jellemzői szerint hiányos, első oldala erősen fakult, javított, az évek során a papír és a tinta öregedett. Viszont öröndetes, hogy még ha ilyen állapotban is, de ránk maradt. Talán ez a kézirat maga a nyomdába küldött mű, több ilyen maradt fönn és került be a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményébe. Azt a nyomdászok munkájuk közben szétvághatták, csonkíthatták, esetleg foltossá tehették.

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Irodalomtörténeti Kéziratgyűjteményében is őrzik a kézirat egy példányát. Ez még 1929-ben került a Veszprém Vármegyei Múzeum dokumentumai közé a Mórocza család „levelesládájából”, ajándékként. A családfő, Mórocza Dénes királyi táblabíró volt, a família Balatonfüreden élt. 1871-ben szolgabíró, aki tisztségénél fogva is részt vehetett a jótékonyági esten. Ez lenne a Füreden felolvasott, aztán a Mórocza családnak adott eredeti szöveg? Erről sincsenek feljegyzéseink, ám erős a gyanúnk, hogy igen. Talán baráti szálak fűzték Mórocza Dénest Jókaihoz, aki a felolvasása füredi példányát Móroczának ajándékozhatta. Hiszen a kézirat másik példánya ekkor már a nyomdában volt, és az írás aznap megjelent az író „humorisztikus” lapjában, Az Üstökösben. A Laczkó Dezső Múzeum Irodalmi Kéziratgyűjteményében levő dokumentum kétségtelenül Jókai kézírása kedvelt lila tintájával, jellegzetesen apró betűivel. Tizenegy oldal 17x21 cm-es méretben, az első oldala sajnos teljességgel kifakult, olvashatatlan.²²

Jókai írása vagy lapokbeli cikke élénk érdeklődést válthatott ki, a kor szokása szerint kéziratos másolatban terjedt. Egy példánya Tábori Kornél, a tragikus sorsú újságíró, író hagyatékában maradt fenn, s fia, Pál juttatta a veszprémi múzeum tulajdonába. Tábori Kornél, akinek nevét – méltatlanul – jobbra csupán a bűnügyi riport első magyar művelőjeként említjük, ha egyáltalán említjük, sok szállal kötődött Jókaihoz és Füredhez.²³ Édesapja 1877-től folyamatosan szerepelt a füredi fürdővendégek névsorában, később családjával is megszerettette a fürdőhelyet. Fia, Kornél, a jogvégzett újságíró „Fürednek évtizedeken át szívesen látott vendége volt”. Az Idegenforgalmi Szövetség sajtófőnökeként pedig sokat tett a magyarországi, ezen belül a Balaton idegenforgalmának fejlesztéséért. Jókai születésének centenáriumára készülve felkereste az író rokonait, a tőlük hallott történetekből és felkutatott dokumentumokból kötetet adott ki. „Jókai regénye rajzokkal és fényképekkel. Kiadatlan Jókai-kézirataink a centenárium alkalmára. Ismeretlen epizódok és levelek Jókai életéből” – ezeket a tartalmat meghatározó sorokat olvashatjuk a könyv címlapján.²⁴ 1924-ben az év végén, a jubileumra hangolón jelent meg a fővárosban a Tolnai Világlapja kiadásában.

²² Leltári száma: LDM-Ir-K 88.9.1.

²³ Életére lásd: [hu.wikipedia.org/wiki/ Tábori Kornél](https://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%A1bori_Korn%C3%A9l). (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.)

²⁴ TÁBORI 1924.

Tábori Kornél műve forrás a Jókai-kutatók számára, 2013-ban Praznovszky Mihály szerkesztésében a balatonfüredi Jókai-napi könyvek kiadványai közé kerülhetett, joggal.²⁵ Tábori 1925-ben *Jókai-intimitások* címmel a Pesti Hírlap Nagy Naptárában közölt írást,²⁶ majd a *Tolnai Világlapja* a február 11-i számában hozta beszámolóját a *London News* című lapnak *A kőszívű ember fiáról* írt bírálatáról.²⁷ Ebben az évben *A Nemzet* című lapban írása is jelent meg Balatonfüred és Jókai kapcsolatáról „Ahol az Aranyember íródott” címmel.²⁸

Nem sokat tévedhetünk, amikor azt feltételezzük, illetve állítjuk, hogy Tábori a centenáriumi Jókai-anyaggyűjtés során lelt rá a másolatban terjedő beszédre, avagy újságcikkre. Bár lehet, hogy valamelyik későbbi füredi útján, hiszen nem szakadt el a fürdőhelytől, kutatta annak történetét, jeles személyiségeinek életét, kötődését a vidékhez. 1941-ben „Emlékezzünk régiekről” összefoglaló címmel sorozatot írt a *Balaton* című lapba a „nevezetes balatoniakról” hitelesen, dokumentumértékkel. Ugyancsak ebben az évben Tóth Lajos és Zákonyi Ferencsel, a Balatoni Intéző Bizottság vezetőiként körlevelet küldtek a magyar szellemi élet kiválóságainak ezzel a kérdéssel: Miben látom a Balaton fő értékét? 1943-ig gyűjtötték a beérkezett írásokat, az azokból összeállított könyv kiadására azonban nem volt lehetőségük. Zákonyi Ferenc hagyatékából, lánya, Tünde segítségével került elő az anyag, végül a Nők a Balatonért Egyesület kiadásában 1999-ben jelent meg *A Balaton dicsérete* című kötet.²⁹ 1944. március 16-án Tábori Kornélnek még cikke jelent meg a Balatoni Kurírban. Április 9-én letartóztatták, később Auschwitzba hurcolták. A széleskörűen művelt, a Molnár Ferenc szerint „mindentudó Tábori” 1944 júliusában vesztette életét a haláltáborban. Könyvgyűjteményét, kéziratait a háború éveiben rendezni kezdte, s ezeket – mint Z. Karkovány Judit fogalmazott – „paradox módon éppen a háború, a főváros ostroma mentette meg: dolgozósobájába közepén hónapokig feküdt egy fel nem robbant gránát, ezért a nyilasok jobbnak látták mellőzni a házkutatást”.³⁰

Idősebbik fia, Pál már 1937-ben Angliába emigrált zsidó származása miatt. Apjához hasonlóan újságíró volt, szépirodalmi műveket publikált, filmforgatókönyvek szerzője, magyar és angol nyelvű művek fordítója, magyar irodalmi antológia angol kiadója, a II. világháború idején a BBC magyar osztályának bemondója. 1945 decemberében hazalátogatott, és magával vitte édesapja szellemi

²⁵ TÁBORI 2013.

²⁶ TÁBORI 1925a.

²⁷ TÁBORI 1925b.

²⁸ TÁBORI 1925c.

²⁹ TÁBORI–TÓTH–ZÁKONYI 1999.

³⁰ Z. KARKOVÁNY 2009. 18–21.

hagyatékát, vállalta annak gondozását. Ebből került elő Jókai írásának másolati példánya, ami Passuth László közvetítésével jutott a veszprémi múzeum tulajdonába. Tábori Pál angolra fordította Krúdy, Karinthy mellett Passuth műveit, innen az ismeretség, barátság. Az 1971. június 23-án Londonban kelt, Passuth Lászlóhoz írt leveléből értesülünk a kézirat fellelésének körülményeiről: „Lacikám, a mellékelt kéziratot magyar könyvtáram átrendezése közben találtam. Nem tudom megállapítani, Jókai kézírása-e vagy valami ammanuensisé.³¹ Azt sem tudom, megjelent-e nyomtatásban. De nyilván otthon van a helye. Azt hiszem, Füreden íródhatott s talán a helyi múzeumnak vagy az Irodalmi Múzeumnak adnád oda. Mindenesetre érdekelne, hogy a szakértők mit derítenek ki róla!”³² Ugyan a kézirrattal összefüggésben nem említette édesapja hagyatékát, nem vagy alig kételkedhetünk annak eredetében. A füredi nyaralótulajdonos Passuth a Tábori Pál által mellékelt kéziratot valóban átadta a balatonfüredi Jókai Emlékmúzeumot is működtető Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóságnak. A megyei múzeumigazgató, Éri István még az év december 21-én köszönőlevelet írt Táborinak, s egyben beszámolt a szakértői véleményezésről: „Igen Tisztelt Uram! Igazgatóságunk és a Magam nevében örömmel és köszönettel vettem kézbe – Passuth László közvetítésével – a b.füredi Jókai Emlékmúzeumnak felajánlott Jókai-monológot. Szívesen buzgólkodtunk a kézirat eredetiségének kiderítésén. Muzeológusaink és a Petőfi Irodalmi Múzeum szakértőinek megállapítása szerint a »Milyen demokraták vagyunk mi? Füredi prédikáció – Jókai Mórtól« c. kézirat az író korából származik, ismeretlen másoló kézírása. A helytörténeti és irodalomtörténeti szempontból igen értékes ajándékot a b. füredi Jókai Emlékmúzeum kiállításán fogjuk elhelyezni. A szíves felajánlást és a minden szempontból jelentős kéziratot ismételtlen megköszönöm. Tisztelettel: Éri István megyei múzeumigazgató.”³³

A „Jókai-monológoknak” minősített, 12 oldalas, 23x37 cm-es lapokra nagy, szálkás betűkkel, lila tintával írt, a füredi részt is tartalmazó másolatot feltehetőleg megtekinthették a Jókai Emlékmúzeum látogatói. Később aztán visszakerülhetett a megyei múzeumigazgatóság irodalomtörténeti gyűjteményébe, hogy megóvják az esetleges károsodástól, a fényviszonyok okozta részleges vagy teljes elhalványodástól. A múzeum gyűjteményében az LDM-Ir-K. 88.8.1. leltári számon őrzik. A szakértőknek ekkor még nem lehetett tudomása az írás Jókai lapjában való publikálásáról. Tábori Pál 1973 nyarán járt Balatonfüreden, erre utal Lipták Gábornak írt levele: „Igazán örülök, hogy együtt lehettünk gyermek-

³¹ Helyesen: amanuensis = írnok.

³² LDM Adattári Dokumentáció 1971. év. ltsz.n.

³³ LDM Adattári Dokumentáció 1971. év. ltsz.n.

korom és ifjúságom kedves Füredén, amelyre mindig szeretettel gondolkodok vissza.”³⁴ Valószínűleg felkereste Jókai emlékmúzeumává lett villáját, ahol esetleg láthatta az intézménynek ajándékozott kéziratot.

* * *

Jókai éles felvetéssel olyan társadalmi problémára reflektált „fürdői prédikációjában”, aminek megoldására a 19. század utolsó harmadában még nem adódott lehetőség. Hiába volt időszerű, az egyes címek és rangok megszüntetése hosszan váratott magára. Az 1947. évi IV. törvény rendelkezett erről. De ha Jókai 1871-ben kelt írását olvasva valamiféle áthallást érzünk korunkkal, az nem a véletlen műve... És figyelemre méltóak a cikk utolsó mondatai: „Arra pedig bárkivel, bármekkorra fogadásra késznek ajánlkozom, hogy esztendő ilyenkorra minden ember demokrata fog lenni Magyarországon. – Akkor kezdődnek el az új képviselő választási mozgalmak. Akkor tessék majd bennünket megnézni.”

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

Ir = Irodalomtörténeti Gyűjtemény

E. CSORBA Csilla (szerk.) (2004): *„Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Kéziratai. Az író képzőművészeti alkotásai. Ábrázolások az íróról.* Budapest.

BAKOS Ferenc (szerk.) (1976): *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Budapest.

FÁBRI Anna (1991): *Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben.* Budapest.

FÁBRI Anna (1998): *Jókai Mór.* Budapest. (Magyar szabadelvűek.)

FÁBRI Anna (2013): *Mi ez a valósághoz képest? Kérdések és válaszok Jókai, Mikszáth és Krúdy olvasása közben.* Budapest.

HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán (szerk.) (2013): *Jókai & Jókai.* Budapest. (Károli Könyvek. Tanulmánykötet.)

JÓKAI Mór (1886): *Életemből. I.* Budapest.

JSz = BALÁZS Géza – P. EÖRÝ Vilma – KISS Gábor – J. SOLTÉSZ Katalin – T. SOMOGYI Magda (1995): *Jókai-szótár I–II.* Budapest.

³⁴ Idézi Z. KARKOVÁNY 2009. 21. 6. jegyzet.

- KAISER Géza (szerk.) (1985): *Az arácsi Széchenyi-kastély és Szakiskola története 1782–1935–1985*. Balatonfüred.
- Katona Csaba (2002): A nemzet bárója – aki már életében legenda lett. In: BANA József (szerk.): *Homo ludens I*. Győr. 35–46.
- NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia (2008): *Balatonfüred nevezetes épületei*. Balatonfüred.
- MIKSZÁTH Kálmán (1960): *Jókai Mór élete és kora I–II*. Budapest. (Mikszáth Kálmán Összes Művei. Kritikai kiadás.)
- SZAJBÉLY Mihály (2010): *Jókai Mór*. Pozsony. (Magyarok emlékezete.)
- TÁBORI Kornél (1924): *Jókai regénye rajzokkal és fényképekkel. Kiadatlan Jókai-kéziratok a centenárium alkalmára. Ismeretlen epizódok és levelek Jókai életéből*. Budapest.
- TÁBORI Kornél (1925a): Jókai-intimitások. In: SCHMITTELY József (szerk.): *A Pesti Hírlap nagy naptára az 1925. közönséges évre*. Budapest. 170–216.
- TÁBORI Kornél (1925b): Jókai világsikerei. *Tolnai Világlapja* 1925. febr. 11. 16–18.
- TÁBORI Kornél (1925c): Ahol az Aranyember íródott. *A Nemzet* 1925. máj. 1. 256.
- TÁBORI Kornél (2013): *Jókai regénye. Jókai-napi könyvek*. Szerk.: PRAZNOVSZKY Mihály. Balatonfüred.
- TÁBORI Kornél – TÓTH Lajos – ZÁKONYI Ferenc (1999): *A Balaton dicsérete*. Balatonfüred.
- Z. KARKOVÁNY Judit (2009): Tábori Kornél. *Füredi História* 9 (2009/1) 18–21.

kulcsszavak: Jókai Mór, Balatonfüred-Arács, politikai humor, Tábori Kornél, Paul Tabori

Mór Jókai's sermon on democracy
at the Balatonfüred spa under the pretext of
"longing for titles"
ANNA ÁCS

Summary

The present study explores the origins, impact, and legacy of a lesser-known sketch by Mór Jókai that is connected to our region. Balatonfüred, the renowned spa town, was one of the most important locations in Jókai's career as a political publicist and public figure. The writer, who had gone from being a summer visitor to a new villa owner, read his essay entitled „What kind of democrats are we?” here on July 29, 1871, giving it the subtitle „Bathhouse sermon.” During the high season, in a prominent venue, in a theater and for a noble cause, he presented the article, which was originally intended for publication in a newspaper, had been prepared with a noticeable amount of time spent gathering material, and drew on a variety of sources, as part of a charity concert. The sketch, which takes into account almost all layers of Hungarian society, its nationalities, and certain occupational groups, caricatures the title and rank system that interlaced the entire nation based on the principles of democracy, and finally praises the democratic spirit of the spa.

Two copies of the manuscript of the text ended up in museums' collection: one was obviously the printed version, while the other was given away in Füred and preserved. The article may also have been distributed in manuscript copies, as suggested by an adventurous document preserved in the estate of writer and journalist Kornél Tábori, who had many connections to the spa. The newer, rare publications are also incomplete, so today's readers may rightly ask: what was the essence of Jókai's „sermon” in Füred, and how much of its validity has been lost?

keywords: Mór Jókai, Balatonfüred-Arács, political humour, Kornél Tábori, Paul Tabori

* * *

Függelék

Jókai Mór : Milyen demokraták vagyunk mi?
(Fürdői prédikáció)³⁵

Tisztelt közönség!
Azaz hogy bocsánat!

Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő, Nagyságos, Méltóságos, Főméltóságú és Kegyelmes, Tiszteletes, Tisztelendő, Nagytiszteletű és Főtisztelendő, Érdemes és Nagyérdemű, Mélytudományú és Széptehetségű, Reményteljes, Bájos és Szellemdús uraim, úrhölgyeim és kisasszonyaim!

Ha valakinek a címét kifelejtettem volna, méltóztassék eziránt utólagos kárpótlást követelni.

Az előre bocsátott megszólításból is sejtheti mindenki, hogy milyen demokraták vagyunk mi.

Pedig még nem mondtam el mind. Mert nálunk még a napszámosnak is van címe. Németben, franciában, angolban az „ihr”, a „vous”, a „you” csak megszólítás, de a „kend” az már titulus.

A titulus dolga nálunk valódi tanulmány, mert itt nem tűri minden ember, hogy „eccellenza”³⁶-nak titulálják, mint Olaszországban, hanem megkívánja azt a címét, ami éppen őt megilleti.

Nagyméltóságú úr nálunk a miniszter, ha egyúttal belső titkos tanácsos is, ha nem az, akkor csak kegyelmes úr. Nagyságos a báró, méltóságos a gróf; hanem ez csak Magyarországra nézve áll; Erdélyben megfordítva áll az illeték: ott méltóságos a báró, nagyságos a gróf; annálfogva ugyan vigyázzon, aki egy teremben erdélyi és magyarországi grófokkal és bárókkal jön össze, hogy bele ne zavarodjék a címezésbe; mert ez hiba lesz.

Azonkívül nagyságos urak a királyi táblai ülnökök külön-külön, hanem mikor együtt ülnek, akkor csak „tekintetes királyi tábla”.

³⁵ Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1/eletembol-37C73/milyen-demokratak-vagyunk-mi-furdoi-predikacio-3828E/?list=eyJmaWx-0ZXJzljogeyJNVSI6lFsiTkZPX0tPTlIfSm9rYWlIfMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogIm1pbHllbiB-kZW1va3JhdFxlMDBlMWsifQ> (a letöltés ideje: 2025. szept. 1.) és FÁBRI 1998. 133–140., jegyzetek: 213–214., illetve JSz.

³⁶ Kegyelmes úr. JSz I. 215.

Nagyságosak és főtisztelendők az uralkodó egyházi főméltóságok, csak főtisztelendők a más felekezetbeliek, nagytiszteletűek az esperesek, tisztelendők a plébánosok, tiszteletesek a lelkészek és káplányok; a tanító, az csak rektram³⁷.

Ha egy méltóságos asszony egy tekintetes úrhoz megy nőül, mind a kettő nagyságosnak hívatik.

Tens úr a diplomatiszt ember, egész a városi hivatalnokig; még az esküdt is tens úr; de már a szolgabíró tekintetes. Jelesebb hibridumot nem csinált a tekintetes címmel senki, mint Bihar megye vidám emlékezetben levő egykori főispánja, kinek egyszer fáklyás zenét adtak, amire ő megköszönő szónoklatot akarván tartani, e szókra nyitá ajkait: tekintetes urak; hanem amint meglátta az ablakából azt a sok szűrös embert maga előtt, egyet változtatott a címen s azt mondá: „Tekintetes emberek!”

Nemes úr, akinek armálisa³⁸ van, és az prédikátumot is visel, ami ősi leszármazását jelezi, például Ludasy Gans Mór³⁹.

Egyszerűen nemzeti úr az alsóbb gazdatiszt, kisvárosi mérnök, pusztabíró és írnok.

Vitézlő úr a jubiláns katona.

Nagy uramnak hívatnak a borbélyok, gabonakereskedők, talpaskereskedők.

Ifjú úrnak címeztetik pedig a fűszeres és rőfös szatócs, aki aztán megöszülhet, mégis mindig ifjú úr marad.

Kegyelmed a falusi bíró, kend, ami azon alul van.

Ezekhez az újabb kor még néhány célszerű titulust csatolt.

Tisztelt polgártárs! Nagyérdemű hazafi! Érdemdús lapszerkesztő! Tehetségteljes író-társunk! Nagymíveltségű úrhölgy! Lelkes honleány!

S mindezeknek helyes használatára ugyan ügyelni kell, mert akár a kisebb, akár a nagyobb címet alkalmazza az ember illetéketlenül, a megtisztelt haragját vonja magára okvetlenül.

Látjuk bizony, hogy miniszterek és hétszemélynokok lemondanak hivatalaikról; de megtartják a nagyméltóságú és méltóságos címet.

³⁷ Rektor uram. FÁBRI 1998. 213.

³⁸ Nemeslevél: nemesi címet (de birtokot nem) adományozó királyi oklevél. JSz I. 53.

³⁹ Ludasy Gans Mór (1829–1885): hírlapíró, szerkesztő, a kiegyezés után Andrássy Gyula miniszterelnöki sajtóirodájának vezetője. Nevét, amit Gansból Ludasira magyarosított, Jókai itt úgy írja, mintha az nemesi előnév (predikatum) lenne. FÁBRI 1998. 213.

De megjárta ezzel a címekben való válogatással egy Bach-korszakbeli hivatalnok, kit Bezirkskomissär⁴⁰ létére a panaszos ember egyre nagyságolt. „Én nem vagyok nagyságos, csak tekintetes.” „Már kérem szépen, mondá rá az együgyű paraszt, erre mifelénk csak azokat szoktuk tekintetes úrnak hívni, akiket megbecsülünk.”

De még szebben járt egyike a Schmerling-korszakbeli Magyarország kancellárjainak, kit a folyamodó polgártárs egyre kancellista⁴¹ úrnak címezgetett. No, no, atyafi, mondá őexcellenciája, én kancellár vagyok, nem kancellista. No, hiszen még erre is rásegítheti a jó Isten! – fohászzkodék kegyesen a paraszt. S úgy látszik, hogy a jó Isten meghallgatta a kívánságát.

A Sáros vármegyei táblabíró is szabadkozott a méltóságos cím ellen, amivel az instans⁴² paraszt illetgette, mondván: mit ér a titulus vitulus⁴³ nélkül? Mire a hízelgő paraszt azt mondá: „Meg van tebenned, uram, mind a kettő!”

S a címretartás megvan a legalsóbb rétegekig.

Mikor Talpas János uramnak elkészíti a jegyző a bizonyítványát, nagy nehezteléssel mond neki: „De már hát semmit sem tesz a nevem elébe?”

„Ugyan, mit tehetnék oda?”

„Hát legalább azt tenné oda, hogy »néhai«.”

Egy erdélyi méltóságos úrnak még az összes rendelkezésünkre álló titulusok sem voltak kielégítőek, ő rangbeli társait úgy címezte, hogy „mylord”⁴⁴. Egyszer aztán csaknem botba ütközött e címmel; egy falusi uraság, akit mylordnak címezett, ráförmedt: „Mért hí az úr engem bulldognak?” Ő persze, valahány bulldogot látott, azt mind mylordnak hitták, s azontúl semmi mylordot nem ismert.

De hát mikor még a szellem bajnokainál is kitörnek ezek a cím utáni epekedések. Nemrég azt indítványozták a magyar lapok, hogy Liszt Ferencet ki kell nevezni „zene-grófnak”. Akkor aztán az analógia kedvéért egy festőt meg kell tenni „pemzli-bárónak”, s egy íróat „lúdtoll-hercegnek”.

⁴⁰ A körzet, a kerület parancsnoka. JSz I. 89.

⁴¹ Írnok, irodai alkalmazott. JSz I. 411.

⁴² Kérvénnyel folyamodó. JSz I. 381.

⁴³ Mit ér a rang vagyon nélkül? Fábri Anna szerint Jókai itt a *vitulus* szó eredeti értelmére – fiatal marha – utal. FÁBRI 1998. 213.

⁴⁴ Uram, az angol főnemesek tiszteletteljes megszólítása. JSz II. 97.

S miért ne, ha jó ötleteiért megtehetette Balatonfüred a maga tréfa-virtuózát nemzetbárójának⁴⁵?

A képviselőházban az a szokás, hogy ott mindenki per tu van – buffetben. Némelykor eszébe is jön az embernek Széchenyi István adomája, kinek a barátságával nagyon dicsekedett egy pesti bankár: „Mi egészen frère et cochon⁴⁶ vagyunk egymással!” „Oh, igen, mondá Széchenyi, én vagyok a frère, ő meg a cochon.” Hanem benn a teremben nem járja a barátság, ott „Pincehely képviselője” felel „Nagybarom képviselőjének” per tisztelt előttem szóló úr, ha mindjárt testvérek volnának is, s ha meg a kaszinóban jönnek össze, már nem tudnak semmit a tegezésről. Ezért újabb időben az a címezés lett felkapva az országgyűlésen, hogy ifjú, öreg mind bátyámnak hívja egymást. Eleinte furcsa, hanem aztán megszokja az ember. Különben az alföldön régen szokásban van, s pótolja az „uram” címet. Az „úr” és „uram” közt nagy különbség van, mit megmagyarázott Arányi professzor a kis diáknak, kit előfogott az utcán, hogy mit visz? „Bort viszek Aszályi úrnak.” „Mondjad, fiam, Aszályi uramnak, mert csak neked urad az, és senkinek másnak.” Ezért az erdélyi krónikaírók együtt is használják mind a két címet, ahol nagyon meg akarnak valakit tisztelni: „úr uram”. A képviselők címei tehát a következők: Te a buffetben, tisztelt előttem szóló a házban, bátyám a klubban, tisztelt honatyám, ha valami kollektárra⁴⁷ kell aláírni. Ha pedig a miniszterelnökhöz híják ebédre, a meghívón nagyságos úr a címe. De hát mi joga van te nagyságos úr? főrmed rám a szomszédom, aki ezt a címet látja. „Vannak rá igényeim. Először is most választottak meg tiszteletbeli zsidónak.”⁴⁸ Elég volt neki; nem kívánta a többi indokokat.

Nemes faj vagyunk, valljuk meg az igazat. Demokraták vagyunk csak a nálunknál magasabbakkal szemközt: arról pedig ki tehet, ha minden emberre nézve van még egy másik ember, akivel szemközt arisztokrata legyen.

⁴⁵ Jókai Balatonfüred jellegzetes, a fürdőközönségen élösködő alakjára utalt, aki következetesen úgy írta le a nevét, hogy Br. Zaynak olvashatták. FÁBRI 1998. 213. Lásd még Bizayról: KATONA 2002.

⁴⁶ Jóbarátok. Szó szerint: fivér és disznó, a francia szólás értelme: együtt őrizték a disznókat. FÁBRI 1998. 213.

⁴⁷ Gyűjtőív. JSz. I. 444.

⁴⁸ Jókai arra utal, hogy 1867-ben a pesti Concordia izraelita jótékonyági egyesület tiszteletbeli zsidónak választotta. FÁBRI 1998. 213.

Már mint nemzet büszkék vagyunk. Aminő mellékneveket a tótnak, a németnek, az oláhnak adunk, az minden egyéb, csak nem hízelkedés. 1848. március 15-én mondta Tisza Kálmánnak a házmestere azt a nevezetes észrevételt, hogy „Heute hab’ ich zum erstenmal gehört Német ohne hunczut”⁴⁹. Ez persze régen volt, s azóta a vélemények gyakran változtak; a nóta is azt mondja, hogy süvegelje meg a magyart mind a német, mind az oláh, mind a tót! Egy jó öreg táblabírónak volt az a szavajárása hajdan, hogy „Szolgáljon bennünket a német!” Ugyanazt 49-ben a haditörvényszék elítélte, s aztán, mint maga mondá, hét esztendeig úgy szolgálta a német, hogy még az ajtaját is az csukta be utána, azóta nem kívánja többé ezt a tisztességet.

Az „óh nép” maga is nagy arisztokrata, ahol magánál kisebbet talál. Az egész telkes gazda mésalliance-nak⁵⁰ tekinti, ha leánya fertálytelkeshez megy férjhez; a debreceni cívispolgár nem vegyül össze a kékbeli emberrel⁵¹; világszerte tudja van, mily áthághatlan sorompó létezik a tanyás gazda és a gányó között, mily magas lény a pógár a pugris⁵² emberhez hasonlítva, mily megvetett embervakarc a duhaj a redemtus⁵³ szeme előtt.

A botbüntetés eltörlése fölötti vitában egy hatalmas szövetséges jelentkezett a méltóság felsőháznak; ezek a csikós- és gulyás-gazdák voltak, akik lehetetlennek tarták megélhetni ebben az országban, ha nekik a bojtárjaikat nem szabad többé megcsapatni.

Még a koldusok közt is van arisztokrácia: – „Mit? szól sérteten a vak koldus feleségéhez, mikor megtudja, hogy a leányát egy szánta koldus kéri nőül. – Hogy meri a szemét felemelni hozzá?” Természetesen a vak koldus leányára csak vak koldusnak szabad a szemét vetni: ez a rangjához illő parti.

Sőt, még a rabok között is van rang és előkelő világ: a szegedi vár foglyai között a magasabb bűnökkel vádlottak hidalgói büszkeséggel tekintenek alá az apró-cseprő orgazda népre, csirkefogóra, kapcabetyárra, s sértett önérzettel tagadnak meg minden közösséget az ilyen alsóbbbrangú tolvajokkal, s valamennyi között Rózsa

⁴⁹ „Azt a szót, hogy német, ma hallottam először ’huncut’ nélkül.” FÁBRI 1998. 214.

⁵⁰ Rangon alulival kötött házasság. JSz II. 74.

⁵¹ Ünneplőként kék posztóból készült ruhát viselő egyszerű ember. JSz. I. 425. és FÁBRI 1998. 214. mesterember jelentéssel.

⁵² Közönséges ember. JSz. II. 216.

⁵³ Az a jász, illetve kun, aki az elzálogosított jász-kun terület kiváltásához 1745-ben pénzzel hozzájárult, és az ő leszármazottai. FÁBRI 1998. 214.

Sándor mint tolvajok hercege hordja fenn a fejét, s méltóságának öntudatát a törvényszékkal és vizsgálóbírákkal is tudja éreztetni. Ezt nem lehet másként kivallatni, mintha a bíró bort hozat, leül vele, koccint vele, s aztán diskurálva kikérdezi.

Mentül feljebb, természetesen annál jobban emelkedik a nemes öntudat. Minden osztálynak vannak brahminjai és páriái.⁵⁴ Az uradalmi fiskális előtt a lóto-futó ügyvédnek tyúkprókátor a neve; a nagykereskedő előtt a Kurzwaarenhändler⁵⁵ csak Pinkerljud⁵⁶; a pénzbarók, pénzkirályok előtt a coulissier⁵⁷ neve „Lump”, mire ez azt feleli, hogy „Sie sind auch noch kein Papier”⁵⁸; a hírhedett műtőorvos előtt a járási orvos csak chirurgus⁵⁹; míg legfenn az előkelő körökben, a kékvérűek kínai falán belül elszámlálhatatlan a rangfokozat, a régi nemestől az újdonsültig, a zászlósúrtól, az aranygyapjú, aransarkantyú, aranykulcs, a Szent István, Lipót s vaskorona stb. rendek lovagjaitól elkezdve azokig az eltűrt lényekig, akiknek a mágnásból csak egy fertály jutott, s néhányról az a vélemény, hogy azt a fertályt is térden alul kapta ki.

Sehol pedig oly arisztokratikus ragyogásban nem tündöklünk, mint a demokratikus alapokon nyugvó országgyűlésen. Ott vannak először a vezérszónokok, akik midőn felállnak, a házban senkinek pisszenni nem szabad, az elnök egyik kezével a harangot húzza, másikkal a galvanizáló csengettyűt hangoztatja a buffetben ácsorgók beidézésére. Közbekiáltások nem tűretnek; személyes ügyek rögtön rendreutasíttatnak. Beszédjük ciceróval⁶⁰ nyomatik a lapban. Ezek az országgyűlés brahminjai. Egy fokkal alább következő szónokok, akiknek félórát szabad beszélni, de a beszéd alatt a szomszédoknak szabad a buffetbe kiszökni. Beszédjük úgyis megjelenik a lapban, de csak kis betűkkel, ott majd elolvassuk. Ezek az országgyűlés ksetriái⁶¹. Azután következik az a szónok, aki azon kezdi,

⁵⁴ Kivételezettjei és kitaszítottjai. (A brahminok: a brahmanisták első kasztjához tartozók, eredetileg: tudósok, papok; páriák: a legalsó kaszthoz tartozók.) Fábri 1998. 214.

⁵⁵ Rövidáru-kereskedő, házaló. JSz. I. 475.

⁵⁶ A rövidáru-kereskedő lenéző megnevezése a nagykereskedőtől. JSz II. 180.

⁵⁷ Tőzsdei alkusz. FÁBRI 1998. 214.

⁵⁸ Szintén nincs papírja, mármint a származásáról, rangjáról. A Jókai-szótár erre vonatkozó magyarázata: „ezek még csak nem is papírok”. JSz II. 281.

⁵⁹ Lekicsinylőn: sebész JSz I. 131.

⁶⁰ Nagy méretű, 12 pont nagyságú nyomdai betű. JSz I. 132.

⁶¹ Az indiai kasztrendszer második legelőkelőbb osztályába, a harcosok rendjébe tartozó személy. JSz I. 470.

hogy „rövid leszek”, s aztán akár szabad, akár nem, elmondja végig; a ház lármáz, nem hallgat oda, végül a gyorsíróknak odaadja maga írásban, mit beszélt. De már ez csak kivonatban közöltetik a referádák⁶² közt. Ezek az országgyűlés szutrái⁶³. Azután következnek a szónokok, akiknek megszólalása előtt minden hangváltozaton keresztül hangzik az ominózus biztatás: „Eláll!”, míg le nem ül; ezek az országgyűlés páriái. Végre azok a derék, nagyrabecsülendő egyéniségek, akiknek nem hallani egyéb szavát, mint „igen” és „nem”. Ezek az országgyűlés mamelukjai. Íme, az egész indus hierarchia itt van.

És milyen hiábavalóság mindez a hiú tetszelgés, amivel magunkat megkülönböztetjük – a katona előtt.

Tudjuk jól, hogy a katona előtt mindenki, aki nem katona, az csak paraszt! Vagy magasabb műnyelven: „So ein verfluchter Civilist.”⁶⁴

Régi adoma, de éppen ide illő, ahogy aztán a katonai rangfokozatot felállítja a huszár.

Legelső a világon az úr Isten. Azután jön a huszár. Azután jön a huszárnak a lova. Azután jön a semmi. Azután jön még egyszer semmi. – Azután jön a baka. – Képzeltetni, hogy hol jövünk már most mi, többi parasztok?

Annyit tudok, hogy azok a parasztok, akikhez én tartozom, az írók, azok legutoljára jönnek. A poéta! A skribler! A firkász! Ugyan, ki ne érezné magát ezzel szemközt hercegnek?

Emlékezünk rá, hogy egyszer Dessewffy Aurél⁶⁵ még Eötvösnek is azt vetette szemére mint lesújtó invektívát,⁶⁶ hogy hiszen regényíró! Mire aztán Eötvös azt válaszolta neki, hogy a regényírás összefér annyira a politikával, mint a pálinkafőzés, amivel Dessewffy éppen akkor foglalkozott.

De azért ne tessék azt hinni, hogy ez a legutolsó, legelnyomottabb osztály szűkölködik arisztokrácia nélkül. Még Kína sincs jobban ellátva! A mandarin rangot foglalják el az akadé-

⁶² Beszámolók. BAKOS 1976. 716.

⁶³ Szanszkrit nyelvű, tanító jellegű vallásfilozófiai könyv, elbeszélés. JSz II. 338., illetve FÁBRI 1998. 214.: a szanszkrit irodalom egyik műfaja, rövidre szabott oktató mondanéjak, amelyek kommentárok nélkül érthetetlenek.

⁶⁴ „Micsoda átkozott civil.” FÁBRI 1998. 214.

⁶⁵ A reformkori konzervatívok vezéralakja volt. FÁBRI 1998. 214.

⁶⁶ Éles támadás, kirohanás. JSz I. 385.

mikusok, kik közül a finnisták előkelőbbeknek tartják magukat, mint az orientalisták, s mind a ketten mélyen maguk alatt látják a belletristákat⁶⁷. S még jó, ha látják. Legközelebb az akadémiai díszlakomán egy rendes tag azt kérdezé a szomszédjától: vajon ki légyen amaz ismeretlen fiatalember, aki most poharat emelt? Amaz ismeretlen fiatalember én voltam.

Azután következnek a levelező tagok; ezeknek szabad beszélni, de szavazatuk nincs, s pezsztőt sem kapnak az elnöki ebéden. Azután emelkednek ki a Kisfaludy-társaság tagjai, büszke önérzettel a kívül rekedt tollviselők fölött.

Végre a hírlapírók, akiknek a féken tartására egy külön törvényt kellett alkotni az országgyűlésnek. Permanens statáriumot. Ezen partizánok rangfokozata ismét eloszlik a nagy lepedőlapok zsurnalisztáira, alább jönnek a hetilapok szerkesztői, azután a vidéki lapok; és végül a glebae adstricti,⁶⁸ a vidéki levelezők misera plebs contribuense⁶⁹.

És ezek mind rettenetes büszke emberek! Kik per „Mi” beszélnek a közönséggel, mint őfelsége a király!

És mindannyi fölött áll, mind valamennyinek ura és réme: a kritikus; aki elítél, megkegyelmez és lenyagak; egy személyben: bíró, király és hóhér.

Ez a szellem arisztokráciája!

S most következik az, ami előtt minden demokratikus elv meghíusul: a szépség arisztokráciája.

Már Sándor cár azt mondta Magyarországról, mikor itt átutazott, hogy ez egy ország tele királynékkal.

Oh, be igazat mondott! Jaj, de értenek az uralkodáshoz!

És méltán. Ez az egyedüli nemesség, melyet semmi éghajlat alatt senki kétségbe nem von.

Arisztokrácia, melynek nem kell korona, inkább ő oszt koronákat.

A költők az emberi nem szebbik felének, a bölcsészek az emberi nem jobbik felének nevezik őket.

A férfinem harcol és sebeket oszt, a nőnem gyógyít és ápol.

⁶⁷ A szépirodalom művelője, szépíró. JSz I. 84.

⁶⁸ Röghöz kötöttek. JSz I. 309.

⁶⁹ A szerencsétlen adózó nép. A 18. század közepe óta elterjedt kifejezés, amely részvétre int a jobbagyság sorsát illetően. FÁBRI 1998. 214.

A férfi a haragban nagy, a nő a szeretetben.

A férfinem keresi a dicsőséget, a nő szerzi a boldogságot. Melyik szerez jobbat?

A férfiaké a kenyéririgység, a nőké a szánalom. A nő megosztja kenyerét az éhezővel.

A síró gyermek, kit atyja elhagyott, a férfinem elleni élő vád; a nőnem felkarolja a vádló nyomort, hogy kiengesztelje a más vétét.

A férfi meg tud hazájáért halni; de a nő tud érte élni. Női hazaárulót Magyarország története fel nem mutat.

A férfi hős a küzdelemben; a nő hős a szenvedésben.

Az egész világ rangunk szerint becsül fel bennünket, csupán a nők ítélnék meg bennünket szívünk és lelkünk becse szerint.

Ők bírják, ők osztják azt a nemességet, mely örökkön örökké fenn fog állani, amíg nemes szíveknek értéke lesz köznapi sivár lelkék fölött.

Hanem mi még ezzel az uralkodó szép nemmel szemközt sem mondtunk le arisztokratikus hajlamainkról.

Őseink, a nemes urak, gavalléros nagylelkűséggel megadták a szavazatjogot a magyar asszonynak, ha özveggyé lett, mi pedig, a demokrácia nemzedéke, egész mezítlábos őszinteséggel kitiltjuk a nőket még a tisztességes kenyérkereseti pályákról is. A politikához pedig ne szóljon a szépnem. Ez a mi demokratikus nézetünk.

Azt megengedjük nekik, hogy angyalok legyenek; de hogy emberek legyenek, azt nem.

Amerikában ez persze hogy másként van, ott a nőnek joga van minden pályán helytállani, ahol ésszel, ügyességgel versenyezhetni a férfinemmel; de hát mit értenek ahhoz az amerikaiak, akiknél a demokráciát úgy értelmezik, hogy megválasztanak egy szabómestert az ország elnökének, s miután az három esztendeig a világ leghatalmasabb birodalmának ura volt, a harmadik év leteltével megint leteszi hatalmát, visszamegy szabóműhelyébe, s varrja egykori hadserege számára a köpönyeget. Fi donc!⁷⁰ Ennyire mi nem sülyedhetünk.

De az Isten előtt tán csak demokraták vagyunk?

Mínő kérdés? Magasabb köreink számára francia hitszónokokat hozatunk Pestre nagybőjti prédikációkat tartani, akik délben prédikálnak, mikor a filiszter eszik, és olyan nyelven, amilyenből a filiszter nem eszik.

⁷⁰ Pfüj, piha: a felháborodás, nemtetszés kifejezésére. JSz I. 274.

De ha már sem a hölgyek előtt, sem az Isten előtt nem vagyunk demokraták, a pénzvilág előtt csak azok vagyunk? A pénz csak nem ismer rangot?

Dehogynem. Ahány iparvállalatot megindítunk, annak az élére vagy egy híres országgyűlési szónok, vagy egy fényes nevű mágnás, vagy egy hírhedt tábornok szükséges. Nem azt nézzük, hogy aki szappant meg téglát akar gyártani, értsen hozzá, hanem, hogy nagy ember legyen, s az aztán persze olyan téglát gyárt, mint a szappan, s olyan szappant, mint a téglá; ha gyertyát készít, a gyertyái ugyan nem égnek, hanem részvényesei igen, s ha gépeket gyárt, azokat utoljára is a minisztériumnak kell kirántani a sárból.

Egyetlenegy magyar demokratát ismertem életemben, az volt az Irinyi Józsi. Ez annyira demokrata volt, hogy Deákot csak Ferkónak, Széchényit csak Pistának nevezte. Egyszer kérdi tőle Deák Ferenc, mit adnak ma a színházban? Ő felel rá: Hunyadi Lacit. – Ugye, mondá Deák, annak a Hunyadi Mukinak a fiát, aki ország kormányzója volt ötödik Laci idejében?

Azóta nem született demokratánk.

Valljuk meg az igazat, bizony arisztokrata nép vagyunk mi. Ebben van a fő virtusunk. Régen vigasztalom én magamat azzal, mikor nemzetem sorsa fölött elgondolkozom, hogy minden népet teremtett az Isten valami célra: az angolt azért, hogy lássa el varrótűvel az egész világot, a franciát azért, hogy Európa el ne aludjék, az olaszt azért, hogy énekeljen, a németet azért, hogy dolgozzék; egyedül a magyart teremtette azért, hogy benne gyönyörködjék. Nyugodjunk meg ez öntudatban, s fogadjuk el a titulusunkat.

Arra pedig bárkivel, bármekkora fogadásra késznek ajánlkozom, hogy esztendő ilyenkorra minden ember demokrata fog lenni Magyarországon. – Akkor kezdődnek el az új képviselő-választási mozgalmak. Akkor tessék majd bennünket megnézni.

Jókai Mór meglátogatja a Herendi Porcelánmanufaktúrát

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Herend és a herendi porcelán híret már a gyermek Jókai is ismerhette, hiszen szülővárosában, Komáromban több család tulajdonában is volt a gyár remekeiből herendi porcelán. Amiről biztosan tudunk, az éppen egy leendő Jókai-hős, Timár Mihály esete, azaz Domonkos Jánosé. Eötvös Károly határozottan állította,¹ hogy ez a dúsgazdag, milliomos komáromi gabonakereskedő az arany ember modellje. Részletes leírást ad a vagyonáról, a hajóiról, raktáiról, a komáromi pincéjében lévő 32.000 palack tokaji borról és a többiről. Amit nem tudhatott, hogy a birtokában már herendi porcelán is volt – nem is akármilyen –, aminek beszerzését akkor valóban csak a gazdag emberek tehették meg.

Komáromban 1936-ban nagyszabású Jókai-kiállítást rendeztek, amelyre minden, az író szülővárosában fellelhető emléktárgyat összehordtak. A korabeli beszámoló szerint: „Néhány hónappal ezelőtt nyílt meg ez a Jókai-szoba a Jókai Közművelődési és Múzeum-Egyesület székházának első emeletén. A nagy költő életének sok-sok, részben ismeretlen emlékét mentette meg az utókor számára”.² Egy részletező riport még tovább sorolja a kiállított relikviákat: „...egy fiókos szekrényen Laborfalvy Róza tükre alatt Jókai anyjának rokkája, szemben egy rézből készült lyukas, parázssal használt hasmelegítő, egy öreg szekrény és előtte egy kopott karosszék, az író utolsó széke, a szekrényben porcellánszervizek, legfelül Domonkos János teás-készlete. Gyönyörű herendi munka, dúsan aranyozva. Ma is feltűnést keltene akármelyik kiállításon. Szinte eltűnnek mellette az író egyszerű kávé és teás findzsái.”³

Herend varázslata alól a későbbiekben sem Jókai Mór, sem a Jókai család nem vonhatta ki magát. Idősb Fischer Mór (1799–1880), a herendi porcelángyár felvirágoztatója ugyanakkor felismerte Balatonfüred vonzását is, arra gondolva, hogy az ott alakuló idegenforgalom remélhetően a gyár termékeinek értékesítésé-

¹ EÖTVÖS 1906. 233–247.

² *Hiradó*, 1936. szept. 13. Paál Jób: Lebontják az „Aranyember” komáromi kuriáját. 9.

³ *Komáromi Lapok*, 1936. szept. 12. Paál Jób vasárnapi riportja: Bolyongás a nemrég megnyílt „Jókai szoba” vitrinjeinek emlékei között. 4.

1.) Laborfalvi Róza
(Barabás Miklós litográfiája, 1848)

sére is hatással lehet. A fürdőtelepen volt egy kisebb ajándék- vagy emléktárgybolt, ahol fürdőpoharakat lehetett vásárolni, elképzelhető, hogy itt is előfordultak kisebb herendi dísz tárgyak, illetve használati tárgyak.

Az viszont biztos, hogy azt 1860-as évek elején elkészült az egyik legrepresentatívabb ide kapcsolódó herendi együttes, a nevezetes füredi kávékészlet.⁴ Egy kettesben eltöltött meghitt kávézást szolgált: csészék, kannák, cukortartó és a tálca. Ezeken jól felismerhetők Füred emblematisztikus épületei, a keletkezés dátumát pedig azok megléte, illetve a többi épület hiánya alapján lehet nagyjából megállapítani. Az mindenesetre vitathatatlan, hogy a manufaktúra

korai éveinek legszebb és legjobb munkái közé tartozik.

Jókainak magának is volt egy személyes herendi tárgya, azaz egy olyan emlék, amely korán jelezte népszerűségét, kedveltségét. Csak is ezzel lehet magyarázni, hogy 1861 táján olvasóitól kapott egy díszes, szép, színes kakasfigurát. Ugyanis ekkor már szerte az országban ismerték és szerették Kakas Mártont, ezt a nagyhangú, piros tarajú, csipkelődő „kakast”, akinek neve alatt rendszeresen jelentek meg írások mindenféle negatív jelenségről, eseményről, igen harsány stílusban. De azt is hamar megtudták a magyar olvasók, hogy e csibész kakas

⁴ A tárgy az Iparművészeti Múzeum féltett kincse, képe és leírása megtekinthető a *Jókai 200 szabadon* című internetes oldalon, ahol a nagytítások révén elmerülhetünk az ábrázolások szépségében is. <https://mnmk.hu/jokai200/herendi-kaveskeszlet-a-balaton-latkepevel-fured-es-tihany-nevezetes-epuleteivel> (A letöltés ideje: 2025. júl. 29.)

mögött valójában Jókai rejtőzködik. Sok mindent elmondathatott így Jókai ezzel a csintalan baromfival anélkül, hogy bárki megsértődött volna.

2.) Herendi porcelán kakas, ajándék Jókai Mórnak („Kakas VH mintával. Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt.” Fotó: Tamás Ákos)

Huray-villában. (Huray István, a fürdő orvosa Laborfalvi Róza féltestvérének, Benke Jozefának a férje volt.)

A beköltözés után nem sokkal azonban elindultak Herendre. Ennek történetét jól ismerjük: Váli Mari (Jókai nővérének, Eszternek a lánya) emlékiratában dátum nélkül, de alapos részletességgel szerepel a látogatás leírása.⁵ Ugyanakkor *A Hon* című lap egy 1871-es cikke is elbeszéli e látogatást, ám a két szöveg tartalma csak részben egyezik.⁶ Úgy vélhetjük, hogy a szemtanú Váli Marit nem kötötték a terjedelmi korlátok, s kicsit kiszínezve, irodalmiasítva örököltette meg az eseményt.

Az újság, amelynek Jókai volt a főszerkesztője, így közölte a herendi utazás tényeit: „Hazai iparvállalataink közül kevés részesül oly általános s oly érdemlett elismerésben a külföld részéről is, mint a Fischer Mór által alapított herendi porcellángyár, melyet évenként számosan látogatnak meg. B.-Füreden időző Jókaink is, a lapok által több ízben említett gyöngéledésből teljesen fölüdülván, e hó 6-án átrándult a pár órányira fekvő Herendre, nejével együtt, s szorosan családi köréből álló kis társasággal. A gyártulajdonosok előre értesülván e látogatásról, lobogókkal ékíték a gyárepület homlokzatát, s Fischer Leo – a hét fivér legidősbike – üdvözlő szónoklattal fogadta az érkező vendéget. Jókaiék figyelmesen végig

⁵ VÁLI 1955. 296–302. Az itt következő idézetek más jelölés híján innen származnak.

⁶ *A Hon*, 1871. szept. 12. Esti kiadás. Különfélék. 2. A teljes beszámolót több más lap is átveszi.

nézték a híres műintézet minden osztályát, elkezdve az anyagpraeparáló malomtól és a kemenczéktől – hol minden egyes porcellándarab külön cseréptokba van zárva az égetés ideje alatt, nehogy a roppant magas fokú hőség közvetlenül érje – a festő-teremig. E teremben egész művészetté emelik a másolást, s oly hajszálnyi pontossággal utánozzák a khinai, japán, sèvres-i és meissen-i mintákat, hogy midőn a kész tárgyak kiállítási termében együtt látjuk a mintát s a honi gyártmányt, teljes lehetlenség azokat egymástól megkülönböztetni. Legkitűnőbb tárgya a kiállítási teremnek egy áttört művű, négy láb magas khinai váza, mellyel a gyár az 1869-ki párisi világtárlaton arany érmet nyert. Föltűnő a léget és vizet ábrázoló vázapár is. Érdekes volt látni a budai királyi udvar számára éppen most bevezetett készletet. A hártyafinomságú fehér porcellán egyetlen díszítése a széleken körülfutó keskeny babér-guirlande, s a magyar korona az uralkodó nevének monogrammjára fölött. A gyár áttekintése után a vendégekre pompás villás-reggeli várt, melynek végeztével Szent Gál helység előjárói, a reform. lelkész elnöke alatt, tisztelegtek a kitűnő írónál. Végre távozás előtt a tulajdonosok pompás íróeszközzel lepték meg az írókat, s gyönyörű ivópohárral a művésznőt.”

Váli Mari külön fejezetet szentelt a herendi látogatás történetének. Alapvetően megegyezik az időpont, Jókai betegségéről beszél, ami után sor került a kirándulásra. Nála viszont ez a betegség egy egyszerű meghűlés, csak egy „grippe”, ami alig pár napig kötötte Jókait az ágyhoz. Váli Mari nem utazott el Füredre, családi tragédiái miatt (férje és gyereke haltak meg 1862-ben) többet nem akart oda menni, ott ugyanis sok szomorú élmény jutott volna eszébe. Így az édesanyja, Eszter utazott helyette, s tudatta, nincs semmi baja Jókainak. Édesanyja ráadásul először látta a füredi villát, és rendkívüli módon tetszett neki mindaz, akit a fürdőhelyen tapasztalt. Így örömmel vette Jókainak azt a kérését, hogy menjenek Herendre kirándulni, sőt megkérte Marit, hogy Pápáról jöjjön el Herendre, ott találkozzanak, s nézzék meg a porcelángyárat, és egyúttal hozza el a kisöccsét, Móricot is. Ez a Mórcka, ahogyan említik, Jókai másik testvérének, Károly bátyjának a legkisebb gyereke volt, 1859-ben született. (Váli Mari ekkor Pápán lakott szüleivel, Jókay Eszterrel és Váli Ferencsel).

Kora reggel érkeztek a Bakonyon át. Jókaiék már ott voltak, s Laborfalvi Róza meg is fedtte őket a késlekedés miatt, ami a mindig érzékeny Váli Marinak nemigen tetszett. Fischerék nagy lelkesedéssel fogadták őket, s magyar módra, mielőtt bármit megnéztek volna, enniük kellett. „Lunc-höz pompásan terített asztal mellé kellett ülnünk, mielőtt a gyár átnézésre vezettek volna bennünket.” Természetesen porcelánnal terítették, s az asztalfőn ott ült Fischer Mór édesanyja, „a kilencvenéves matróna”, akivel a család olyan tisztelettel bánt, „mintha valami uralkodónővel lett volna dolguk”.

Már ebben a pillanatban sikere volt a porcelánnak. Jókai azonnal rendelt

egy készletet abból a díszes szervizből, amellyel reggeliztek. Ezután indultak a gyár megtekintésére. Minden rendkívül érdekes volt. Fiatal sváb festőlányokat láttak, akik a mesterek irányításával rajzolták meg a finom mintákat valami egészen nagyszerű tehetséggel. Majd átmentek a mintázóműhelybe, ahol éppen kínai mintájú óriási vázákat készítettek, amelyek nemcsak hatalmasak, de könnyűek is voltak, biztatta is őket Fischer úr: „Emeljék csak meg, milyen pehelykönnyű ez a nagy darab herendi porcelán!” Másutt igen érdekes formájú halastálakat festettek, amelyek a tulajdonos szerint rendkívül kapósak Európa-szerte. Akkor készült a „bécsi császári asztal” számára egy hófehér készlet rozmaringvirág-mintákkal és császári címerrel díszítve. Végül megtekintették a készáruraktárat, ahol vásárolni akart Jókai Mór.

Alaposan be is vásárolt. Rózának vett egy félgömb alakú csemegekosárákat, Etelka nővérenek ékszerszekrényt, Váli Ferencnek egy íróasztalra szánt kis gyertyatartót, Marinak pedig egy „ezüstös virágú, kidönthetetlen tintatartót”.⁷

A látogatás nem múlt el konfliktus nélkül. Laborfalvi Rózának mindezek mellett megtetszett egy rendkívül szép teáscsésze, amelynek a legfőbb dísz egy pásztorjelenet volt. Jókai készséggel beleegyezett a vásárlásba, ám kiderült, hogy a csésze önmagában 300 forintba került. Ez gyári szempont volt: a herendi nemcsak szép, de drága is, akkor van értéke. Jókai ezt már sokallta, mire Laborfalvi Róza megsértődött: „Az én kedvemért ne keverd magadat nagy kiadásba, mikor úgylis olyan sok holmit kellett vásárolnod a família számára! – mondta csípősen”.

Fischer Mór azonban profi üzletember volt a javából, tudta, hogyan kell bántani a legjobb és leghíresebb vevőivel. Még az év őszén, a sváb-hegyi szüret idején, meglehetősen rossz, esős időben megjelent Jókaiéknál. Laborfalvi Róza először nem ismerte meg az öreg urat, aki a zsebéből elővett egy szép kis csomagot, s kibontva ott volt az a csésze, amely annyira tetszett Rózának. „A múlt nyári megtisztelő herendi látogatás emlékére óhajtottam valami kis ajándékkal kedveskedni” – mondta, s átnyújtotta a teljesen meglepett vagy meglepett színésznőnek az ultramarinkék csészét.

Jókai is előkerült a ház valamelyik szobájából, s ahogyan illik, meg is kérdezte, ugyan mivel viszonzozhatná ezt a nagyvonalú gesztust. Fischer Mór tudta, mit kell válaszolni: „Uram, az én családom soha el nem feleli azt a napot, mikor Jókai Mórt vendégül láthatta szegény asztala mellett! Ezen látogatást büszkén fogják emlegetni még dédunokáim is! Kis ajándékunkkal azt óhajtjuk elérni, hogy nagyságotok is jól emlékezzenek meg arról a napról.”

⁷ Fennmaradt a Jókai-rendelés a gyár iratanyagában: MNL VeML XI.46.a. 6. kötet. 1871. szeptember. Az adatot Szüts István Gergelynek köszönöm.

3.) Herendi kávékészlet 1860 körül (MNMKK Iparművészeti Múzeum, Jókai200: 200jokai.hu)

Jókai mindezekről függetlenül már korábbról is ismerte Fischer Mórt és a manufaktúra hírét. Herend ekkor már első nagy sikereit aratta, az ötvenes években sorra nyerte a díjakat a hazai iparműkiállításokon, megrendelői között az arisztokrácia éppúgy jelen volt, mint a tehetős hazai polgárság. Szerepelt több világkiállításon, s rendszerint díjakkal érkezett haza. Fischer Mór tehetséges és ügyes vállalkozóként ragaszkodott elképzeléséhez: csak a legjobb minőséget adni a legjobb vevőknek. Nem akart tömeggyártásra átállni, az európai kiválóságokat akarta folyamatosan megtartani, s versenyre kelt az osztrák, német s francia porcelánokkal.

Amellett részt vett a hazai politikai életben is, legalábbis a maga szintjén, és ami az erejéből tellett. Így került Jókaival is kapcsolatba, akinek pápai politikai kapcsolataival akart segíteni. Egész pontosan az 1869-es parlamenti választások idején, amikor a balközép párti (Jókai pártja ez) pápai jelöltet támogatta, mintegy követve Jókai intencióit. Jókai ezt írta levelében Pápára sógorának, Vályi Ferencnek, e derék tanárnak: „Ma itt volt nálunk Fischer úr, az öreg Herendről, s azt mondta, hogy a pápai zsidó polgárság megnyerhető Horn számára. Akkor a diadal biztosítva lenne.”⁸ Nem lett, Horn Ede megbukott a választáson! A pápai képviselő-választáson a balközép párti Horn Edét legyőzte a Deák-párti

⁸ Levele Vályi Ferencnek. Buda, 1869. szept. 14. In: Jókai levelezés II. 265. Ezek szerint a találkozás a Sváb-hegyen lehetett.

jelölt, Trefort Ágoston. A sajtó hetekig foglalkozott a választással, azokkal a manőverekkel, amelyekkel Horn Edé szavazóit elriasztották, s amelyek minimális győzelmet hoztak Trefort Ágostonnak.⁹ Jókai elkísérte ide is, végig Horn mellett korteskedett, bízott abban, hogy az ő ajánlása segít a győzelemben. „Horn (...) egy ember karján ment oda, ki őt elvtársainak egyszerűen bemutassa; de az az ember – Jókai.”¹⁰

A pápai zsidóság szinte teljes létszámban, ahogyan Fischer Mór jelezte Jókainak, Horn Edére szavazott. Egy későbbi visszaemlékező a vereség utáni rosszkedvű társaság hangulatát is megörökítette, így írván: „Este Jókai sógoránál, a pápai kollégium rektoránál gyűltünk össze estebédre. Képzeltető, milyen nyomott volt a hangulat. Jókai nagyon levert volt és egészen kikelt magából. Nővére, a nagyeszű Jókai Eszter, Váczy rektor felesége, alig tudta őt megnyugtatni,

4.) Fischer Mór szobra a manufaktúra udvarában (Hanzély Jenő alkotása, 1976. Fotó: Tamás Ákos)

csak mikor jóságos kezét a költő forró homlokára tette, le kissé csendesedett.”¹¹

Bizonyos legendák szerint – amelyeknek egyik forrása maga Mikszáth – ez a választási vereség sok pénzébe került Jókainak. Ugyanis a pápai választást szervező Vályi Ferencnek összesen mintegy ötezer forintnyi kiadása volt, amit a bukás után ki kellett fizetni, de nem volt pénze. Szokás szerint Jókai átvállalta, s váltók segítségével megszerezte a pénzt. Így viszont szüksége volt újabb és gyors bevételre, s állítólag ennek a tempójában írta meg 1870-ben három hónap alatt *Az arany embert*. A könyvből származó jövedelme hamar betöltötte az üres kaszát.¹²

Ez a herendi kapcsolat a továbbiakban is élt, Jókait és Fischer Mórt szívélyes kapcsolat fűzte egymáshoz. Így 1873-ban, amikor Jókai váratlanul nagy és emelkedett hangulatban az ezüstla-

⁹ Például: *A Hon*, 1869. szept. 18., szept. 28., okt. 1., okt. 5.

¹⁰ *A Hon*, 1869. okt. 1. KUNSÁGI: A pápai követválasztás előtt. 1.

¹¹ *Az Ujság*, 1912. dec. 29. SONNENFELD Zsigmond: Horn Edéről. 35. A választásról s annak kellemetlen anyagi következményeiről: HEGEDŰS 1927. 255–256.

¹² MIKSZÁTH 1907. II. 88–89.

kodalmát ünnepelte Balatonfüreden (szerényebb családi ünnepet akart, de országos esemény vált belőle), Fischer Mór is megjelent a Jókai-villában. Szinte valamennyi fővárosi és vidéki lap beszámolt e családi eseményről, de hát az ekkor már a sikerei csúcán álló Jókai valóban méltó volt az országos figyelemre. Fischer úr is bekopog tehát az illusztris társasághoz: ott a leendő villaszomszéd Vaszary Kolos, aki ekkor még a győri gimnázium igazgatója, de gyakori füredi vendég, a már említett Huray doktor, a pápai kollégium neves tanára, illetve Jókai diákkori pedagógusa, Tarczy Lajos. A lapok beszámolója így szólt:

„A Jókai-pár ezüstitakodalmá alkalmából, mint a »Hon«-ban olvassuk, az ország minden vidékéről érkezett tisztelgéseken és üdvözlő táviratokon kívül, szép emléket is kapott. Nevezetesen a »Hon« munkatársai egy ezüst serleggel kedveskedtek alkalmi felirattal. Fischer Mór Herendről egy remek áttört művű gyümölcstartóval emlékezett meg s maga Jókai egy szép ezüst-csatos nagy albummal lepte meg nejét. Az album előlapján szép ezüst koszorúban neveiknek kezdő betűik, a koszorú szalagján pedig az 1848-iki és 1873. augusztus 29-iki kelet olvasható. A szép ezüst díszítmény Szurmák pesti aranyműves munkája. A balatonfüredi hölgyek, élükön b. Sennyeyné, e napra díszbokrétákkal s az idény legszebb gyümölcseivel áraszták el Jókainét, míg a fürdőigazgató Jókairól emlékezett meg, drága jó borokkal.”¹³

Nincs okunk feltételezni, hogy e gesztus mögött csak üzleti szándék állt volna, hiszen jól ismerték egymást, s a tisztelet hozta ide Fischer urat, de tán megfordulhatott a fejében, hogy ennek az eseménynek jó sajtóvisszhangja is lehet, ami nagyszerű reklám a manufaktúra számára.

Így is történt. A Herendi Porcelánmanufaktúra történetében örökre feljegyezték a Jókai-kapcsolat históriáját, s mivel a mai utódok nagyon is ragaszkodnak a hagyományaikhoz, ott szerepelnek a gyűjteményükben a Jókaiéknak adott egykori termékek máig élő, újraformált változatai is.

---

¹³ *Pesti Napló*, 1873. szept. 2. Különfélék. 8.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém

XI.46.a. = Gazdasági szervek, Herendi Porcelángyár iratai, Fischer Mór és utódainak időszaka (1839–1895)

EÖTVÖS Károly (1906): *A Jókay-nemzetség*. Budapest. (Eötvös Károly munkái 18.)

HEGEDŰS Sándorné Jókay Jolán (1927): *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedűs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*. Budapest.

Jókai levelezés II. = LENGYEL Dénes – NAGY Miklós (szerk.) (1975): *Jókai Mór összes művei. Levelezés II. (1860–1875)*. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Budapest.

MIKSZÁTH Kálmán (1907): *Jókai Mór élete és kora I–II*. Budapest.

VÁLI Mari (1955): *Emlékeim Jókai Mórról*. Budapest.

Kulcsszavak: iparművészet, Herend, Jókai Mór, marketing, irodalomtörténet

Mór Jókai visits the Herend Porcelain Manufactory MIHÁLY PRAZNOVSZKY

Summary

Born 200 years ago, Mór Jókai purchased a plot of land in Balatonfüred in 1867, on which he built his villa in 1870. This building still stands today and houses a memorial museum. Getting to know the region, Jókai traveled around the countryside, sailed on Lake Balaton, and visited, in the company of his family members, the porcelain manufactory in Herend, which was already famous throughout Europe at the time. His visit was reported in the contemporary press and is also recorded in the memoirs of his niece, Mari Váli. The owner of the factory, Mór Fischer, welcomed them, showed them around the factory and the products being made at the time, and the Jókai family purchased some of the porcelain they liked. The details give us a glimpse into the everyday life of the factory at that time. Jókai and Mór Fischer remained friends, appearing together at local political events and family gatherings.

Keywords: applied arts, Herend, Mór Jókai, marketing, literary history

Kopácsy József (1775–1847), Székesfehérvár és Veszprém püspöke, Esztergom prímás-érseke¹

FORGÓ ANDRÁS

1.) Kopácsy József püspök portréja az érseki palotában (Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, Veszprém, ltsz. 2014.1.124. Fotó: Erdős Alexandra, 2023)

Kopácsy József 1775. május 30-án született Veszprém-ben, szegény kismemesi családban. Apja Kopácsy Mihály, anyja Gyöngy Judit volt. Az apa építőmesterként, más források szerint kocsisként dolgozott. Elemi iskolai tanítója, más adatok szerint plébánosa figyelt fel a fiú tehetségére, és biztatta szüleit a gyermek taníttatására.² Így került a piaristák veszprémi gimnáziumába. A piarista rend már a jezsuiták feloszlása előtt jó hírnevet szerzett magának elsősorban a Habsburg Monarchia területén a Jézus Társaságáénál korszerűbb szemléletű oktatási rendszere miatt. Ez az elismertsége csak fokozódott a jezsuita rend

¹ Az írás a SZIRTES Zsófia – TUSOR Péter – KLIEBER, Rupert (szerk.): *Magyarország egyházmegyei és püspökei, 1804–1918. Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV.* Budapest, 2025. (Collectanea Studiorum et Textuum. Classis 1. vol. 7.) kötetben megjelent, jelen sorok szerzője által készített Kopácsy-életrajz (38–42. o.) átdolgozott változata.

² MESZLÉNYI 1970. 214., WURZBACH 1864. 419.

1773. évi felosztását követően. Vagyis Kopácsy a korszak elvárásai szerint magas színvonalú középfokú oktatásban részesült. Ezt követően kezdhette meg filozófiai és teológiai tanulmányait: Meszlényi Antal szerint püspöke, Bajzáth József a pozsonyi *Emericanumba* küldte, Pfeiffer János viszont úgy tudja, hogy a pozsonyi generális szemináriumban folytatta felkészülését a papi hivatásra.³

A pozsonyi *Emericanum* az alapító Lósy Imre esztergomi érsekről kapta a nevét, aki elődje, Pázmány Péter tervét beteljesítve 1641-ben alapított papképző intézményt a nem sokkal korábban létesült pozsonyi jezsuita kollégium szomszédságában. Az *Emericanum* azonban ún. kisszeminárium volt, ahol olyan fiatalok készültek a papi hivatásra, akik még középfokú tanulmányaikat folytatták a közeli jezsuita gimnáziumban.⁴ Az ún. generális szemináriumok II. Józsefnek (1780–1790) a katolikus papság korszerű képzését célzó reformintézkedései nyomán nyíltak meg – a pozsonyi intézmény 1784. június 1-jén –, és azt a célt szolgálták, hogy a papnövendékek az államhatalom által előírt, a korszaknak megfelelő tananyagot sajátítsák el, szintén az állam által kinevezett tanárok segítségével.⁵ A rendszert a reformer uralkodó „nevezetes tollvonásával” a nagy ellenállás miatt halála előtt néhány hónappal megszüntette, a legtöbb radikális intézkedésével egyidejűleg.⁶ Batthyány József prímás-érsek döntése nyomán azonban a szeminárium tovább működött, mivel a főpásztor még nem tudta megoldani a főegyházmegyei szeminárium megfelelő elhelyezését.⁷ Bár a veszprémi papképzőt Bajzáth püspök a generális szemináriumokat megszüntető intézkedést követően elkezdte újjászervezni,⁸ Kopácsyt mégis a pozsonyi szemináriumban taníttatta. Vagyis abban az átmeneti időszakban volt papnövendék, amikor a képzés még magán viselte a jozefinista reform főbb vonásait.⁹ A bécsi udvar vallási reformeszméi pedig szorosan kapcsolódtak a kor népszerű katolikus lelkeségi irányzatához, a janzenizmushoz. Bár már XI. Kelemen több janzenista hittételt elítélt 1713-ban kiadott *Unigenitus* kezdetű bullájában, az irányzat a klérusok, sőt a főpapság tagjainak körében is népszerű volt, így a Mária Terézia és II. József körül csoportosuló katolikus értelmiségiek közül is sokan követték.¹⁰ Kopácsy nyilván pozsonyi tanulmányi éveinek hatására került közel a janzenista tanokhoz,

³ PFEIFFER 1987. 33., MESZLÉNYI 1970. 214.

⁴ FAZEKAS-KÁDÁR-KÖKÉNYESI 2021. 38–40.

⁵ HALMOS 1892.

⁶ BARTA 1978.

⁷ HALMOS 1892. 907.

⁸ HANAUER 1896. 66.

⁹ ZOLNAI 1957.

¹⁰ HERSCHE 1971.

amelyek későbbi püspöki működésén is nyomot hagytak, és mint látni fogjuk, esztergomi érseki kinevezésekor feszültséget is okoztak.¹¹

Pozsonyi tanulmányai elvégzése után visszakérült Veszprémbe, ahol a papszenteléshez előírt életkor eléréséig tanulmányi felügyelő volt a szemináriumban, majd püspöki titkár lett. A szükséges életkort betöltve, 1798. május 30-án szentelték pappá Zircen, a ciszterci apátsági templomban. Ezt követően Veszprémben titkári munkája mellett kánonjogot, egyháztörténelmet és egyházi irodalomtörténetet tanított. 1805-ben szentszéki ülnök, vagyis az egyházmegyei bíróság tagja lett, 1806-ban pedig a kolerajárvány idején elhunyt veszprémi plébános utódjává, egyúttal kerületi esperessé nevezték ki. Egy évre rá bekerült a székeskáptalanba, 1809-ben pedig elnyerte a zselicszentjakabi apáti címet, és a szeminárium vicerégense, vagyis igazgatóhelyettese lett.¹² A zselicszentjakabi egykori bencés apátság birtokai révén rendszeres jövedelmet is biztosított neki.¹³ 1811-ben székesegyházi főesperes és a hántai Szent Mihály egykori társaskáptalan címzetes prépostja lett. Ezt a préposti címet hagyományosan veszprémi kanonokok viselték, de birtokai a kisbéri Batthyány uradalomhoz tartoztak.¹⁴ 1809-ben Kopácsy búcsúztatta a Habsburg-családból származó Károly Ambrus esztergomi primás-érseket,¹⁵ 1813-ban Vilt József győri püspököt, 1812-ben pedig Szent István napjának ünnepi szónoka volt Bécsben. Ezek a beszédek tovább növelték ismertségét. Ennek és kánonjogi műveltségének köszönhető, hogy előbb a Királyi Tábla, majd a Hétszemélyes Tábla egyházi bírójának nevezte ki az uralkodó, így a legfelsőbb törvénykezési fórum tagja lett. Ezzel összefüggésben 1819-ben pristinai „választott” püspöki címet nyert, amely ugyan kánonjogi szempontból nem emelte a főpapok közé, közjogi értelemben azonban rangemelkedést jelentett számára.¹⁶

I. Ferenc 1821. december 21-én székesfehérvári püspökké nevezte ki, a pápai megerősítés 1822. április 19-én kelt. Ez az eljárás teljes mértékben megfelelt a kor gyakorlatának: főkegyúri jogára támaszkodva a mindenkori uralkodó töltötte be a magasabb egyházi tisztségeket, a pápa pedig ezt a döntést utólag kánonjogi szempontból törvényesítette.¹⁷ A fehérvári püspöki szék Vurum József Nagyváradra helyezésével üresedett meg, Kopácsy pedig Rudnay Sándor esztergomi primás-érsek pártfogásának köszönhette kinevezését. Püspökszentelése

¹¹ LADOCSE 1991.

¹² PFEIFFER 1987. 33.

¹³ SÖRÖS 1912. 252.

¹⁴ FÉNYES 1851. 88.

¹⁵ A beszéd nyomtatásban is megjelent: KOPÁCSY 1810.

¹⁶ PFEIFFER 1987. 33.

¹⁷ FRAKNÓI 1895.

sét is ő vezette Benyovszky János és Ürményi Péter esztergomi segédpüspökök asszisztenciájával 1822. június 16-án. Beiktatására augusztus 27-én került sor.¹⁸

Rövid székesfehérvári működése alatt Kopácsy két vizitációt is tartott: 1823-ban és 1824-ben. Ekkoriban készült el a budakalászi, a bicskei, a sárosdi és a váli templom, Gyúron pedig plébániát alapított. Különös figyelmet szentelt papjai felkészültségének és lelkipásztori munkájának. Elődei mintájára bevezette a papság négyévenkénti vizsgakötelezettségét és évenkénti háromnapos lelkigyakorlat tartását. A hanyagság ellen erélyesen lépett fel. Aprólékosan ellenőrizte a püspökség birtokainak gazdálkodását is, és itt is szigorúan büntette a feltárt visszaéléseket.¹⁹ Ugyancsak székesfehérvári püspöki működéséhez kapcsolódott az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton történő részvétele is. Itt jogi képzettségére támaszkodva különösen az egyházi bíraskodás reformjának érdekében fogalmazott meg javaslatokat, de aktívan részt vett az ifjúság nevelésére vonatkozó zsinati határozat szövegének megfogalmazásában, és támogatta a magyar nyelvű bibliafordítás megújítását is.²⁰

Mindössze hároméves székesfehérvári működését követően 1825. február 26-án veszprémi püspöki kinevezést nyert. Az áthelyezést a pápa június 27-én erősítette meg, beiktatására 1825. augusztus 28-án került sor. Veszprémi működéséhez számos fontos intézkedés kapcsolódik. Vizitációi során 34 plébániát látogatott meg a Balatontól keletre, 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvezést, és térképet rajzoltatott az egyházmegyéről. Az esperességek számát ötre növelte. Ő volt az első veszprémi püspök, aki nyomtatásban küldte el körleveleit papjainak.²¹ 1834-ben tanítóképzőt alapított, amelynek első igazgatójául Szalay Imre kanonokot nevezte ki. Szalay teológiai doktorátussal rendelkezett, és igazgatói kinevezését megelőzően a pesti egyetemen lelkipásztorkodástant és szónoklattant oktatott.²² Személyében tehát tudós klerikus került a tanítóképző élére. Kopácsy püspök az alsófokú oktatás fejlesztését is fontosnak tartotta: szülői házát jól felszerelt elemi iskolává alakította át, amelyet ezenfelül ösztöndíjjal is támogatott.²³ A Zsolnay Dávid alapította árvaház, a *Davidicum* számára házszabályt készíttetett, és ennek az intézménynek is biztosított anyagi támogatást. Az egyházmegyei könyvtárat és levéltárat a püspöki palotában helyezte el.²⁴ A papnevelő intézet számára 1832-ben adott új szabályzatot, amely keményen

¹⁸ PFEIFFER 1987. 34.

¹⁹ MESZLÉNYI 1970. 218–219.

²⁰ FEJÉRDY 2018. 27–151.

²¹ MESZLÉNYI 1970. 222.

²² PFEIFFER 1987. 206.

²³ MÁRKUSNÉ 2018. 286–287.

²⁴ PFEIFFER 1987. 34.

büntette a különféle kihágásokat.²⁵ A székeskáptalan működését is rendszeresen ellenőrizte: sokszor személyesen jelent meg és elnőkölt a konzisztóriumon, szorgalmazta a közös imádságon való rendszeres részvételt, és arra buzdította kanonokjait, hogy nagyobb ünnepeken felváltva mondjanak szentbeszédet a székesegyházban. Nagyböjti péntekekre keresztúti ájtatosság végzését rendelte el a Szent Anna-kápolnában, amelynek díjazására pénzüsszeget is biztosított.

1.) Az ún. Kopácsy iskola épülete napjainkban, a püspök szülőháza (Fotó: Földesi Ferenc, 2025)

Az egyes plébániák állapotát is szíven viselte: komoly összegeket fordított a templomi felszerelések és a liturgikus öltözékek gyarapításának támogatására, az épületek tatarozására, sőt Szorosad, Mindszentkállya és Ősi templomának felépítéséhez is hozzájárult, Veszprémből történő végleges eltávozása előtt pedig a székesegyház felújítására 32.000 forintot helyezett letétbe.²⁶ Amikor a veszprémi piaristák 1828-ban megkezdték lebontott kápolnájuk helyén az új templom építését Czeglédy István másodházfőnök irányításával, telket biztosított számukra az építkezéshez, és pénzadománnyal is támogatta azt. A munkálatok 1836-ban fejeződtek be, ekkor ő szentelte fel az épületet. A templom belső festése 1840-re készült el.²⁷ Kopácsy püspök emellett jelentős irodalompartolói tevékenységet

²⁵ HANAUER 1896. 84.

²⁶ MESZLÉNYI 1970. 223.

²⁷ GÖMÖRY–CSOMORTÁNY 2023.

is folytatott: ő fedezte 1833-ban Kézai Simon krónikájának nyomtatási költségeit, és lefordította Claudius Fleury: *Az izraelitáknak és a keresztényeknek szokásaik és erkölcsük* című munkáját. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjának választotta. Legfontosabb közjogi aktusként 1827-ben ő koronázta meg a veszprémi püspökök ősi kiváltsága értelmében I. Ferenc császár és király negyedik feleségét, Karolina Augusztá bajor hercegnőt.²⁸

Kopácsy József 1838. december 20-án esztergomi érseki kinevezést nyert, miután Rudnay Sándor 1831-ben bekövetkezett halála óta a szék üresedésben volt. Kinevezését megelőzően hosszas tárgyalások folytak Lodovico Altieri bécsi nuncius (1836–1845) és a kormányzat között. A szék betöltése a közelgő országgyűléssel is összefüggésben állt: a magyar klérus élére erős vezetőt kívánt állítani a kormányzat. A nuncius eredetileg Szepesy Ignác pécsi püspököt javasolta a primási méltóságra, de annak halála után a király által megemlélt Kopácsyt is megfelelőnek tartotta. Kopácsy, aki 1839. február 15-én értesült kinevezéséről, előrehaladott korára hivatkozva megpróbálta visszautasítani azt. Valójában inkább a hosszú üresedés és a székesegyház elhúzódó építkezése miatti bizonytalan anyagi helyzet, valamint az esztergomi érseki rezidencia hiánya riasztotta el. És a már említett janzenista kötődés miatti esetleges támadásoktól való féltélem is közrejátszhatott vonakodásában. Mivel Ferdinánd király ragaszkodott döntéséhez, végül elfogadta az áthelyezést azzal a feltétellel, hogy a veszprémi püspökséget és jövedelmeit adminisztrátorként még három évig megtarthatja. Ezt a Szentszék is elfogadta. Ünnepeles bevonulását követően május 27-én iktatták be, majd a következő nap az Esztergom vármegyei főispáni méltóságot is felvette. Felekezettől független elismertségét igazolja, hogy bevonulása alkalmából a helyi zsidóság díszes oltárt emelt tiszteletére.²⁹

A kinevezés előzetes várakozásainak megfelelően kiváltotta a konzervatív egyházi körök támadását: Kopácsyt janzenizmussal vádolták. Miután Altieri nuncius a helyzet tisztázására szólította fel, elismerte, hogy nem írta alá VI. Pius *Auctorem Fidei* kezdetű, 1794-ben kiadott konstitúcióját. Ez a pápai rendelkezés a Péter Lipót toszkán nagyherceg (később II. Lipót néven német-római császár és magyar király) kezdeményezésére 1786-ben lezajlott pistoiái zsinat 85 tételét ítélte el, azok epizkopalista és janzenista hatása miatt.³⁰ Ettől függetlenül a vizsgálatnak nem lett közvetlen következménye, ugyanakkor megmagyarázza, hogy Kopácsy primás-érsekként miért nem nyert bíborosi méltóságot, holott az esztergomi „bíborosi szék” a 19. század közepére már kialakult gyakorlattá

²⁸ SZINNYEI 1899. 959.

²⁹ MESZLÉNYI 1970. 205–213., 225.

³⁰ DENZINGER–HÜNERMANN 2004. 513–537.

vált.³¹ Egyes megnyilatkozásai és cselekedetei valóban késő janzenista beállítottságra utalnak. Veszprémi beiktatása időpontjául augusztus 28-át, Szent Ágoston napját választotta, székfoglaló beszédeiben, az esztergomiban is, előszeretettel idézte Ágostont, és használta szófordulatait. Ugyanígy hangsúlyozta az isteni kegyelem irányításának jelentőségét is.³²

Új hivatalában különösen nagy kihívást jelentett számára az esztergomi székesegyház befejezése. Miután Johann Packh építőmester 1839-ben rablógylíosság áldozata lett, az egri székesegyház építésével már hírnevet szerzett Hild Józsefet bízták meg a munkálatok folytatásával. Hild innovatív építészeti megoldásokat alkalmazott, például a kupola építéséhez fémrácsot használt. A székesegyház díszítésében Marco Casagrande szobrász, valamint Michelangelo Grigoletti és Ludwig Moralt festők működtek közre. A homlokzat feliratát, „*Caput Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae*”, azaz „Magyarország egyházának feje, anyja és tanítója”, Kopácsy fogalmazta meg, aki még megérte, hogy a keresztet felhelyezték a kupolára.³³

A primás egy másik templomot is újjáépíttetett Esztergomban, a Fogadalmi kápolnát, és kibővítette az érseki palotát. 1842-ben új, Esztergomot és Párkányt összekötő fahidat építtetett a Dunára. A még elődje, Rudnay által kilátásba helyezett nagyszombati társaskáptalant Ferdinánd király 1843. február 6-án hat kanonokkal állította fel. Kopácsy engedélyt kapott tőle arra is, hogy ismét magyar papnövendékeket küldjön a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba. Kopácsy Esztergomban is buzgón teljesítette egyházlátogatási kötelezettségét, és számos újításról rendelkezett. A plébánosoknak évente kétszer össze kellett gyűlniük (*corona*), hogy kiállítsák a *status animarum*-ot. Újraszabályozta a plébániai könyvtárak és levéltárak igazgatását; személyi változások esetében leltárat kellett készíteni. Egy 1846. évi körlevelében erkölcsi komolyságot, a böjti előírások betartását, rendszeres gyónást és lelkigyakorlatot írt elő papjainak. Emelte a népiskolák színvonalát; különösen fontosnak tartotta a cigányság jobb iskoláztatását. 1842-ben nyílt meg az esztergomi tanítóképző – ma PPKE BTK Vitéz János Tanárképző Központ – és egy leánynevelő intézet.³⁴

Kopácsy politikailag kiemelkedően aktív volt, és az országgyűléseken az egyház érdekeit védte. Az 1839/40. évi országgyűlés megnyitóján magyarul köszöntötte a királyt. Amikor az ellenzék a vegyes házasság körüli vitában Scitovszky János rozsnói és Lajcsák Ferenc nagyvárad püspököt perrel fenye-

³¹ TUSOR 2005. 205–210.

³² LADOCSI 1991. 550–551.

³³ HORVÁTH 1991.

³⁴ BEKE 2003. 361–362.

gette, Kopácsy visszautasította a vádakat, és végül a királyhoz fellebbezve kérte a bírósági eljárás megakadályozását. A viták középpontjában az egyház részéről ismét megkövetelt reverzális állt, amelyben az akatolikus házastársnak arra kellett köteleznie magát, hogy gyermekeit katolikus neveltetésben fogja részesíteni. Kopácsy 1840. június 2-i körlevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a reverzális megtagadására sor kerül, úgy a klérus a házasságkötéskor csak úgynevezett passzív asszisztenciát tanúsíthat.³⁵ Az országgyűlés befejezésével a vita ideiglenesen azzal fejeződött be, hogy a Szentszék brevében engedélyezte a passzív asszisztenciát, és Luigi Lambruschini államtitkár egy instrukcióban tiltottnak, azonban érvényesnek minősítette azokat a házasságokat, amelyek nem a trienti zsinat által előírt formában vagy nem katolikus pap előtt kötöttek.³⁶ A felekezeti viták ismét kiújultak a következő, 1843. és 1844. évi országgyűléseken, ezúttal a felekezetváltás kérdésköre kapcsán. Az egyház álláspontja ismét támadások keresztüztébe került. A székeskáptalan követei úgy próbálták meg egyes püspökök támogatásával megszerezni az előjogok egy részét, hogy az ellenzék egyes reformjavaslatait készek voltak elfogadni. A püspöki kar, közöttük Kopácsy, tüntetőleg távol maradt e tárgyalásokról.³⁷

Kopácsy művészet- és tudománypártolásával is hírnévre tett szert. Mint látuk, már 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választották. Az 1843/44. évi országgyűlésen 60 forint értékben díjat tűzött ki „a legjobb egyháztörténész” javára, amelyet azonban végül nem osztottak ki. Jelentősen támogatta Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című, már említett munkája mellett a *Budai Krónika* kiadását, és aktívan részt vett az 1848-ban alapított Szent István Társulat előkészítésében. 1847. szeptember 18-án halt meg Esztergomban, meghűlés következtében. E hónap 22. napján temették el a bazilika altemplomában. Nagy tömeg kísérte utolsó útjára.³⁸

Kopácsy József művei

Az izraelitáknak és a keresztényeknek szokásaik és erkölcsaik, Irta francia nyelven Fleury Klaudius apát úr, Veszprém 1801.

Halotti beszéd, melyet fels. és főtt. Károly Ambrosiusnak ... ausztriai főhercegnek, estergomi érseknek ... dicső emlékezetére, midőn Pozsonyban a szent Márton templomában harmadnap gyász szertartással tiszteltetnék, 1809. Karácsony-havának. 13. tartott, Buda 1810. (Lásd KOPÁCSY 1810.)

³⁵ SIPOS 1960. 272.

³⁶ MESZLÉNYI 1934. 383–407.

³⁷ FAZEKAS 2001.

³⁸ MESZLÉNYI 1970. 235.

Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apolstolának dicsérete, melyet Bécsben 1810. Kis-Asszony havának 20., midőn ezen szent királynak ünnepe a magyar hazafiak által fényes szertartással ületetnék, hirdetett, Wien 1810.

Halotti beszéd, melyet mélt. és főtiszt. Vilt Józsefnek, néhai győri püspöknek emlékezetére, midőn 1813. Karácsony havának 14. a győri anyateplomban gyászos ünnepeléssel tiszteltetnék, Győr.

Josephus Kopácsy episcopus Alba-Regalensis ad clerum pastoralis suae curae creditum dum regimen dioecesis auspicaretur, h.n. 1822.

Egyházi beszéd melyet 1822. szent György havának 23., midőn az esztergomi fő-anya-templomnak fundamentoma főmélt. hg. Rudnay Sándor úr esztergomi érsek, Magyarországnak primása által fényes szertartással letétetnék, tartott, h.n.; Oratio ad synodum, Posonii 1822.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTA János, Ifj. (1978): *A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit*. Budapest.
- BEKE Margit (2003): Kopácsy II. József. In: BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek, 1001–2003*. Budapest. 360–364.
- DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter (2004): *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Fila Béla és Jug László fordításának felhasználásával összeállította Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor. Bányterenyé–Budapest.
- FAZEKAS Csaba (2001): A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest. (METEM Könyvek 29.) 29–45.
- FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt (2021): *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1636/1650 – 1773). I.* Budapest.
- FEJÉRDY András (s. a. r., 2018): *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*. Budapest. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 16.)
- FÉNYES Elek (1851): *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- FRAKNÓI Vilmos (1895): *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest.
- GÖMÖRY Judit – CSOMORTÁNY Levente (2023): *Szűz Mária és Szent Imre herceg (egykori piarista) templom*. In: JANKOVICS Norbert (szerk.): *Veszprém város templomai*. Veszprém. 91–103.
- HALMOS Ignác (1892): A pozsonyi generális szeminárium. *Magyar Sion* 6 (1892) 85–908.
- HANAUER Árpád István (1896): *A veszprémi papnevelő intézet évkönyve Magyarország fennállásának ezredéves ünnepére*. Veszprém.
- HERSCHE Peter (1971): *Erzbischof Migazzi und die Anfänge der jansenistischen Bewegung in Wien*. Wien. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 24.) 280–309.

- HORVÁTH Alice (1991): Antikvitás és konstrukció I. (Az esztergomi főszékesegyház az európai építészet történetében). In: BÁRDOS István – BEKE Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom. 357–362.
- LADOCSI Gáspár (1991): A janzenista Kopácsy József. In: BÁRDOS István – BEKE Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom. 549–551.
- MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka (szerk.) (2018): *Jeruzsálemhegy*. Veszprém. (Veszprémi Kalendarium 4.)
- MESZLÉNYI Antal (1934): *A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780–1846*. Budapest.
- MESZLÉNYI Antal (1970): *A magyar hercegprímások arcképsorozata, 1707–1945*. Budapest.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.)
- SIPOS István (1960): *A katolikus házasságjog rendszere a Corpus Iuris Canonici szerint*. Átdolgozta: Gálos László. Budapest.
- SÖRÖS Pongrácz (1912): *Az elenyészett bencés apátságok*. Budapest (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története 12/b).
- SZINNYEI József (1899): *Magyar írók élete és munkái*. VI. Budapest.
- WURZBACH, Constant (1864): *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Zwölfter Teil. Wien.
- ZOLNAI Béla (1957): Pozsony és a jozefinizmus. *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1957) 202–215.

Kulcsszavak: Kopácsy József, főpap, janzenizmus, székesfehérvári püspökség, veszprémi püspökség, esztergomi érsekség, politikai katolicizmus

József Kopácsy (1775–1847), Bishop of Székesfehérvár and Veszprém, Primate-Archbishop of Esztergom ANDRÁS FORGÓ

Summary

The study presents the life of József Kopácsy, a highly influential prelate of the first half of the 19th century, who served as bishop of Székesfehérvár and Veszprém and later archbishop of Esztergom. The focus of the paper is on his origins, upbringing, spiritual background, major achievements in Székesfehérvár, Veszprém and Esztergom, and his ecclesiastical political aspirations. The paper draws primarily on the ecclesiastical historical literature of recent decades.

Keywords: József Kopácsy, prelate, Jansenism, Diocese of Székesfehérvár, Diocese of Veszprém, Archdiocese of Esztergom, political Catholicism

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁSOK

Szűz Mária-szobor a Veszprémvölgy védelmében

JÁKÓI BERNADETT

2013-at írtunk. Már jó néhány éve elmélyülten foglalkoztam a veszprémi iparos céhek történetével, és ezen belül azzal is, hogy a valamikori építetők, illetve tulajdonosok hogyan helyezték el a szent szobrokat a műhelyek épületein.

Ekkorra már felfedeztem a Séd-völgyi malmokban és a céhházakban rejlő értékeket, és részt vállaltam az egykori iparosok családjainak kutatásában is. Így történt, hogy egyszer csak felötlött bennem az a kérdés, hogy vajon hol lehetnek azok a szenteket ábrázoló szobrok, amiket elődeink évszázadokon át őriztek az ipar, a cég védelméért házuk homlokzatán, szoborfülkékben vagy egyszerűen csak az udvarukban. Sétákat tettem a Séd völgyében az egykori épületek mentén, felfedezni valók után kutattam.

Most egy majdnem mesébe illő történet következik annak tizedik évfordulóján, hiszen az volt: szinte égi üzenetként kaptam választ a kérdéseimre.

2013 nyarán óvodapedagógusként dolgoztam, és éppen az egyik kis védenceimet látogattam meg a Kollégium utcában. Nyüzsögtek a fejemben a gondolatok, hogy ezekben a régi épületekben működhetek egykoron az iparosok műhelyei. Az óvodás kislány büszkén mutatta nekem, a vendégnek, hogy milyen sok játék van az udvaron. Egyszer csak elvezetett a kerítésük hátsó falához, mert volt ott valami, ami – úgy sejtette – érdekes lehet. Kíváncsian követtem a rejtekhelyre, amiről elmondása szerint rajtuk kívül más nem tudhatott.

Kiderült, hogy a titkos dolog egy darabokra tört szobor, s attól a pillanattól kezdve nagyon érdekelt e tárgy sorsa, múltja. A feltáró munka során hasznomra volt óvodapedagógusi mivoltom is, ennek köszönhetően mozgathattam meg ugyanis számos kapcsolatszálát: tudományos és művészköroket, történészeket, restaurátorokat, akik a felfedezés után nem sokkal átvizsgálták a szobor töredékeit.

Král Éva restaurátor 2014. április 30-án jelezte, hogy a Szűz Mária-szobor értékes, ezért el kell indítani a felújítási folyamatot. Fekete Attila kőszobrász-restaurátor megállapította, hogy a mintegy nyolcvan centiméter magas, homokkőből és gipszből készült modell a 20. század első évtizedeiből származhat, s feltehetőleg kültéri szoborként is funkcionált, eredeti helye talán a veszprémi püspöki palotához tartozó egyházi ingatlanok egyike lehetett.

Várbeli helyéről valószínűleg az 1950-es években távolították el, hogy a következő hat évtizedet közvetlenül a Benedek-hegy alatt, a város iparosok által lakott negyedében, egy a Séd partján álló ház belső udvarán vészelje át meglehetősen méltatlan körülmények között. Ám még így, a kőkerítésbe épített fülkében megbújva, igen megviselt – töredezett, kopott – állapotában is megmutatkozott, hogy igazán különleges és helytörténeti szempontból is kifejezetten fontos műalkotásról van szó, melynek helyreállításáért érdemes minden követ megmozgatni.

A szobor a megtalálása előtti utolsó időszakban magánterületen volt, ezért az ottani tulajdonos, Rákosné Gerbovits Teréz jóváhagyása is kellett ahhoz, hogy felajánlhassuk a városnak. A kegytárgy felújítását Fekete Attila restaurátor végezte 2013–2014-ben, a munka költségeit pedig Szabó Péter, a Kolostorok és Kertek Kft. ügyvezető igazgatója vállalta.

Ahogy arról a helyi média több fórumon is beszámolt, a felújított szobrot 2015 májusában szentelte fel¹ Márfi Gyula érsek. A ceremónián, ami az

1.) A szobor és a szerző a felszentelés alkalmával

¹ Marton Attila: Megmentett érték. <https://www.veol.hu/veszprem/2015/05/megmentett-ertek> 2015. máj. 20. (A letöltés ideje: 2025. júl. 13.); illetve *Napló*, 2015. máj. 21. Melléklet. Marton Attila: Megmentett érték. 4.

Országos Onkológiai Konferencia egyik kísérőrendezvénye² volt, magam fogadhattam a vendégeket citeraszóval és Mária-énekekkel. Az eseményen az egyházi és világi vendégek mellett képviseltette magát a Mária Rádió is, amelynek veszprémi kirendeltsége interjút készített velem a szobor megtalálásáról és további sorsáról.³

A felavatás után három évvel, 2018 februárjában ismét szép ünnepségre került sor: a szobor talapzatán információs táblát helyeztünk el.⁴ Ez alkalommal is hangzott fel Mária-ének Zsilinszky Cecília előadásában, a vendégeket, illetve a veszprémi polgárokat pedig Némedi Lajos köszöntötte VMJV Önkormányzata, Aller Géza pedig a Mária Rádió nevében. A program keretében ismét lehetőségem nyílt elmesélni a szobor megtalálásának történetét, majd beszámoltam a Séd völgyének történelmi szerepéről.

A veszprémvölgyi apácakolostor, amit Szent István király alapított Szűz Mária tiszteletére, egészen 1543-ig, azaz a török időkig működött. Itt, a jezsuita romtemplomban kapott újra méltó helyet a szobor Márfi Gyula érsek és a veszprémi önkormányzat segítségével, s hiszem, hogy 21. századi felszentelésével e vidék ismét a Szűzanya védelme alá került. Bakancsos természetjáró turisták, utazók, sétálók, idelátogató vendégek itt csodálhatják meg napjainkban a völgye történelmi és kulturális értékét.

---

² *Napló*, 2015. máj. 18. Szűrővel megelőzhető a baj. 3.

³ *Mária Rádió*, 2015. jún. 3. Interjú a Szűz Mária szoborról.; *Veszprém TV*, 2015. jún. 8. Közéleti Magazin. A megtalált Mária-szobor története; *Mária Rádió*, 2015. aug. Veszprém völgy értéke.

⁴ *Napló*, 2018. jún. 7. jab.: A szobor új táblája. 6.

KÖNYVSZEMLE

A veszprémi székesegyház és káptalan egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1739–1948. Szerkesztette: Pfeiffer János – Tuhári Attila – Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 2024. (A veszprémi egyházmegye múltjából 43.) 456 o.

1929. március 6-án az akkori egyetlen veszprémi plébánia hivatali helyiségében jegyezték le a plébánia egyházlátogatási jegyzőkönyvét. A nem mindennapi eseményen Rott Nándor püspök mellett hitközségi megbízottként jelen volt Pfeiffer János szentszéki jegyző, püspöki levéltáros is. Nem tudni, hogy a harmincas évei elején járó papot inspirálhatta-e az esemény, az azonban biztos, hogy a későbbiekben nem csekély figyelemmel fordult a téma iránt. Ennek az érdeklődésnek lett a gyümölcse egyik legismertebb munkája, az egyházmegye legkorábbi vizitációinak kiadása.¹ Emellett azonban született egy torzóban maradt munkája is, a plébánia és a káptalan több egyházlátogatási jegyzőkönyvének gépirata, illetve magyar fordítása. Ez eleddig a fiókban, majd a levéltár polcain maradt, most viszont Tuhári Attila és Varga Tibor László jóvoltából napvilágot látott éppen a Pfeiffer által elindított *A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat keretében.

1.) A kötet borítója

A kötet az 1739., 1746., 1761., 1780., 1818. és 1929. évi vizitációkat, illetve az 1947. évi tervezett egyházlátogatás szövegét tartalmazza, ezek közül az első négy, illetve azok magyar nyelvű fordítása Pfeiffer János félbemaradt kéziratának segítségével került kiadásra. Pfeiffer gépiratai azért is különösen fontosak, mert a vizitációhoz tartozó bizonyos iratokat, például az 1746-os előtt álló dekrétumot és a vizitációt követő levelek szövegét csak ebből ismerjük, az eredeti forrás ugyanis lappang. Mindehhez egy rövid előszó, illetve Karlinszky Balázs által összeállított névmutató tartozik. Az 1947-es

¹ PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760)*. Veszprém, 1947. (A veszprémi egyházmegye múltjából 10.)

vizitációról nem derül ki, hogy miért nevezik csak tervezettnek. Ez főleg annak tükrében érdekes, hogy a végén található egy 1948-as jóváhagyási, illetve egy 1949. évi keltezési dátum, s magában a forrásban is található több 1947 utáni adat is. Innen nézve kevéssé érthető, hogy a kiadvány címében miért az 1948-as dátum szerepel.

E források megszületésének fő célja az, hogy a püspök minél jobban átláthassa és megismerje a rábízott egyházmegye gazdasági, vallási és oktatási állapotát, megismerje a helyi szokásokat és a püspökség papjainak, iskolamestereinek helyzetét. A vizitációk az idő előrehaladtával egyre bőbeszédűbbek és részletesebbek lettek, és a gazdasági, valamint pénzügyi helyzet, illetve a tárgyi felszerelések ismertetése mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a kulturális és társadalmi vonatkozások. A kettő ötvözetét jól jellemzi az 1929-es vizitáció azon része, amely feljegyzi, hogy a plébánián van egy 667 és egy 767 literes boroshordó, egy Remington írógép, illetve egy-egy olajfestmény Zsolnai Dávid nagyprépostról, Guerim Lajos szakácsról, Giricses János kántorról és Nagy József harangozóról. Kiváló példa még erre az 1947-es (-nek hívott) forrás, melyben külön kérdőpontba vették, hogy vannak-e fényképek a helyi plébánián. Esetünkben a leírás szerint mellékelve lett 40 darab levelezőlap a régi Veszprémről. Érdemes lenne utánajárni, hogy vajon ezek megmaradtak-e.

Ugyanebből a forrásból tudjuk meg, hogy a leggyakrabban használt keresztnévek ekkoriban a Mária, István, László és József voltak. Emellett sokat írtak a házassági szokások drasztikus változásáról, az egykézés szomorú okairól, illetve az is kiderül belőle, hogy a barokk időkből a 20. századig fennmaradt a Padányi Bíró Márton által meghonosított „szentes” mise szokása. Néhány különleges alkalmat is feljegyzett a vizitáció, például 1853. szeptember 13-át, amikor is a székesegyházban tedeumot tartottak „a Szent Korona feltalálásának hírére”.

A vizitációk horizontja nem áll meg a 18–20. század között, ugyanis a források több esetben a korábbi századokra is visszatekintenek. Ezek közül kiemelkedik az 1552. esztendő, amikor Veszprémet elfoglalták a törökök. Úgy tűnik, ez nemcsak történelmi vonatkozásban volt fontos, hanem a püspökség történeti emlékezetében is kulcsmomentum volt. Az alapvetően deskriptív típusú forráskorpuszban a későbbi belső és külső konfliktusok is tetten érhetőek. Jó példa erre a nem éppen a konfliktuskerüléséről híres Padányi Bíró Márton püspök által elrendelt vizitáció, mely segítségével a káptalan viszonyait kívánta rendbe szedni. Ennek kapcsán érezhető a feszültség a káptalan és a püspök között. Ugyanakkor az egyházmegyéért 20. századi támadások lenyomata is megtalálható a forrásokban. Megtudjuk, hogy „az 1900 előtti konvertiták anyakönyvét a kommunisták megsemmisítették”, vagy akár azt is, hogy a második világháború után államosították az iskolákat, ahonnan a gyerekeket nem engedték ki balázsolásra.

A vizitációk többször utalnak más típusú forrásokra. Az 1929-es nem sorolta fel a plébániai könyvtár egyes köteteit, mert azok betűsoros jegyzéke tartalmazza azt, az 1947-es pedig megjegyzi, hogy a forradalmak históriáját Gutheil Jenő kanonok feldolgozta, és hogy a második világháború helyi történetét a *historia domus* örökölte meg.

A kötetben – mint minden nagyobb volumenű forráskiadványban – találhatók kisebb elgépelések, pl. *eclesiam* (55. o.), *aliqando* (28.), *tanqam* (213.), *ecclessiae* (20., 49.), *apostoicae* (83.), *nihilomius* (200.), *epsicopi*, *epsicopus* (17., 43., 125., 130.), *successive* 106.), *opscula* (152.), *santae* (37., 205.), egy-két rossz elválasztás, pl. *pra-eexistenti* (238.), egységesítési elmaradás, pl. *Simeonem* v. *Simonem* (107., 174.), vagy *coelos* helyett *caelos* (201.). Ezek azonban gyakorlatilag nem zavarók, a szöveg megértését nem gátolják. Több esetben is hiányoznak térközök (pl. 253., 284., 343.), melyek közül a 278. oldal jelent csak problémát, ahol a polgári házasságok számának felsorolása leginkább kódsorokra hasonlít. Bár a kötet Veszprém városára koncentrál, az 1778–1779-es vizitációk kiadásához hasonlóan érdemes lett volna térképet is mellékelni a forráskiadáshoz, amely bemutatja az egyes templomokat, kápolnákat és filiákat. Ugyanakkor remek ötlet volt Pfeiffer veszprémi fotóját elhelyezni a Függelék előtt.

Össességében a kötet tökéletesen illeszkedik a sorozat tematikájához, valamint nagy adósságot törleszt azzal, hogy sajtó alá rendezte és kiegészítette Pfeiffer torzóban maradt, kiadatlan kéziratát. A több mint két évszázadot felölelő forráskiadás összetett és sokoldalú adatai jóvoltából nemcsak a veszprémi helytörténészek, illetve az egyházmegye históriájával foglalkozók, hanem a tágabb történelmi, társadalom-, művészet- és művelődéstörténeti kutatások számára is fontos és hasznos lehet.

KANÁSZ VIKTOR

Három új kötet Veszprém építészettörténetéről

A közelmúltban három átfogó igényű építészettörténeti kötet is megjelent Veszprémről. Ismertetni őket megtisztelő, mégis nehéz feladat; egyrészt mert örömteli kézbe venni és végiglapozni az elkészült műveket, másrészt mert egyes kritikai észrevételek is jogosan kapnak helyet az értékelésben.

1. Jankovics Norbert (szerk.): *Veszprém város építészeti topográfiája*. MÉM MDK Topográfiák I. MMA Kiadó, Budapest, 2022. 360 o.

2023 elején mutatták be a Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) kiadványát a MÉM MDK Topográfiák sorozatának I. köteteként. A kötet megjelenése a 2023-as Veszprém-Balaton Európa Kulturális Fővárosa évhez kapcsolódott. A kiadvány egyúttal az első hazai munka, amely műfajként, illetve témájaként az építészeti topográfia fogalmát jelöli meg. Ennek megfelelően – ahogy az előszóban is olvasható – „a műemléki középtopográfia módszertanát követi”, ugyanakkor vállalt célja, hogy „a topográfia művelésének legfőbb indokaként”(…), a város épített környezetének pillanatképét” nyújtsa. Ezek a definíciók fontosak a kötet célkitűzéseire nézve.

Előzményként a hazai műemléki topográfiai munkákat jelöli meg. Jelzi, hogy Veszprém megye és a város nagytopográfiai feldolgozása is elkezdődött a rendszerváltás előtt, majd 1990 után leállt.

Az új műfaj, illetve formátum háttérül a műemléki topográfia és az egyéb topografikus, területi, tematikus építészettörténeti munkák műfajaira érdemes kitekinteni. A műemléki topográfia döntően építészettörténeti, másodsorban műemléki szakmai műfaj. Sajátossága, hogy történeti szempontok szerint, az épületállományból kritikai vizsgálatok alapján a történeti állapotok meglevő

1.) A kötet borítója

jellegzetességeit kiemelve, azokat érvényes, aktuális történeti adatokkal alátámasztva, építéstörténeti kontextusba helyezve, általában szigorúan egységes szempontrendszerrel mutatja be.¹

Hazánkban is jelen vannak, és egyre terjednek ugyanakkor az építészeti kalauz népszerűsítő-szakmai műfajához tartozó könyvek, amelyek egy-egy téma, korszak vagy egy-egy település, tájegység épületeit mutatják be érdekes, jól áttekinthető módon.² Ezek leginkább egy-egy korszakra vagy egy szűkebb területre koncentrálva a meglevő – vagy esetleg már csak archív dokumentumokból megismerhető – karakterjegyeket értékelik és rendszerezik egységes szemlélettel és módszertannal, általában a szöveghez nagyon szorosan kapcsolódó képanyaggal.

A könyv Veszprém város épített környezetének nagyszabású, minden eddiginél bővebb, fényképekkel és tervrajzokkal illusztrált leltára. A teljesség igényével sorakoznak a városrészek, közterületek és az ott található, figyelemre érdemesnek tartott épületek, amelyekről minden esetben részletes leírást és történeti áttekintést kap az olvasó. Kifejezetten hiánypótló a műben a modern épületek feldolgozása. A gazdag fényképanyag jellege inkább az útkönyvekének felel meg, jelentős részben a városképet örökíti meg, archív fotókat és 1945 előtti építészeti terveket ugyanakkor szinte egyáltalán nem tartalmaz.

A bevezető tanulmány angol nyelven is olvasható. Gazdag információtartalom és igényes kivitele mellett érdemes azonban megemlíteni néhány felmerülő módszertani korlátot, amelyek egy része feltehetően az időbeli és területi költőtségeknek róható fel, más része azonban nehezebben indokolható.

Az egyik nehézség a felhasznált történeti adatok körével kapcsolatos. Hasonló átfogó feldolgozások esetén általában alapvető, szilárd módszertani megfontolást jelent, hogy bizonyos típusú források, adattárak információit bevonják a vizsgálatba, és így az előzetes stratégia alapján a munka során szisztematikus kutatás tárja fel és értékeli az ott fellelhető adatokat. A bevont források, adattárak körére a kötet előszava ki is tér.

A városi építési hatóságnak a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltárában őrzött, a mutatók alapján jól áttekinthető mennyiségű és alapvető

¹ ENTZ Géza Antal (szerk.): *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Budapest, 2009.

² Néhány kiragadott jó példa: LÖRINCZI Zsuzsanna (szerk.): *Vidéki építészeti kalauz. Magyarország (vidéki) építészete a 20. században. Provincial architectural guide. Architecture in Hungary (country guide) of the 20th century*. Budapest, 2003² (jav.); ZUBRECZKI Dávid: *Templomséták a Dunakanyarban*. Budapest, 2021.; KOVÁCS Dániel: *Art déco és modern Budapest*. Budapest, 2022; BOLLA Zoltán: *Balatoni modernizmus és art deco – Építészet a két világháború között*. Budapest, 2023.

információkkal szolgáló, 1950 előtti digitalizált és digitalizálatlan tervanyaga³ – a kutatható, cím szerinti részletes jegyzék alapján körülbelül 2500 terv – számottevő felhasználására nem került sor. Korábbi vizsgálataimból kiindulva úgy gondolom, a meglévő eredeti tervek sok esetben lehetővé tették volna az építés idejének pontosabb meghatározását. Jó példa erre a Városháza épületébe foglalt Ányos utca 2. számú ház, amely 1913-as tervek alapján épült – míg a kötet szerint „valószínűleg a 19. század második felében”. A Vár utca 2. számú épület építésének idejéről a kötet annyit ír, hogy „az 1857-es kataszteri térképen is felismerhető”. Az 1857-re keltezett, a levéltárban digitalizálva megtalálható eredeti tervek és a császári látogatásnak a szakirodalomban már közölt körülményeiből következően az építés pontosan 1857-re tehető.⁴ Ezek az esetek is jelzik, hogy azoknál az épületeknél, amelyeknek eredeti tervei fennmaradtak, azok ismerete milyen lényeges. A teljes tervanyag alapvető áttekintése, legalább a tárgyalt, ma is álló épületekre vonatkozóan a főbb adatok kigyűjtése néhány napos munkával elvégezhető lett volna.

Ez azért is kevésbé érthető, mivel ezzel szemben a Polgármesteri Hivatal tervtárának a 20. század második felétől induló tervanyagát⁵ széleskörűen felhasználták, és az ebből készült nagyszámú reprodukció a kötet illusztrációs anyagának egyik fő részét képezi.

Az 1950 előtti városi tervanyaghoz hasonlóan fontosnak mondhatók a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ – tehát a topográfiát készítő intézmény – műemléki tervtárában található kutatási és tervdokumentációk, melyek rendszerint a műemlék épületekre vonatkozó legfrissebb, legbővebb kutatási, építéstörténeti eredményeket, információkat tartalmazzák. A gyűjtemények anyaga kutatható, a dokumentációk tartalma megismerhető, és eredményeik megfelelő hivatkozással felhasználhatók. A kötetben ennek ellenére több műemlékleírás arról tanúskodik, hogy az adott szöveg szerzője nem élt ezzel a lehetőséggel. Ennek okát nehéz megérteni, tekintve hogy ezek az adatok magában a feldolgozást készítő intézményben találhatóak, tehát a bevonásuk ebből a szempontból a lehető legkevesebb nehézséggel járt volna.

A műemléki középtopográfia módszertanához, amelyet a kötet az előszó szerint követni szándékozott, mindez, úgy vélem, hozzátartozott volna.

A kötetben emellett esetenként az újabb helyi építéstörténeti szakirodalom eredményei sem kaptak helyet. Így a várbeli gimnázium 19. század végi bőví-

³ MNL VeML V.177. Veszprém város Mérnöki Hivatalának iratai (1870–1950).

⁴ SOMFAI Balázs: Az Óváros tér kialakulása és szerepe Veszprém város szellemiségében. In: PRAZNOVSZKY Mihály (szerk.): *Tér-mozaik. Fejezetek az Óváros tér történetéből*. Veszprém, 2002. (Veszprém Városi Füzetek 6.) 9–20.

⁵ A Polgármesteri Hivatalban őrzött tervanyag.

tésére vonatkozóan olyan, a régi szakirodalomból származó téves adat található, amelyeknek források alapján való cáfolata a Veszprémi Szemlében 2021-ben megjelent.⁶ Meglepő ugyanakkor, előfordulnak olyan, hivatkozásokkal alá nem támasztott információk, amelyek ellentmondanak az ismert forrásadatoknak és az eddigi szakirodalomnak, erre példa a Szent Katalin-kolostor romjai esetében a „másodlagos felhasználású” konzolok említése (19. o.).

A kötet meghatározó tartalmi részét kitevő épületleírásokra jellemző, hogy a mai állapotot egészként, közel egységes léptékben, minden jellemző épületemre kiterjedően, leltárszerűen mutatja be. A leírásokban a különböző épületelemek korára sokszor nem található támpont. Zavarba ejtő, hogy a különböző korú és jelentőségű épületegységek sok esetben jelentőségbeli súlyozás nélkül, azonos részletességgel vannak megemlítve, illetve leírva („szögletes falazott oszlopon álló, nyitott oldalú építmény lapostetővel, bádogfedéssel” – 253. o., Toborzó u. 11.; „földszintjén újabb ajtó, mely I-gerendák tartotta teraszra nyílik” – 166. o., Óváros tér 6.). Ezzel együtt is a leírások szemlélete, szempontrendszere szembetűnően egyenetlen, a terminológia olykor szakszerűtlen, sokszor nehézkes („a lábazat...felső, vízszintes oldala profilozott” – 253. o.), a szöveg a következetlen szóhasználat miatt nehezen értelmezhető („keleti homlokzatának... bal oldalához... magas timpanonnal koronázott homlokzat kapcsolódik” – 221. o.).

A tagozatok, díszítések részletezésére fordított figyelem összességében nincs arányban azzal, hogy az épületek döntő többségéről – köztük számos műemlék épületről – nem található fénykép a kötetben. A leírások egy építészeti, műemléki dokumentációban, más adatokkal (fotókkal, rajzokkal) kiegészítve ilyen módon megállnák a helyüket, de az ismeretterjesztő vagy akár a műemlékvédelmi műfajhoz kevésbé megfelelők. A döntően egyszerűbb építéstörténeti háttérű modern épületek bemutatása koherensebb, de itt is hiányolható a lényegi vonások, karakterelemek kiemelése; ebben a (tematikus) építészeti kalauzok példája lehetett volna iránymutató. Szokatlan a szakirodalomban csak igen szűk körben használt „neomodern” kifejezés definíció nélküli megjelenése (36. o.). Ennek ellenére jó néhány épületismertetés, különösen a műemlékek esetében, a történetiség, illetve az építéstörténet szempontjából megfelelően tárgyyszerű, pontos és naprakész.

Ahogy a történeti adatok, úgy a bemutatott épületrészek között sem súlyoz megfelelően a kiadvány. Mindezek szerkesztési, kiadói hatáskört, közreműködést érintenek, érintettek volna. Azért is probléma ez, mert a műemlékvédelem egyik fő szempontja a történeti épületelemek, épületrészek,

⁶ RÁ CZ Miklós: A veszprémi piarista iskola építéstörténete. *Veszprémi Szemle* 22 (2020/2) 103–136.

jellemzők számontartása, megőrzése, adott esetben helyreállítása, ami alapos kritikai vizsgálaton, a különböző korú és minőségű beavatkozások felismerésén és elkülönítésén alapulhat.

A Jókai u. 8. sz. alatt álló Ruttner-házról a kötet így ír: „Az épület elhagyott, igen rossz állapotú, ablakainak egy része befalazott” (146. o). Míg a kötet szerkesztése 2022 novemberében még folyt, ugyanazon év elejétől már készült az épület utcáról is látványos felújítása, a veszprémi önkormányzatnak a VEB2023 Európa Kulturális Fővárosa évhez kapcsolódó egyik legfontosabb műemléki beruházásaként. A kötet a köszönetnyilvánítások alapján az önkormányzattal sokrétű együttműködésben és szintén az EKF-évhez kapcsolódóan készült, a felújítás bárminemű említésének hiánya emiatt nehezen érthető. (Az önkormányzat közreműködésének módja a kötetben ezenkívül hivatalosan sehol nincs adatolva, egyedül a hátsó borítón jelenik meg a város logója.)

A kötetből sajnos hiányzik az egyes épületek, utcák megkeresését lehetővé tevő cím szerinti mutató. Az illusztrációként végig használt vezérszínti és utcaképi felmérések képaláírásaiból pedig egyáltalán nem derül ki, hogy azok több mint 50 évvel ezelőtti állapot mutatnak, amely számos esetben már nem felel meg a mai valóságnak.

Az előszó említést tesz arról, hogy a topográfia előmunkálataként olyan tanulmányok készültek az elmúlt bő évtizedben, amelyek a város építészettörténetének egyes korszakait tekintették át. Ezeknek az értékes, az interneten egyébként megtalálható tanulmányoknak⁷ helye lett volna a kötetben, kimaradásuk érthetetlen, és hiányukat nem képes pótolni a bevezető tanulmány.

A kötet előszava előrebocsátja, hogy „a könyv műfaji sajátossága, hogy az objektumokra, összefüggésekre vonatkozó információk rögzítésükkel egy időben kezdenek elavulni”. A munka említett adottságai azonban szerkesztői, kiadási döntések, kiindulópontok, szempontok eredményei, így a végeredményt elsősorban ezek befolyásolták.

A kötet fájó módon nem tud megfelelni sem a tudományos-ismeretter-

⁷ <https://www.topografia.hu/muhelytanulmanyok-a-muemleki-topografiahoz>. (A letöltés ideje: 2025. szept. 8.) Részletesen: JAKAB Réka: *Veszprém város 18. századi történeti topográfiája*. Székesfehérvár, 2014. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 1.); SZÜTS István Gergely: *Veszprém ipar- és településszerkezeti változásai a 20. században*. Székesfehérvár, 2015. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 2.); LŐVEI Pál: *Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez*. Székesfehérvár, 2015. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 3.); BRUNNER Attila – GOPCSA Katalin: *Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században*. Székesfehérvár, 2016. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 5.); KOVÁCS Dániel: *„Napról napra újszerűbbet és nagyobbat”. Veszprém építészete 1945 és 1989 között*. Székesfehérvár, 2018. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 8.)

jesztő műemléki topográfia, sem a népszerű építészeti kalauz, útikönyv műfajának. Az előbbi oka történeti megalapozottságának szűkössége és forráskezelése, utóbbié szemlélete, látásmódja. Az „építészeti topográfia” műfajának megteremtését célzó kezdeményezés sikere ezért kérdéses marad, ami azonban nem az elvégzett munka eredményein, hanem elsősorban módszertanán múlt.

A műfaji kérdések a módszertani kiindulópontok szintjén orvosolhatók lettek volna. Ennek egyik lehetséges módja, ha a munka a műemléki topográfiának megfelelő történeti szemlélettel és szilárdabb forrásbázissal a történeti korszakok kritikai bemutatására törekszik, a másik pedig az, ha a népszerű építészeti útmutatók mintájára a stíluselemeket, karakterjegyeket emeli ki jól követhető, közérthető módon.

A munka megvalósulásában szerepet játszhatott, hogy a kötet az EKF-év kulturális rendezvénysorozathoz kapcsolódva jelent meg – az ebből adódó megfontolások esetleg sajnálatosan felülírhatták az említett szakmai szempontokat.

2. Jankovics Norbert (szerk.): *Veszprém város templomai. Churches of Veszprém*. Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 2023. 260 o.

A Veszprém város templomait bemutató kötet az Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár OTKA-pályázatának⁸ egyik eredménye. A kiadás partnere a MÉM MDK volt, szerzői jórészt megegyeznek a fentiekben tárgyalt topográfiáival. A kiadvány széles körű, aktuális, kutatásokkal, adatgyűjtéssel megalapozott, tudományos igényességű munka, amely minden eddigénél teljesebb és részletesebb képet ad a város keresztény templomairól, kápolnáiról és templomromjairól.

A bevezető tanulmányt a város tizenhét és az újabb külső városrészek tizenhárom épületének, épületrészének bemutatása követi. A leírásokat gazdag, szép képanyag illusztrálja, történeti fényképekkel, ábrázó-

2.) A kötet borítója

⁸ NKFI-134806. *Veszprém megye templomainak adatbázisa*.

lásokkal, tervrajzokkal, kutatási rajzokkal és – a modern épületek kivételével – egységes, indokolt esetben periodizált vagy fázisokra különválasztott alaprajzokkal kiegészítve.

A kötet a templomok felújításának, műemlékvédelmének aktuális kérdéseivel nem foglalkozik, ezért némileg zavarba ejtő a középtájon, a vár templom-épületeinek bemutatása végén található *Epilógus*, amelyben *A várbeli templomok és a Szent Mihály főszékesegyház megújítása* alcímmel a székesegyház új belső átalakításának programjáról számolnak be annak tervező építészei. Ez a fejezet oldhatja fel a képeken még látható, historizáló díszítőfestéssel ellátott templombelső és a ma a helyszínen látható állapot közötti különbséget.

A templomok építéstörténetének bemutatása aktuális levéltári forrásokra, helyszíni vizsgálatokra, illetve épületkutatásokra, régészeti kutatásokra támaszkodik. Amellett, hogy a középkori emlékekre vonatkozó eredményeket összefoglalja és a teljesség igényével elsőként mutatja be együtt, a barokk és historizáló épületekre vonatkozóan kifejezetten hiánypótló feldolgozásokat közöl.

Valamennyi szöveghez részletes angol nyelvű rezümé is készült.

3. Brunner Attila – Sipos Anna: Veszprém város épített öröksége. The built heritage of Veszprém. Artem Books Kiadó – Veszprém-Balaton 2023 Zrt., Veszprém, 2023. 380 o.

A 2023-ban megjelent kötet a MÉM MDK írásunk elején említett kiadványához hasonlóan a Veszprém-Balaton Európa Kulturális Fővárosa programhoz kapcsolódóan jelent meg, a kiadás a Veszprém-Balaton 2023 Zrt. megbízásából készült.

A kötet tekintélyes terjedelmű, színes, képes kétnyelvű album, amely egy építéstörténeti tanulmányt követően huszonkét nevezetes épület ismertetését tartalmazza. Mennyiségét tekintve maga a szöveg hosszabb tanulmánynak felel meg, amely a MÉM MDK kiadványánál részletesebben és hivatkozásokkal ellátott formában tárja az olvasó elé a város építéstörténeti korszakait és azok emlékeit, épülettípusait. A képek mennyiségére jellemző, hogy tanul-

3.) A kötet borítója

mányrészben három oldalból átlagosan majdnem kettő, az emlékeket bemutató részben négyből majdnem három oldal egész oldalas kép. A kétnyelvű szöveg két egymás melletti hasámban fut. Az építészeti topográfiától eltérően a kiadványban tárgyalt korszak a 19. század végéig tart.

Míg tartalma inkább egy kisebb építészeti kalauzénak felel meg, némileg meglepetést, hogy a kötet mérete és címe együtt ennél jóval többet látszik ígérni; a formátum megválasztása melletti döntés megkérdőjelezhető. (A védőborítón nem olvasható semmilyen szöveg, annak egészét díszítőmotívumok borítják.) A kötet tördelésében meglehetősen szokatlan és furcsa továbbá, hogy a fejezetcímek a fejezetek minden szöveges oldalán újra és újra megjelennek, oly módon elhelyezve, mintha a fejezet többször újra- és újrakezddőne.

A tanulmány és az épületleírások is mérvadó ismeretanyagon és forrásbázison alapulnak, így a kiadvány számos érdekes, szép épülettervet mutat be a városi építési hatóság 1945 előtti anyagából. Az épületek ismertetésekor a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ gyűjteményeinek információit is figyelembe vették a szerzők.

A könyv kiváló minőségű, az építészeti tematikának mindenben megfelelő, szép fényképanyagot, emellett jelentős számú és informatív, jó minőségű reprodukciót, történeti képi ábrázolást tartalmaz, melyek szinte önmagukban is átfogó képet adnak a város fejlődéséről és történeti építészeti jellegzetességeiről. 'Az egységesen kissé alulszaturált fotók esztétikusak, s a tény, hogy láthatóan több évszakban készültek, gondos válogatást jelez.

A kötet erőssége tehát, hogy igényesen szerkesztett, tudományos pontosságú, gondosan összeállított képi-szöveges anyagával jól bemutatja a város építészeti múltját és emlékeit úgy, hogy mindebből részletesen csak egy szűkebb válogatást ölel fel.

RÁCZ MIKLÓS

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Hontai László – Veszprém

Dr. Kovács Gyula – Székesfehérvár

Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár – Pétfürdő

Vörösmarty Mihály Könyvtár – Székesfehérvár

Honoráriumukról lemondtak:

Dr. Földesi Ferenc – Veszprém

Kovács Győző Gyula – Veszprém

